

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

MEMLÛK YÖNETİMİ ALTINDA HİRİSTİYANLAR

Yüksek Lisans Tezi

BÜŞRA KAHVECİ

İZMİR – 2019

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

MEMLÛK YÖNETİMİ ALTINDA HİRİSTİYANLAR

Yüksek Lisans Tezi

BÜŞRA KAHVECİ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. FATMA AKKUŞ YİĞİT

İZMİR – 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi kapsamında sunmuş olduğum “Memlûk Yönetimi Altında Hıristiyanlar” adını taşıyan tez çalışmamın birebir şahsım tarafından, akademik kurallara uygun olarak, etik kurallar gözetilmek suretiyle yazıldığını, buna binaen tez çalışması kapsamında kullanmış olduğum bütün kaynak ve eserlerin bibliyografya başlığı altında gösterilenden ibaret olduğunu, bibliyografyada bulunan her eseri atıf veya dipnot olarak kullandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/07/2019

Büşra KAHVECİ

TS EN ISO
9001:2015

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ SINAVI TUTANAK FORMU

Dok. No: FR/604/21

İlk Yayın Tar.: 03.10.2017

Rev. No/Tar.: 00/..

Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisi Büşra KAHVECİ ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:
Sayı :

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Cahit T. Celik
İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen “*Memlük Yönetimi Altında Hıristiyanlar*” başlıklı tezli yüksek lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 10.07.2019 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYBİRLİĞİ/ÇOKLUĞU ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Tezli Yüksek Lisans tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
- ii)Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
- iii)Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
- iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans'ta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT	
Üye	Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ	
Üye	Prof. Dr. Cüneyt KANAT	
Üye		
Üye		

Ekli : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

MEMLÛK-YÖNETİMİ ALTINDA HİRİSTİYANLAR

Büşra KAHVECİ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Mısır, Suriye, Hicaz ve Güneydoğu Anadolu'da hâkim olan Memlûk Devleti, 1250-1517 yılları arasında tarih sahnesinde varlığını sergilemiştir. Bir Türk-İslâm teşekkülü olan Memlûkler, bölgede yönetici tabaka olarak yaşamıştır. Halk ise çoğunlukla Müslüman, bunun yanında Hıristiyan ve az sayıda Yahudilerden oluşmuştur. Hıristiyanlar arasında bölgenin “yerlileri” olarak nitelendirilen bilhassa “Kıptîler / Koptlar” ön plana çıkmıştır. Memlûk yönetimi altında onlarla birlikte siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu sebeple “Memlûk Yönetimi Altında Hıristiyanlar” denilince ilk akla gelen Kıptî Hıristiyanlar olmuştur. Mısır'ın yerli halkı olan ve Memlûk yönetimi altında yaşayan Hıristiyan Kıptîler, dönemin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını şekillendirmede oldukça aktif rol oynamışlardır. Kıptîlerin yanı sıra Memlûk coğrafyasında yaşayan Melkânîler, Yâkubîler, Nestûrîler, Keldânîler hakkında da bilgi verilmiştir. Ayrıca “Yabancı Hıristiyanlar” olarak adlandırılan Halkidunlar, Mârûnîler, Fransiskenler ve Dominikinler de ilgili yerlerde tezimizde yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, Hıristiyanlar, Kıptîler, Mısır, Suriye, Ehl-i Zımme.

ABSTRACT

Master Thesis

CHRISTIANS UNDER MAMLUK ADMINISTRATION

Büşra KAHVECİ

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of History Program

Mamluk State in Egypt, Syria and Hijaz and Southeastern Anatolia existed in history between 1250-1517. Mamluk State which is Turkish-Islamic association lived as administrator in the region. Public is mostly Muslim, besides, Christian and a couple of Jewish. “Coptic Christians”, “İndigenous People of The Region”, was occurred between Christians. Their political, social, economic and cultural was continued in Mamluk State. Therefore, Christians in Mamluk State is Coptic Christians. They had active role in terms of it’s political, social, economic and cultural life of period. It was informed about Malkanis, Jacobites, Nestorians, Chaldeans besides, Coptic Christians in Mamluk State. Also, Chalkedons, Maronites, Fransiscans and Dominicans colled “Foreign Christians” was in the thesis.

Key Words: Mamluk State, Christians, Coptic Christians, Egypt, Syria, Ahl al-Dhimma.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
TEZ SINAV TUTANAĞI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ.....	xi
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLER.....	xiv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

MEMLÛK COĞRAFYASINDA YAŞAYAN HİRİSTİYANLAR

1.1. MEMLÛKLER ZAMANINDA HİRİSTİYANLARIN YAŞADIKLARI BÖLGELER / ŞEHİRLER	13
1.2. KİLİSE HİYERARŞİSİ	17
1.2.1 Patriklik ve Ruhbanlık Kurumu	19
1.2.2 Memlûk Coğrafyasında Patriklikler.....	22
1.2.2.1 İskenderiye Ortodoks Patrikliği	22
1.2.2.2 Kıptî Katolik Patrikliği.....	23
1.2.2.3 Biladüşşam / Melkâniyye Yâkubî Patrikliği	23
1.2.2.4 Antakya Süryanî Patrikliği	23
1.2.2.5 Habeş Patrikliği	24
1.2.3. Memlûk Coğrafyasındaki Yerli Hıristiyanlar	24
1.2.3.1 Kıptiler	24
1.2.3.2 Melkânîler (Melkitler /Melkâiyyeler)	28
1.2.3.3 Yâkubîler.....	30
1.2.3.4 Nestûrîler (Nastûrîler)	31

1.2.3.5 Keldânîler	31
1.2.4. Memlûk Coğrafyasındaki Yabancı Hıristiyanlar	32
1.2.4.1 Halkidunlar	32
1.2.4.2 Marûnîler	32
1.2.4.3 Fransiskenler	34
1.2.4.4 Dominikinler	34

2. BÖLÜM

MEMLÛK YÖNETİMİ ALTINDA HİRİSTİYANLARIN SİYASİ HAYATI

2.1. İÇ SİYASET	35
2.1.1 Memlûklerin Kıptî Siyaseti	39
2.1.2 Kıptîlerin Müslümanlaşması	52
2.1.3 Kıptîlerin Devlet İdaresindeki Görevleri	59
2.2. DIŞ SİYASET	63
2.2.1 Bizans Devletiyle İlişkiler	63
2.2.2 Habeş Krallığıyla İlişkiler	65
2.2.3 Haçlılarla İlişkiler	67

3. BÖLÜM

MEMLÛK YÖNETİMİ ALTINDA HİRİSTİYANLARIN SOSYAL HAYATI

3.1. BİR ARADA YAŞAMA KÜLTÜRÜ	70
3.2. DÖNEMSEL UYGULAMALAR	73
3.3. HİRİSTİYAN BAYRAMLARI VE ÖNEMLİ GÜNLER	75
3.3.1 Nil'e Dair Kutlamalar	78
3.3.2 Yılbaşı	79
3.3.3 Nevruz	79
3.3.4 Şehitler Bayramı	81
3.4. EĞİTİM VE SAĞLIK ALANINDA HİRİSTİYANLAR	82
3.5. SOSYAL HAYATI ETKİLEYEN DURUMLAR	85

4. BÖLÜM

MEMLÛK YÖNETİMİ ALTINDA HİRİSTİYANLARIN EKONOMİK HAYATI

4.1. HİRİSTİYAN MESLEK GRUPLARI	87
4.2. EKONOMİ ALANINDA HİRİSTİYANLARLA İLGİLİ ÇIKARILMIŞ KARARLAR	89
4.3. HİRİSTİYANLARDAN ALINAN VERGİLER	92
SONUÇ	95
BİBLİYOGRAFYA	97
EKLER LİSTESİ	107
ÖZGEÇMİŞ	112

KISALTMALAR

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi
bkz.	: Bakınız
BSOAS	: Bulletin of the School Oriental and African Studies
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
E. T.	: Erişim Tarihi
H.	: Hicrî
İLAM	: İlmî Araştırmalar Merkezi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
JAOS	: Journal of the American Oriental Society
M.	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MSGSÜ	: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Nşr.	: Neşreden
No.	: Numara
p.	: Paper
pp.	: Paper to paper
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan Sayfaya

TASAM : Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi

Tah. : Tahkik Eden

TDVİA : Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

TTK : Türk Tarih Kurumu

Vol. : Volume

ÖNSÖZ

İki yüz altmış yedi yıl tarih sahnesinde rol oynayan Memlûkler; Mısır, Suriye, Hicaz ve Güneydoğu Anadolu topraklarında hüküm sürmüşlerdir. Bahrî Memlûkler (1250-1382) ve Burcî Memlûkler (1382-1517) olmak üzere iki siyasî teşekküle ayrılan Memlûk Devleti, kendilerinden bilhassa “ed-Devletü’-t-Türkiyye” yani Türk Devleti olarak bahsetmişlerdir. Mısır coğrafyasında daha önce mevcut olan Türk-İslâm devletlerinden farklı olarak alışlagelmişin dışında özgün bir saltanat anlayışı geliştirmişlerdir.

Memlûklerin kuruldukları bölgede Moğol ve Haçlı birliklerinin yapılanmalarından dolayı devlet, aktif bir dış siyaset izlemiştir. Sözü edilen Moğol ve Haçlı birliklerinin bölgede bulunması Mısır ve Suriye’nin stratejik öneminin sonucudur. Özellikle Akdeniz ticaretini ve devamında siyasetini sağlamak için bölge Haçlı birlikleri ile güçlendirilmiştir.

Çalışmamızın ana konusu Mısır ve Suriye coğrafyasında yaşayan Yerli Hıristiyanlardır. Bunlar içerisinde Mısır’ın yerli halkı olan Kıptîler ön plana çıkmışlardır. Zaman içerisinde savaş, göç, ticaret gibi etkenlerle kültürel etkileşim oluşmuş ve burası hem Müslüman hem Hıristiyan ve biraz Yahudi’den müteşekkil bir coğrafya halini almıştır. Çalışmamız önsöz, özet/abstract, kaynak ve eser tanıtımı, giriş, sonuç ve bibliyografyanın dışında dört bölümden oluşmaktadır.

I. Bölüm’de Memlûk Devleti döneminde (1250-1517) başta Mısır, Suriye, Hicaz ve Güneydoğu Anadolu coğrafyaları olmak üzere; sonrasında devletin çağdaşı dönemde Avrupa coğrafyasında yaşayan Hıristiyanlardan bahsedilmiştir. Hıristiyanlar, Mısır’ın yerlisi ve yabancıları olmak üzere tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre başta Kıptîler olmak üzere Melkânîler, Yâkubîler, Nesturîler ve Keldânîler Yerli Hıristiyan unsuru; Halkidunlar, Marûniler, Fransiskenler ve Dominikenler Yabancı Hıristiyan unsuru oluşturmaktadır. Bölgede isimleri en çok zikredilen Kıptîlerdir. Yerli unsurlar Memlûk Devleti’nin tarihi varlığından çok daha önce bölgede var olanlardır. Yabancı unsurlar ise siyaset, ticaret, göç, savaş gibi farklı sebeplerle bölgeye gelen Hıristiyanlardır. Bu Hıristiyanlar içerisinde esas tehlikeyi bölgeye Haçlı Seferleri için gelen Hıristiyanlar bir oluşturmuşlardır. I. Bölümün sonlarına doğru sözünü ettiğimiz Hıristiyanların bağlı oldukları kiliselere de değinilmiştir. Bu kiliseler

arasındaki hiyerarşik yapılanmadan ve Hıristiyan siyasetini etkileyen unsurlardan söz ettikten sonra bu bölümü sonlandırılmıştır.

II. Bölüm’de Memlûk Devleti Yönetimi Altında bulunan ve bölgenin esas yerli unsuru Kıptîler ile devlet arasındaki ilişkilerin yoğun dönemleri olan 1280-1354 yılları arasındaki siyasete değindik. Devletin izlediği bir dönem“Temkinli” siyasete, bir dönem de“Hıristiyanları koruma ve istihdam sağlama” siyasetine dair teferruatlı bilgiler verdikten sonra dönemin Memlûk Sultanları tarafından çıkarılan mersumlardan da söz ettik. Bu mersumların bir defaya mahsus çıkarılıp kesin hükümlü bir emirname olduğu ve buna uygun kararlar alındığını belirttik.

III. Bölüm, Memlûklerde bu dönem Müslüman-Hıristiyan hayatını anlamaya ışık tutacak olan sosyal hayat bölümüdür. Sosyal hayatın içerisinde Hıristiyanlarla Müslümanların uyumlu bir şekilde yaşayıp birbirlerinden farklı alanlarda destek aldıklarını kaydettik. Bu dönemde Hıristiyan bayramları ve önemli günlerini, eğitim ve sağlık alanında Hıristiyanların konumunu ele aldık.

IV. Bölüm ise Memlûk yönetimi altındaki Hıristiyanların ekonomik faaliyetleridir. Bu faaliyetler devlet kadrolarına ekonomik olarak katkıları olan Hıristiyanlar sayesinde incelenmiştir.

Memlûk tarihi sahasında yaptıkları çalışmalardan dolayı Sayın Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman, Prof. Dr. İsmail Yiğit, Prof. Dr. Süleyman Kızıltoprak, Prof. Dr. Cüneyt Kanat, Prof. Dr. Fatih Yahya Ayaz, Doç. Dr. Samira Kortantamer, Doç. Dr. Fatma Akkuş Yiğit, Doç. Dr. Abdullah Mesut Ağır gibi Memlûk tarihçilerine bu alana katkılardan dolayı teşekkürü bir borç biliyoruz. Ortaçağ Devletlerinde Zımmi statüsüne dair eksik gördüğümüz yanları şimdilik Hıristiyanları konu alarak başlatıyoruz. Çalışmamızın bu alandaki boşluğa katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Memlûk Yönetimi Altında Hıristiyanlara dair hazırladığım bu tezde her türlü desteği sağlayan, beni motive ederek zorlukları ancak yılmadan çalışarak yenebileceğimi öğreten, kütüphanesini her zaman bizlerle paylaşan çok kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT’e teşekkürü bir borç bilirim. Lisans eğitimimden yüksek lisans eğitimine kadar desteklerini benden esirgemeyen hocalarım Doç. Dr. Samira KORTANTAMER, Prof. Dr. Cüneyt KANAT ve Prof. Dr. Mehmet ERSAN’a müteşekkirim. Arapça çevirilerde yardımını aldığım Sabri LANSARİ’ye, her koşulda yanımda olan dostlarım Hülya KESİCİ ve Kübra

DİNÇER'e, tezin son aşamasında yaptığı değerlendirme ve okumalarından dolayı Alperen YILMAZ'a ve Sevgi DURLU'ya teşekkür ederim. Bu yolda benden maddi-manevi desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen babam Özay KAHVECİ; annem Serpil KAHVECİ ve kardeşim Ceren KAHVECİ'ye de ayrıca sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Büşra KAHVECİ

İzmir /2019

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLER

1. ARAPÇA KAYNAKLAR

el-Makrîzî, Takıyüddin Ahmed b. Ali (ö. 1442)

XV. yüzyıl Memlûk tarihçilerinin en önemlilerinden biri olan el-Makrîzî'nin *Tarihû'l-Akbad*¹ isimli eseri çalışmamızda ana kaynak olarak kullanılmıştır. Müverrih dönemin Kıptîlerine dair ağırlıklı olarak sosyal ve sonrasında siyâsî, ekonomik, kültürel ve dinî hayatlarıyla ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Kıptîlerin iç siyasetteki rolleri ve bu bağlamda dış siyasete de olan etkilerinden bahsetmiştir. Dönemsel olarak izlenen devlet politikalarına, Kıptîlerin bu politikalara karşısındaki tutumlarına değinilmiştir. Sosyal hayatta bir arada yaşama kültürünü gözler önüne seren el-Makrîzî, Kıptîlerin devlet teşkilatlanması ve yapılanmasında ne denli önemli bir role sahip olduklarını göstermiştir.

Çalışmamız açısından bir başka önemli eseri arasında *Kitâbü's-Sûlûk li Ma'rifet Duvelû'l-Mulûk*² bulunmaktadır. Memlûkler döneminin başta sosyal ve sonra siyasal hayatı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Bunların dışında el-Makrîzî, *Kitabû'l-Mevâ'iz ve'l-İtibar bi-Zikrû'l-Hitat ve'l-Âsâr*³ isimli eserinde Mısır coğrafyası ve Memlûk dönemi sosyal hayatı hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvahhab (ö. 1332)

Memlûk Devleti'nde kâtiplik, muhtesiplik, ordu nazırlığı gibi görevlerde bulunmuş olan en-Nüveyrî'nin çalışmamız için en önemli eseri *Nihâyet'ül-Ereb fî-*

---

¹el-Makrîzî, Takıyüddin Ahmed b. Ali, *Tarihû'l-Akbad*, Tah. Abdülmecid Diyab, Darû'l-Fazile, Mısır,2012.

²el-Makrîzî, *Kitabû's-Sulûk li Ma'rifet Duvelû'l-Mulûk*Tah. Muhammed Abdülkadir Ata, Darû'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

³el-Makrîzî, *Kitabû'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibar bi-Zikrû'l-Hitat ve'l-Âsâr*, Dört Cüz, Darû'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

Fünûni'l-Edeb isimli eseridir. Memlûkler döneminde Mısır'da ve Suriye'de bulunan Hıristiyanların, devlet makamlarındaki durumlarına dair detaylı bilgi vermiştir.⁴

İbnû'l-Hac, el-Abderî (ö. 1336)

Kahire'nin önemli hocaları arasında yer almış olan İbnû'l-Hac, *el-Medhal*⁵ isimli eseriyle tanınmıştır. Memlûk Devleti'nde başta sosyal hayat olmak üzere siyasî ve ekonomi alanlarında dönemin aydınlatılmasında büyük katkısı olmuştur.

İbn Haldun, Ebû Zeyd Abdurrahman (ö. 1406)

Büyük İslâm tarihçileri arasında yer alan İbn Haldun, Memlûkler döneminin bizzat müşahidi olmuş ve Memlûk Devleti'nde Malîkî başkadılığı görevinde bulunmuştur. *Kitabû'l-İber ve Divanû'l-Mubtedâ ve'l-Haber fi Eyyâmû'l-'Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve aman 'Asarahum min Davi el-Sultânû'l-Ekber* isimli eseri hem çalışmamız hem İslam tarihi açısından oldukça önem ifade etmektedir. Eserin giriş bölümünü teşkil eden *Mukaddime* kısmı İbn Haldun'a ün kazandırmıştır. Memlûk Devleti tarihiyle ilgili olan kısım eserin beşinci cildinde yer almaktadır.⁶

el-Kalkaşandî, Ahmed b. 'Ali (ö. 1418)

Çalışmamız için çok büyük önem ifade eden Kalkaşandî'nin başucu eseri olarak kullandığımız *Subhû'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ'dır*. Memlûkler dönemindeki Hıristiyan kâtiplerin devlet idaresindeki görevlerine dair detaylı bilgi veren Kalkaşandî, bunların yanında Memlûk Devleti'ndeki iç ve dış protokolden, devletlerarası mektuplaşmalardan bahsetmiştir.⁷

⁴en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvahhab, *Nihâyetû'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, Tah. Mufid Kumeyha ve Ekibi, Darû'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2004.

⁵İbnû'l-Hac el-Abderî, *el-Medhal*, Mektebetü-Dar-û ed-Turâs, Kahire, 2010.

⁶İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman, *Kitabû'l-İber ve Divanû'l-Mubtedâ ve'l-Haber fi Eyyâmû'l-'Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve aman 'Asarahum min Davi el-Sultânû'l-Ekber*, Nşr. Ebu Suheyb el-Kuremî, Beytû'l-Efkâr ed-Devliyye, Tek cilt.

⁷el-Kalkaşandî, Ahmed b. 'Ali, *Subhû'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, Darû'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1922.

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 1449)

Memlûk döneminin Şafii başkadılığını yapmış olan İbn Hacer'in çalışmamız açısından en önemli eseri *İnbâ' el-Gumr bi-Ebnâ el-'Umr*⁸'dur. Sultan Barsbay dönemi zımmilerle ilgili önemli bilgiler vermiştir.

el-'Aynî, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed (ö. 1451)

el-'Aynî, *İkd'ul-Cumân fi Tarih Ehli'z-Zaman*⁹ isimli eserinde Memlûk Sultanı Halil el-Eşref döneminde Hıristiyan politikalarına dair önemli bilgiler vermesi açısından çalışmamıza katkı sağlamıştır.

İbn Tagribirdî, Cemâleddin Ebû'l-Mehâsin Yusuf (ö. 1470)

Memlûk Devleti siyasî ve sosyal hayatıyla ilgili önemli bilgiler veren İbn Tagribirdî, *en-Nücûmû'z-Zahire fi Mulûk-i Mısr ve'l-Kahire*¹⁰ ve bunun yanında *Hâvadis ed-Dûhur fi Medâ el-Eyyâm ve eş-Şuhûr*¹¹ isimli eserleriyle çalışmamıza katkı sağlamıştır.

⁸ İbn Hacer el-Âskâlânî, *İnbâ' el-Gumr bi Ebnâ' el-'Umr*, Tah. Hasan Habeşi, Vizaretû'l-Evkaf el-Mısriyye, Kahire, 1998.

⁹ el-'Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *İkd'ül-Cumân fi Târih Ehli'z-Zâmân*, Tah. Mahmud Rezzak Mahmud, Camia't-Darû'l-Kûtûb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire, 2010.

¹⁰ İbn Tagribirdî, Cemaleddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf, *en-Nücûmû'z-Zâhire fi Mulûk-i Mısr ve'l-Kahire*, On yedi cilt, Neş. W. Popper, Kahire, 1909-1929.

¹¹ İbn Tagribirdî, *Havadis ed-Dûhûr fi Medâ el-Eyyâm ve eş-Şuhûr*, Tah. Muhammed Kemaleddin İzzeddin, Kahire, 1990.

2. ARAŞTIRMA ESERLER

Çalışmamıza fayda sağlayan araştırma eserler içerisinde ilk olarak Memlûk Devleti ile ilgili genel bir tarihi bakış yapabilmek adına Süleyman Kızıltoprak'ın "Türk Askeri Tarihinde Memlûk Sistemi ve Önemi"¹² makalesine başvurduk. Daha sonra çalıştığımız konuyla ilgili genel malumatlara erişebilmek adına önce Kâzım Yaşar Kopruman'ın "Mısır Memlûkleri"¹³ ve özellikle çalıştığımız konu açısından sosyal tarihe bir ışık olan "Memlûkler Döneminde Sosyal Hayat" isimli eserlerine başvurduk. Daha sonra ise İsmail Yiğit'in *Memlûkler*¹⁴ eserinden faydalandık.

Memlûklerdeki devlet kadrolarında bulunan Hıristiyanları anlayabilmemiz açısından Samira Kortantamer'in "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi"¹⁵ isimli makalesinden ve *Bahrî Memlûklerde Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*¹⁶ eserinden faydalandık.

Ziya Kazıcı'nın *Müslüman-Hıristiyan İlişkileri Tarihi*¹⁷ eseri de Ortaçağ Müslüman-Hıristiyan ilişkilerine Memlûkler öncesi, Memlûkler dönemi ve sonrası dönemle ilgili bilgiler vermesi açısından çalışmamıza doğrudan yardımcı oldu.

Bunların yanında Memlûk Devleti siyasî ve sosyal tarihiyle ilgili çalışmamıza kaynak oluşturan birçok Memlûk tarihçesine de başvurduk. Bunlar içerisinde en önemlileri Cüneyt Kanat'ın "Memlûk Devleti'nde Eğlence Kültürü"¹⁸, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*¹⁹, Fatma Akkuş Yiğit'in "İskenderiye'de Venedik Ticareti, Konsolosları ve Fondaco'su"²⁰, "Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler"²¹,

¹²F Kızıltoprak, "Türk Askeri Tarihinde Memlûk Sistemi ve Önemi", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, İstanbul, 2004, ss. 141-181.

¹³ Kâzım Yaşar Kopruman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. VI, ss. 433-543, 1992.

¹⁴ İsmail Yiğit, *Memlûkler (1250-1517)*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 2008.

¹⁵ Samira Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 1984, ss. 27-45.

¹⁶ Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklarda Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 75, İzmir, 1993.

¹⁷ Ziya Kazıcı, *Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁸ Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti'nde Eğlence Kültürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXII/1, İzmir, Haziran, 2007, ss. 53-62.

¹⁹ Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, İstanbul, 2017.

²⁰ Fatma Akkuş Yiğit, "İskenderiye'de Venedik Ticareti, Konsolosları ve Fondaco'su", *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C. II, İzmir, 2015, ss. 1-36.

²¹ Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, İzmir, 2015, ss. 45-62.

Abdullah Mesut Ağır'ın David Ayalon'dan çevirdiği *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*²², Fatih Yahya Ayaz'ın *Memlûkler*²³, ve Aygül Düzenli ile birlikte yazılan "Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçiler"²⁴ isimli eserleri olmuştur.

Konuyla ilgili İzzettin Artokça'nın genel bir araştırma şeklinde bize sunduğu "Kıptîler"²⁵ makalesinden de faydalandık.

Çalışmamıza Arapça literatürden de fayda sağladık ve bilhassa Kasım Abduh Kasım'ın *Ehl Zimme fi Mısır Min el-Feth el-İslâmî Nihayet Devlet el-Memalik*²⁶ isimli eseri ile Feiza Abdurrahman Hicazi'nin *Ehl Zimme fi Biladû's-Şam fi Asr Min el-Eyyûbî ve Memlûki*²⁷ isimli yüksek lisans tezinden de oldukça faydalandık.

Son olarak Memlûk tarihçiliğine önemli katkılar yapmış David Ayalon'un "Studies on the Structure of the Mamluk Army"²⁸, "Eunuchus, Caliphs and Sultans: A study in Power Relationship"²⁹ ve "The Plague and Its Effects Upon the Mamluk Army"³⁰ makalelerinden de faydalandık. Bunun dışında Gaston Wiet'in "Kıptîler"³¹ maddesi ile Hıristiyanların din değiştirmesi konusuyla ilgili araştırma yapan Donald Little'in "Coptic Conversion to Islam Under the Bahri Mamluks"³² makalesi bize bu konuda oldukça fayda sağladı. Richard Gottheil'in "Dhimmis and Moslems Egypt"³³,

---

²² Abdullah Mesut Ağır, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

²³ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, 2015.

²⁴ Aygül Düzenli-Fatih Yahya Ayaz, "Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVII/II, Adana, 2017, ss. 855-112.

²⁵ İzzettin Artokça, "Kıptîler", *TASAM*, Ankara, 2013, ss.3-25.

²⁶ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır Min el-Fethil-İslâmî Nihayet Devletü'l-Memâlik*, Ayn Diraset Ve Buhur İnsaniyye ve İctimaiyye, Mısır, 2003.

²⁷ Feiza Abdurrahman Hicazî, *Ehl Zimme fi Biladû's-Şam fi Asr min el-Eyyûbî ve el Memlûki*, Yüksek Lisans Tezi, Yermük Üniversitesi, Şam, 1992.

²⁸ David Ayalon, "Studies on The Structure of The Mamluk Army", *BSOAS*, Vol. XV/II, 1953, pp. 203-228.

²⁹ David Ayalon, "Eunuchs, Caliphs, and Sultans: A Study in Power Relationship", *The Hebrew University Magnes Press*, 1999.

³⁰ David Ayalon, "The Plague and Its Effects Upon the Mamluk Army", *Journal of the Royal Asiatic Society, Cambridge University Press*, 1946, pp. 67-73.

³¹ Gaston Wiet, "Kıptîler", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, 1977, ss. 716-733.

³² Donald Little, "Coptic Conversion to Islam Under the Bahri Mamluks", *BSOAS*, University of London, Vol. XXXIX, No. III, 1976.

³³ Richard James Horatio Gottheil, "Dhimmis and Moslems in Egypt", *Old Testament and Semitic Studies in Memory of William Rainey Harper*, Vol. II, Chicago, 1908, pp. 369-384

Ira Lapidus'un "The Conversion of Egypt to Islam"³⁴ makaleleri de sözü edilen din değiştirme konularına dair önemli bilgiler vermiştir. Linda Northrup'un *Muslim-Christian Relations During The Reign of The Mamluk Sultan Al-Malik Al-Mansur Qala'un*³⁵ isimli yüksek lisans tezi de çalışmamıza Batılı Memlûk tarihçilerinin bakış açısını görmemizi sağlamada katkıda bulunmuştur.

Çalışmamızda kullandığımız diğer önemli kaynak ve araştırma eserler dipnot ve bibliyografya kısmında gösterilmiştir.

---

³⁴Ira Marvin Lapidus, "The Conversion of Egypt to Islam", *Israel Oriental Studies*, Vol. II, Brill Publishing, 1972, p. 262.

³⁵Linda S. Northrup, *Muslim-Christian Relations During The Reign of The Mamluk Sultan Al-Malik Al-Mansur Qala'un*, McGill University, Institute of Islamic Studies, Master of Thesis, Montreal, August 1974.

GİRİŞ

Memlûk Devleti (1250-1517) hâkim olduğu coğrafyada başta Hıristiyanlar olmak üzere farklı dinlerden gelen gayrimüslim tebaayı himayesi altında barındırmıştır. Dönemin Müslim-Gayrimüslim siyasetine ışık tutan birçok dönem tarihçisi ve bunların yanında Hıristiyan Tarihi araştırmalarıyla tanınan Batılı tarihçiler vardır.

Memlûk yönetimi altında yaşayan Hıristiyanlardan en bilineni ve tezimizde sıklıkla sözünü ettiğimiz yerli Hıristiyan unsur *Kıptîlerdir*. Memlûkler döneminin müverrihleri olarak çalışmamıza en çok katkı sağlayan, yerli ve yabancı tarihçilerin de sıklıkla başvurduğu ve olayların bizzat müşahidi olan el-Makrîzî ve İbnû'l-Hac olmak üzere el-Kalkaşendî, İbn Tagribirdî ve en-Nüveyrî olmuştur. Bu kaynaklar Doğulu-Batılı araştırmacılar tarafından kullanılmıştır. En fazla Batılı araştırmacılar bu alanda çalışma yapmış ve başta Gaston Wiet, Donald Little ve Moshe Perlmann; sonrasında ise Richard Gottheil, Ira Lapidus ve Linda Northrup gibi araştırmacılar ön plana çıkmıştır.

Batılı tarihçiler tarafından yapılan ilk çalışmalarda Ortadoğu'nun yerli halkına "Haçlı" gözüyle bakılmıştır. Bu nedenle bu dönemki Hıristiyanların genel anlamda bir düşüş yaşadıkları düşüncesi savunulmuştur. Hıristiyan, Yahudi araştırmaları ve Doğu dillerine dair yaptığı çalışmalarla tanınan Amerikalı Şarkiyatçı Richard Gottheil bu dönemde Hıristiyan toplulukların ağırlığını kaybettiğini, Memlûk yönetimi açısından zımmilerin bir kısmının ciddi tehdit oluşturduğunu söylemiştir.³⁶ Burada zımmilerin bir kısmı olarak zikredilen Hıristiyanlar, Haçlı Seferleri neticesinde bölgeye gelenlerdir. Bu Hıristiyanların içinden yerli halkla münasebete girip isyan çıkartan ve bölgenin düzenini bozduğundan dolayı cezalandırılanlar olmuştur.

---

³⁶ Richard James Horatio Gottheil, "Dhimmis and Moslems in Egypt", *Old Testament and Semitic Studies in Memory of William Rainey Harper*, Vol. II, Chicago, 1908, pp. 369-384

Müslüman şehirleri ve İslâm toplumlarına dair araştırmalar yapan Amerikalı şarkiyatçı Ira Marvin Lapidus, Mısır'daki Hıristiyan topluluklara ilişkin şikâyetlere sadece bugün küçük bir azınlığa sebep olan Kıptîlerin sebep olduğunu kaydetmiştir.³⁷

Tarih, coğrafya ve edebiyatla ilgili birçok eseri bulunan Fransız şarkiyatçı Gaston Wiet ise Hıristiyan Mısır'a son darbeyi Memlûklerin vurduğunu kaydetmiştir.³⁸ Bu görüşe, başta Yahudi araştırmaları olmak üzere Müslüman ve Hıristiyan araştırmalarına dair çalışmalar yapan şarkiyatçı Moshe Perlmann da katılmış ve 1250 yılından sonra Hıristiyanların arasındaki kavgaların arttığını söylemiştir.³⁹

Memlûklerde Müslim-Gayrimüslim ilişkileri üzerine bir tez çalışması yapmış olan Linda Northrup'a göre bu dönemde Hıristiyan halka uygulanan olumsuz ve temkinli bir politika vardı ve bu üç temele dayanıyordu: İlki, Haçlı Seferleri'nin etkisiyle anti-Hıristiyan düşüncenin belirmesi ve bu durumun Mısır'ın yerli Hıristiyanlarını da olumsuz etkilemesi ve buna bağlı olarak yerli Hıristiyanların menfi uygulamalara tabi tutulması idi. İkincisi, Moğol İstilasası'nın etkisiyle Memlûk Devleti'ne karşı olası bir Moğol-Hıristiyan birliğinin kurulabilecek olması idi. Üçüncüsü ise, emirlerin yetkileri dışında şahsi uygulamalar getirmelerine bağlı olarak bölgedeki Hıristiyanların acımasızca ezildiği düşüncesiydi.⁴⁰

Batı literatürü açısından bölgede bulunan halkın ezilen bir nüfus olarak gösterilmesi, kuşkusuz Haçlı Seferleri'nin başarısız olmasının verdiği bir tavırla ve Haçlı yenilgisine sebep arama amacıyla yapılmıştır. Yalnız sözü edilen sonuncu görüşe katılmamız gerekir ki, Memlûk Devleti'nde emirlerin sıklıkla başına buyruk hareket etmeleri, yerli Hıristiyan halkla olan mevcut huzuru ara ara kesintiye uğratmıştır. Fakat bu durum ilerde sözünü edeceğimiz üzere sadece Hıristiyan halkın değil Müslüman halkın da sıkıntılar çekmesine sebep olmuştur. Özellikle bu sıkıntılı süreç konu hakkında ayrıntılı bilgi veren müverrih el-Makrîzî de geçtiği üzere 1293,

---

³⁷ Ira Marvin Lapidus, "The Conversion of Egypt to Islam", *Israel Oriental Studies*, Vol. II, Brill Publishing, 1972, p. 262.

³⁸ Gaston Wiet, "Kıptîler", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, 1977, ss. 716-733.

³⁹ Moshe Perlmann, "Notes on Anti-Christian Propaganda in The Mamluk Empire", *BSOAS*, Vol. X, London, 1942-1943, pp. 843-861.

⁴⁰ Linda S. Northrup, *Muslim-Christian Relations During The Reign of The Mamluk Sultan Al-Malik Al-Mansur Qala'un*, McGill University, Institute of Islamic Studies, Master of Thesis, Montreal, August 1974, pp. 82-91.

1301, 1321 ve 1354 yıllarında yaşanmıştır. Bu yıllar dönem siyasetini ve sosyal faaliyetlerini anlayabilmemiz açısından birer dönüm noktası değerini taşımaktadır.⁴¹

Memlûk yönetimi altındaki Hıristiyanları iyi anlayabilmemiz için İslâm tarihinde gayrimüslimlerin durumu hakkında kısa bir bilgi sahibi olmak gereklidir. Hz. Muhammed'in hem siyasi hem dinî liderliğini yürüttüğü İslam Devleti yönetiminde yaşayan Hıristiyanların birçoğu yapılan fetihler neticesinde kendi istekleriyle İslamiyet'i seçmişlerdir. Bu dönemde İslamiyet'e geçmemiş Hıristiyanlarla, Müslümanlar arasında dostane ilişkiler devam ettirilmiştir. Hz. Muhammed bizzat kendisi bazı Hıristiyan kabilelerle anlaşmalar yapıp onların kendi ibadetlerini serbest bir şekilde yapmalarına müsaade etmiştir. Öyle ki birçok Hıristiyan, devletin bu tutumu karşısında kendi istekleriyle İslâm ordularında görev almıştır. Yalnız Müslümanların yönetimi altındaki Hıristiyanlar değil; bunun yanında ağır vergiler altında ezilen ve farklı coğrafyada bulunan bazı Hıristiyanlar da sonradan İslâm devletine katılmıştır.

Hz. Muhammed döneminde Hıristiyanların en fazla yaşadığı ülke Habeşistan⁴² olmuştur.⁴³Bu dönemde ilk defa Habeş ile iletişime geçilmiştir. Hz. Muhammed İslâmiyet henüz yeni yayılıyorken Habeşistan'ın güvenli bir yer olduğunu ve dinlerini yaşayıp can güvenliklerini koruyabilmeleri için buraya göç edebileceklerini söylemiştir. 615 yılında küçük bir grup Müslüman, Habeşistan'a göç etmiştir. İki taraf arasındaki iyi ilişkiler devam ederken Hz. Muhammed, Habeş Necaşisi Ashame'ye İslâmiyete davet mektubu yollamış ve olumlu bir cevap ile karşılık almıştır. Yalnız Necaşi Ashame ile sınırlı kalmamış ve birçok Hıristiyan, İslâmiyete geçmiştir.⁴⁴

Tarihin birçok döneminde ağır vergiler başta olmak üzere türlü sebeplerle sıkıntı yaşayan insanlar ya isyan etmişler ya da başka bir devletin himayesi altına girmişlerdir. Sözümlü ettiğimiz durum Bizans İmparatoru Heraklius döneminde de (610-641) yaşanmış olup, kendilerine maaş ödenmeyen ordu ve ağır vergiler altında ezilen halkın

---

⁴¹Bu konuda bilgi veren Little ve diğer araştırmacılar başta el-Makrîzî olmak üzere Kalkaşandî, İbn Tağribirdî'ye atıfta bulunmuşlardır. Bkz. Little, "Coptic Conversion to Islam Under the Bahri Mamluks", *BSOAS*, University of London, Vol. XXXIX, No. III, 1976.

⁴²Günümüzde Etiyopya olarak bilinmektedir.

⁴³Ali Erbaş, "Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1, İstanbul, 1998, s. 118.

⁴⁴Levent Öztürk, "İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, Sakarya, 2001, ss. 7. 24.

bir kısmı, çareyi İslâm devletine sığınmakta bulmuş, sonrasında kendi istekleriyle Müslüman olmuşlardır.⁴⁵

Hız. Muhammed dönemindeki Müslim-Gayrimüslim ilişkilerindeki genel portreyi anlayabilmek için döneme ışık tutacak *Medine Sözleşmesi*'ne mutlaka değinmek gereklidir. Sözleşme, Hız. Muhammed tarafından hazırlanıp Medine'deki farklı dinî, siyasî ve etnik grupların birlikte yaşamaları için yapılmıştır. Medine Sözleşmesi'ne göre Medine'ye herhangi bir saldırı olduğunda bölgede yaşayan tüm grupların dayanışma içinde birlikte hareket etmeleri, saldırı olmayan durumlarda ise kendi iç siyasi ve sosyal hayatlarında bağımsız hareket edebilecekleri söylenilmektedir. Dinlerini yaşama konusunda Müslimlerin de Gayrimüslimlerin de serbest olduğu söylenilmiştir. Tüm farklı dinî, siyasî ve etnik gruplar arasında iyi niyet ve samimiyetin olması kötülüğün kesinlikle yapılmaması gerektiği de ayrıca belirtilmiştir. Sadece haksız bir fiil yapıp toplum huzurunu bozan kişilerin bu durumdan kendi şahsınca sorumlu olacağı, kişilerin yaptıkları olumsuz faaliyetlerden bir topluluk, grup ya da zümrenin etkilenmeyeceği de belirtilmiştir.⁴⁶Görüldüğü üzere Hız. Muhammed döneminde Hıristiyanların dinlerinden ya da kültürlerinden dolayı farklı bir uygulamaya ya da zorlamaya gidilmemiştir.

Hız. Muhammed'in vefatı üzerine *Dört Halife Dönemi* başlamıştır. İslâm Devleti'nin ilk halifesi Hız. Ebubekir (632-634) olmuştur. Bu dönem Hıristiyanlarla münasebetlere dair dâhili karışıklıklardan dolayı yeterli malumat bulunmamaktadır. Hız. Ebubekir'den sonra İslâm devletinin ikinci halifesi olarak devletin başına Hız. Ömer (634-644) geçmiştir. Bu dönem ilişkiler Necran Hıristiyanları⁴⁷ başta olmak üzere, Mısır Kıptîleri ve daha sonra Bizanslılarla uzun yıllar devam etmiştir.

Adaleti ve devlet teşkilâtlanma faaliyetleriyle adından söz ettiren Hız. Ömer bu dönemde İslâm fetihlerine başlamıştır. Müslümanların İslâm toprakları genişledikçe yine en fazla muhatap oldukları inanç temsilcileri Hıristiyanlar olmuştur.⁴⁸Hız. Ömer ilk olarak 638 yılında Yermük Savaşı'nın ardından Kudüs'ü fethetmiş ve bölgeyi bir

---

⁴⁵ Thomas Walker Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, Çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Kitabevi, Ankara, 1971, ss. 87-89.

⁴⁶ Mustafa Özkan, "Medine Vesikası", *TDVİA*, Ankara, 2016, ss. 212-215.

⁴⁷ Suudi Arabistan'ın güneyinde yaşamaktaydılar. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa L. Bilge, "Necran", *TDVİA*, C. XXXII, Ankara, 2006, ss. 507-508.

⁴⁸ Ali Erbaş, "Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri", s. 118.

teslim anlaşmasıyla almıştır. Bölgede bulunan halka herhangi bir kötü muamelede bulunulmamış, eğer isterlerse kendi istekleriyle başka bir yurt arayışına geçebilecekleri söylenilmiştir. Şehir halkından zengin olanların beş, orta halli olanların dört ve yoksul olanların üç dinar vermesine karar verilmiştir. Bölgedeki fetih tamamlandıktan sonra da Suriye ve Irak arasındaki “el-Cezire” bölgesinde bulunan Hıristiyanlar, Müslüman Araplar üzerinde kışkırtıcı faaliyetlerde buldukları gerekçesiyle itaat altına alınıp cizyeye bağlanmıştır.⁴⁹

Bizi ilgilendiren esas bölge olan Mısır’ın idaresi Bizans Devleti’ne bağlı bir vali tarafından sağlanmaktadır ve bölgeyi fethetmek bir hayli zordur. Mısır’ın yerli Hıristiyan halkı devletin ağır vergileri altında ve kilisenin halka ait malları yağma etmesinin sonucu olarak Müslümanları kurtarıcı görmüşlerdir. Bölgenin itaat altına alınması için Amr b. As’ın komutasıyla şehir 640 yılında ele geçirilmiştir. Buradaki Hıristiyanlara cizye vermeleri karşılığında can, mal güvenliği ve ibadet hakkı verilmiştir. Cizyeleri toplama hususunda titizlikle davranılıp her bölgeye bir cizye memuru gönderilmiştir. Hıristiyanlar, devlet ile sadece cizye hususunda muhatap olmakla sınırlı kalmamışlar, ilerleyen süreçte mevcut huzur ortamı sağlandıktan sonra devlet idaresinde kadrolara gelmeye başlamışlar hatta bazı piskoposlar sivil işlerin idaresinde bile yer almışlardır.⁵⁰

Genel olarak bu dönemde Hıristiyanlar, başka bir deyişle Kıptîler, Bizans İmparatorluğu’nun baskı ve zulmü altında varlıklarını sürdürmeleri, itikadî yönden İstanbul ve Roma kiliselerinden ayrı olmaları, milli kimliklerini koruma arzuları, imparatorluğun onlar üzerine ağır vergiler yüklemesine ve hürriyetlerini sınırlamasına sebep olmuştur. Bu durum Kıptîleri, Bizans idaresinden kurtulma arayışı içine itmiştir. Kıptîlerin içinde bulunduğu bu olumsuz şartlar karşısında, İslam’ın hoşgörü ve adalet anlayışı, Mısır’ın Müslümanlar tarafından fethini kolaylaştırmıştır. Nitekim Kıptîler, Müslümanları kurtarıcı olarak karşılamışlar onların kendilerine sağladığı hak ve hürriyet sayesinde kuvvetlenmişlerdir.⁵¹

⁴⁹ Ziya Kazıcı, *Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 76-77.

⁵⁰ Carl Brocclmann, *İslam Medeniyetleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, C. I, AÜİF Yayınları, Ankara, 1964, ss. 50-56.

⁵¹ Ali Erbaş, “Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri”, ss. 118-119.

641 yılında İskenderiye şehrinin de alınmasıyla fetih hareketleri tamamlanmıştır. Stratejik bir önemi olan İskenderiye'nin yanında bölgedeki İskenderiye Felsefe Okulu'nun da etkisi özellikle erken dönem Müslüman-Hıristiyan İlişkilerinde karşılıklı hoşgörü ortamının oluşması açısından önemli olmuştur. Şunun da belirtilmesi gerekir ki, İslam fetihleri Hıristiyanları zorla Müslümanlığı seçmeye zorlamamıştır. Onları siyasi, ekonomik ve dini düzeni bozmamaları şartıyla devlet himayesinde muhafaza etmiştir.

Bölgedeki Hıristiyanlar kendilerine sağlanan hak ve hürriyetlere karşı “cizye” ve “haraç” adı verilen vergiler ödemekle mükellef tutulmuşlardır. Bu dönem Hıristiyanlardan alınan vergiler hakkında genel hatlarıyla şunlar söylenebilir:

- Cizye karşılığında Hıristiyanlar İslam devleti içinde her türlü siyasal, sosyal, ekonomik yönden emniyet altına alınıp can, mal, din, dil ve mabedleri korunmuştur.
- Cizye vergisi aynî ya da nakdî şekilde ödenmiştir. Vergiyi ödeyen Hıristiyanların ekonomik durumları göz önünde bulundurularak ödeme alınmıştır. İki taksitte alındığı özel durumlar da olmuştur.
- Cizye vergisi tahsildarları tarafından toplanıp kesin bir miktarı olmamakla birlikte 1 ila 10 dirhem arasında bir miktar alınmıştır.
- Cizye, kadın, çocuk ve yaşlılardan; bunun yanında ekonomik gelir kaynağı ve bir mesleği olmayan kişilerden alınmamıştır.
- Hıristiyanlar Müslüman olmaları durumunda cizyeden muaf tutulmuşlardır. Eğer, Hıristiyanlar, Müslümanlara ait bir ordunun içinde bulunuyorsa o seneki cizyeden muaf tutulmuştur.

Haraç ise arazi ile ilgili bir vergi olup Dört Halife dönemi içerisinde en fazla Hz. Ömer döneminde alınmıştır.

Hz. Ömer devrinde Müslümanlar yapmış oldukları anlaşmalara bağlı kalmışlar ve bunların yerine getirilmesinde gerekli hassasiyeti göstermişlerdir. Hz. Ömer cizye veremeyecek durumda olanlardan bu vergiyi almadığı gibi, onlara, hem de Müslümanların verdikleri zekât gelirlerinden ödenmek üzere, devletin yardım yapmasını kararlaştırmıştır.⁵²

---

⁵² Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No. 6, İstanbul, 1992, s. 169

Cizyeden muaf tutulanlarla ilgili olarak, gayrimüslimlerin, Müslümanların yanında savaştıkları zaman, o yılki cizye vergisini ödemeyeceklerini; ayrıca Müslümanların onları himaye edemeyecekleri bir durumda bulduklarını da alınan cizyenin kendilerine iade edilmiş olduğunu hatırlatmak gerekir.⁵³

Bu dönem ödedikleri cizye karşılığında Hıristiyan olan kadın ve çocukların haklarını koruyup onları ölüm, sürgün ve esir hayatından kurtarmayı garanti ettiklerinden evvel satırlarda bahsettik. Bu dönemde Hıristiyan halkın sadece can güvenliği değil bunun yanında onlara ait her türlü mal da himaye edilmiştir. Dinî inançlarında serbestlik verilmiştir. Hz. Ömer döneminde, Mısır'ın fethinden önce mevcut olan kilise, havra ve ateşgede mabetlerinin yıkılmayacağını ve mevcut haliyle bırakılacağını, ancak yenilerinin yapılmasına izin verilmeyeceği belirtilmiştir.⁵⁴

Hz. Ömer, gayrimüslimlerden Müslümanların toplu bulunduğu yerlerde, sokaklarda, mescidlerin yanında haç çıkarmamalarını ve haçlarını dolaştırmamalarını, ayrıca, ezan vaktinden az önce ve ezan okunurken, kilise çanlarını çalmamaları konusunda da düzenleme getirmiştir. Onların yılda bir defa, bayram günlerinde haçlarıyla dolaşabileceklerini bildirmiştir.

Hz. Ömer devrinde zimmilerin devlet idaresinde çalışmaması konusunda kararlar alınmışken bir yandan da Hz. Ömer'in, Şam'dan hesap işlerini görmesi için kendisine bir Rum gönderilmesini, Muaviye'den (veya oğlu Yezid'den) istediği de rivayet edilmiştir. Hz. Ömer'in bu farklı davranışlarından, zimmilerin devlet hizmetinde çalıştırılmamaları şeklinde bir sonuca ulaşmak doğru olmasa gerekir.⁵⁵ Yalnızca siyasi sorun teşkil edebilecek bazı dönemlerde hem kendi devletinin varlığı hem de onların emniyeti açısından devlet kadrolarında çalıştırılmadığı görülmüştür. Benzer uygulama asırlar sonra Memlûk Devleti'nde görülecektir.

Üçüncü İslâm halifesi Hz. Osman (646-654), kendi hilafetinden önce yapılan zimmet anlaşmasına uyulması ve bölgede bulunan Hıristiyan toplumuna iyi muamelede bulunulması konusunda emir vermiştir. Bununla da kalınmayarak Hıristiyanlar arasındaki sorunlar devletin iç dengesini değiştirmemesi adına çözüme

---

⁵³ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamani*, s. 169.

⁵⁴ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamani*, s. 172.

⁵⁵ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamani*, s. 173-176.

kavuşturulmuştur. Bunun için patrik görevlendirilmiş ve patriğe iktalar verilmiştir.⁵⁶ Buradan anlaşılıyor ki toplum içerisinde huzurun bozulmaması adına Hıristiyan topluluğun her türlü sorunu çözümlenmiş ve Hıristiyanlar böylelikle hoşgörü ile İslam devletine bağlı kılınmıştır. Bunun dışında Hz. Osman döneminde Yukarı Mısır bölgesinin yerli Hıristiyan halkı konumunda bulunan Nûbeliler⁵⁷ ile köle ticareti gerçekleştirilmiştir. Nûbelilerin Hıristiyan çocukları Müslüman ailelere verilerek karşılığında tahıl ticareti yapılmıştır. Dönemin son halifesi Hz. Ali (656-661) dönemi ise genellikle iç siyasi kargaşaların çözümüyle geçtiğinden bu dönem Müslüman-Hıristiyan ilişkilerine dair çok malumat yoktur.

Sonuç olarak İslam fetihleri öncesinde Hıristiyanlara karşı şiddet politikası güdülmemiş aksine Müslüman-Hıristiyan ilişkileri arttırılmış ve Hıristiyanların can ve mal güvenlikleri korunmuştur. Özellikle Hz. Ömer döneminde, Mısır'daki Hıristiyanlarla ilgili izlenen politikalar, Memlûkler dönemindeki politikalara örnek oluşturmuştur. Bu dönemde Hıristiyanlar toplumsal hayattan tecrid edilmemiş, bilakis Hıristiyanların adını kullanarak halkın huzurunu bozan kişiler ayırt edilmeye çalışılmıştır.

Türk-İslâm devletleri döneminde de klasik İslâm döneminde uygulanan kurallar devam ettirilmiştir.⁵⁸ Sözüne edeceğimiz devletlerden ilki Mısır'da kurulmuş olması sebebiyle Tolunoğulları Devleti (868-905) olacaktır. Tolunoğulları döneminde Mısır'da Müslüman halkın yanında birçok Hıristiyan ve bunun yanında Yahudiler de yaşamıştır. Hıristiyanları temsilen devlet içerisinde en yüksek mevkilerde *Yâkubîler*⁵⁹ bulunmaktadır. Yâkubîler, o dönemki Hıristiyanların en güçlü ve sayıca çoğunluğunu oluşturan topluluktur. Bu dönemde hiçbir isyan faaliyetinde bulunmamışlardır Kendi dinlerine ve yaşayışlarına müdahale edilmemiştir. Bu da beraberinde devlete saygı ve bağlılığı arttırmıştır.

---

⁵⁶ Levent Öztürk, "Hıristiyan Yazarlardan Mârî'ye Göre Müslümanların Hoşgörülü Yönetimine Örnekler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, Sakarya, 2002, ss. 89-90.

⁵⁷ Bir kısmı Sudan, diğer kısmı Mısır'da yer alan ve günümüzde "Nübye" olarak isimlendirilen bölgenin yerli halkına verilen isimdir. Bölgenin birçoğu Hıristiyan inancına mensuptur. Nûbe ile ilk ilişkiler İslâm fetihleri sırasında Mısır'ın alınmasıyla başlamıştır. Bkz. Nebi Bozkurt, "Nûbe", *TDVİA*, C. XXXIII, Ankara, 2007, ss. 222- 223.

⁵⁸ "Kıptiler", *TDVİA*, C. XV, Ankara 2002, ss. 424-425.

⁵⁹ Sayfa 47'de detaylı bilgi mevcuttur.

Yerli halkın dışında bölgedeki Hıristiyan siyasetini iki unsurun faaliyetleri şekillendirmiştir. Bunlardan ilki önderliğini Babek'in yaptığı *Babekîlik* faaliyetleri; ikincisi ise Mısır'ın güneyinde yaşayan Hıristiyan *Beccelerin* faaliyetleridir. Babekîlik Azerbaycan'ın Erdebil şehri Hurrem Kasabası'ndan yola çıkan Bâbek tarafından yayılmış olan batıl bir mezheptir.⁶⁰ Yola çıktıkları şehre istinaden *Hurremiler* ve bunun yanında *Babekîler* olarak isimlendirilmişlerdir. İslâm, Hıristiyan ve Buda dinlerine karşı çıkan Babekîler⁶¹, kurucuları Babek'in 838 yılında idam ettirilmesinden⁶² sonra bile faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Babekîlerin Mısır'ın bir kısmında çıkarttığı isyanlar ve Hıristiyan halka yaptıkları kötü muameleden dolayı Tolunoğullarının bu dönemki Hıristiyan siyasetini etkilemiştir.

Bir diğer unsur olarak zikredeceğimiz Hıristiyan Becceler ise Ahmed b. Tolun'un ikinci saltanat dönemine denk gelen 870 yılında, Yukarı Mısır bölgesinde el-Ömerî adı verilen bir isyancının hâkimiyeti altında gerçekleşmiştir. Bölgeye yakın bir konumda bulunan Habeşlilerin soyundan gelebileceğini düşündüğümüz Bece Hıristiyanları hakkında teferruatlı bilgiye sahip değiliz; fakat el-Ömerî adı verilen isyancının Tolunoğulları devletine karşı onları isyan ettirici bir role teşvik ettiği hatta can ve mal güvenliklerinin olmadığı noktasında kesin bir malumat verebiliriz.⁶³ Bu sebeple denilebilir ki onların çıkarttığı isyanların da Tolunoğullarının Hıristiyan siyaseti üzerinde etkisi olmuştur.

Tolunoğulları'ndan sonra Mısır'a İhşidi Devleti (935-96) hâkim olmuştur. Kurucusu Muhammed b. Toğaç da Abbâsîler döneminde Mısır valiliği yaptığından bölgeyi iyi şekilde tanımıştır. İhşidiler kendilerine Tolunoğullarını örnek almışlardır. Bölgede bulunan Hıristiyan topluluklarla sosyal bütünlük içinde yaşamışlardır.

İhşidiler döneminde Hıristiyanlarla olan ilişkileri Nûbeliler ve Bizanslılar belirlemiştir. Hıristiyan bir topluluk olan Nûbelilerle ilişkiler ticari faaliyet yönünde kendini göstermiştir. Hz. Osman döneminden itibaren başlamış olan tahıl ticareti bu dönemde de varlığını devam ettirmiştir. Tahıl karşılığında köle olarak alınan Hıristiyanlar, İslam dinine geçmiştir. Bu uygulama kendilerinden sonra aynı

---

⁶⁰ David Samuel Margoliouth, "Hurremiye", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, . IV, İstanbul, 1977 s. 596

⁶¹ Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 38.

⁶²Sebahattin Çelik, "Abbasiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Balıkesir, 2006, ss. 95-106.

⁶³ Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları*, s. 62.

coğrafyaya hâkim olacak Fatımiler döneminde de kendisini göstermiştir. Ama ticari anlamdaki bu uygulama köle ticareti için değil daha çok askeri anlamda destek sağlayabilmek için yapılmıştır.

Nûbeli Hıristiyan topluluğun kendi bağımsız devletini kurmak ya da İhşidileri ortadan kaldırmak gibi amaçları olmamıştır. İhşidilerin egemenliği altında bulunan bu topluluk yaşadığı bölgede daha fazla yağma yapmak istemiş, daha fazla ganimet ve zenginlik ele geçirmek için çabalamıştır. Bu noktada İhşidilerle dengeli bir siyasetin içerisinde yer almıştır. İhşidiler için ciddi bir tehdit unsuru olmamışlardır.

Suriye’de Müslüman bir topluluk olarak bulunan Hamdanilerin Bizans’a karşı İhşidilerden yardım istemesi ve gelen yardım üzerine İhşidilerin başarıya ulaşmasıyla birlikte Bizanslılar İhşidileri tanımışlardır. Sonrasında Suriye’deki Bizanslı esirlerle kendi himayeleri altında bulunan Müslüman esirlerin mübadelesi hususunda anlaşmaya varmışlardır.⁶⁴ Yani bölgedeki Bizans-İhşidi münasebeti tamamen dış siyaset temelli ve devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleşmiştir.

İhşidilerin Mısır’daki varlıklarının sona ermesinden sonra bölgeye Fâtımîler (909-111) hâkim olmuştur. Bu dönemde Hıristiyanlarla ilişkiler ticarî anlamda devam etmiştir. Fâtımî halifeleri Hıristiyanlara/Kıptîlere karşı istisnalar olsa da genel olarak anlayışlı bir politika sergilemişlerdir. Onların bu politikasında Hıristiyanlardan elde edeceği yüklü miktarda kazanç ve yeni gelirler elde etme amacı vardır. Buna uygun olarak da Hıristiyanların vermekle yükümlü oldukları cizye miktarları sürekli arttırılmıştır.

Fâtımîler gerçekleştirecekleri seferlerin maddi yükümlülüklerini kendi halkından yüklü miktarda çıkarmıştır. Bölgede yaşayan Hıristiyan halk Fâtımîler döneminde halifelerin memurluğu, vergi toplayıcıları ve hazineden sorumlu kişiler olarak devlet idaresinde işlere getirilmiştir. Fakat onlar hiçbir zaman Hıristiyan Devletlerin himayesinde yaşayan dindaşları kadar özgür bir yapıya ve geniş haklara sahip olmadıklarının bilincindeydiler.⁶⁵ Yine de Fâtımîlere karşı herhangi bir isyan girişiminde bulunmamışlardır. Hıristiyanlar, Fatîmî Halifesi Hakîm-Biemrillah döneminde bizzat halifenin kendisi tarafından baskıya maruz kalmışlardır. Fakat bu

---

⁶⁴ Nadir Özkuyumcu, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tolunoğulları ve İhşidiler*, Basset Matbaacılık, İzmir, 1996,ss. 39-40.

⁶⁵ Aziz S. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 112-114.

kötü dönem etkisini çok sürdürmemiş ve ilerleyen süreçte Hıristiyanlar Fâtımî kadrolarında özellikle malî konularda devlete yardım sağlamışlardır.⁶⁶

Fatımî Devleti'nin tarih sahnesinden inmesinden sonra yerine gelen Eyyûbîler dönemi'nde (1171-1462)ise Hıristiyanlara karşı olan tutum farklılık göstermiştir. Selahaddin Eyyûbî Dönemi'nde Hıristiyanlar devlet kadrolarındaki görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bunda muhakkak ki bu dönem gerçekleşen Haçlı Seferleri'nin etkisi büyüktür. Buna ilerleyen satırlarda detaylı olarak değineceğiz.

Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır'da hüküm sürdüğü dönemde (1171-1193) Hıristiyanlar mevcut yönetimden memnun kalmışlardır.⁶⁷ Bu dönemin şartları gereği, Hıristiyanların, yerli Müslüman halk içerisinde rahatça ayırt edilebilmesi için onlara bazı kıyafet zorunluluğu getirilmiştir. Ata binmeleri yasaklanmıştır. Yapılan bu uygulama esasında yerli Hıristiyanlar için değil; bölgedeki Haçlı birliklerine bağlı Hıristiyanlara maddî kayıp yaşatabilmek adına yapılmıştır.

Hıristiyanlar ellerindeki malların bir kısmını satmışlardır. Bölgede birçok Hıristiyan, Haçlı birliklerinin dindaşlarına uyguladıkları baskı siyaseti onların İslâmiyete geçmesine sebep olmuştur. Fakat bugün bunu Eyyûbî Devleti'nin zorla Müslümanlaştırma politikası olarak nitelendiren birçok müsteşrik mevcuttur.⁶⁸ Bu sebeple Haçlı Seferlerinde Eyyûbî faaliyetlerini tarafsız değerlendirmek için dönemle alakalı araştırmalar yapmakta fayda vardır.⁶⁹ Selahaddin Eyyûbî'nin hiçbir şekilde baskı uygulamadığı tezi de pek tabii yanlıştır. Bu dönemde zengin Hıristiyan ailelerinin çoğunluk olarak yaşadığı “Kuft”⁷⁰ şehrinde ailelerin mallarının yağmalandığı doğrudur; fakat Müslüman ya da Haçlı birliklerinden hangilerinin bu yağmayı gerçekleştirdiği noktasında kesin malumatlar yoktur.⁷¹

Eyyûbîler döneminde Haçlılarla olan mücadelelere devam etmekle birlikte ilişkiler çok da kötü olmamıştır. Hıristiyanlar gerektiğinde Müslüman zahidleri

---

⁶⁶ Eymen Fuad Seyyid, “Fatîmiler”, *TDVİA*, C. XII, Ankara, 1995, s. 231-233.

⁶⁷ T. W. Arnold, *İntişar-ı İslam*, s. 166.

⁶⁸ Bkz. Aziz S. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, s. 115.

⁶⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1987; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya Yayıncılık, 1997

⁷⁰ Günümüzde Mısır'da bulunan Kina şehri.

⁷¹ T. W. Arnold, *İntişar-ı İslam*, s. 166.

korumuşlardır. Buna Lübnan Dağı'nda bulunan zahidlerin düşmana karşı korunmaları örnek gösterilebilir.⁷²

Esasında Mısır'ın yerli halkı olan Kıptîler bu dönemde aynı dinden olsalar dahi Haçlılara karşı Eyyûbîlere menfi bir tavır sergileyip onları yalnız bırakmamışlardır. Selahaddin Eyyûbî bu dönem onlardan gelecek herhangi bir iç isyanın diğer dindaşları lehine olabileceği düşüncesiyle onları kendi iç meseleleriyle ilgilenmeye ve böylece olaylardan uzak tutmaya çalışmıştır.

---

⁷² Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler(1169-1260)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.

1.BÖLÜM

MEMLÛK COĞRAFYASINDA YAŞAYAN HİRİSTİYANLAR

1.1. MEMLÛKLER ZAMANINDA HİRİSTİYANLARIN YAŞADIKLARI BÖLGELER / ŞEHİRLER

Memlûk Devleti 1250-1517 yılları arasında başta Mısır olmak üzere Suriye, Hicaz ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin bir kısmına kadar sınırlarını genişletmiş bir Türk Devleti'dir. Bahrî (1250-1382) ve Burcî (1382-1517) olmak üzere⁷³ iki dönem olarak tarih sahnesinde var olan Memlûkler kendilerini “ed-Devletû't-Türkiyye” olarak da adlandırmışlardır.

Küçük yaşta esir pazarlarından alınıp dış görünüşü, askerî kabiliyeti, yeteneği ve bir de gayrimüslim oluşlarına bakılarak alınan çocuklar Memlûk Devleti'nin temelini oluşturmuştur. *Tibak* adı verilen askeri okullarda eğitim gören ve memlûk olarak adlandırılan bu çocuklar, burada din, pozitif bilim ve askerlik eğitimi aldıktan sonra mezun olarak devlet kademesinde yer almışlardır.⁷⁴

Memlûk Devleti'nin Türk Tarihi bakımından önemi açıktır; çünkü Türk olan Memlûkler, vatanlarından ana dillerini, isimlerini ve birçok âdetlerini Mısır'a getirip korumuşlardır. Devlete mührünü basan bu memlûkler bütün öğeleriyle bir Türk devletidir.⁷⁵

Memlûkler çoğunlukla Türk olup, yanı sıra başka etnik gruba mensup olanlar da yer almıştır. Kıpçaklar, Moğollar, Çerkezler, Gürcüler, Sırlar ve Macarlar sözü edilen

---

⁷³ İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *TDVİA*, C. XXIX, Ankara, 2004, ss. 97-100.

⁷⁴David Ayalon, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4 / 1, İzmir, 1989, ss. 211-247; Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk”, *TDVİA*, C. XXIX, Ankara, 2004, ss. 87-90; Abdullah Mesut Ağır, “Memlûk Askerî Teşkilatıyla İlgili Yapılmış Bazı Araştırmalara Dair”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2, Gaziantep, 2015, ss. 4477-457; Ahmet Sağlam, “Ortaçağ'da Orijinal Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur”, *Uluslar arası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. II, S. IV, İstanbul, 2005, ss. 107-126.

⁷⁵ Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklarda Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 75, İzmir, 1993, s. 1.

etnik kökenleri teşkil etmiştir.⁷⁶Anavatanları hakkında malumat vermek gerekirse Memlûklerin birçoğu Orta Asya'dan getirilmiştir. Horasan ve Semerkant, memlûk temini bakımından önemli geçiş noktaları olmuştur. ⁷⁷Bu dönemde sözünü ettiğimiz coğrafyaların içerisinde iki önemli merkez bulunmaktadır. Bunlardan biri Mısır; diğeri ise Suriye'dir.

Mısır

Kuzey Afrika'nın bir ülkesi olan Mısır'ın konumu diğer ülkelere göre farklılık arz eder. Mısır'ın en belirgin coğrafi ögesi *Nil Nehri'dir*. Tarihçi Herodot'un da deyimiyle "Mısır, Nil'in hediyesidir". Mısır'ın güney tarafına *Yukarı Mısır*, kuzey tarafına *Aşağı Mısır* denilmiştir. Bölgenin en önemli iki limanı doğuda *Dimyad*, batıda ise *İskenderiye* 'dir. Memlûk Devleti'nin başkenti olan *Kahire* şehri, Fâtımiler zamanında kurulmuştur. En az başkent kadar önemli bir yer olan *İskenderiye* şehri ise Bizans devleti tarafından merkez olarak kullanılmıştır. Mısır'ın kuzey yarısı Akdeniz ticaretine daha yakın olması dolayısıyla büyük bir önem ifade etmiştir. Mısır ile Hicaz'ı birbirine bağlama açısından *Kızıldeniz*, ticarî olarak büyük bir öneme sahiptir. En yoğun ticaret, kültür-medeniyet merkezi *Doğu Akdeniz* olmuştur.

Mısır, homojen, önemli ve zengin bir bölgeydi. Buğday ambarıydı. Bölgede kaliteli pamuk yetiştiriciliği vardı. Bu sebeple mevcut siyasî ortamda birçok devlet stratejik açıdan önemli olduğu için Mısır'ı ele geçirmeye çalışmıştır.

O dönem bölge halkı çoğunlukla Müslümandır ve az sayıda Hıristiyan/Kıptî, çok az da Yahudi bulunmaktaydı.

Suriye

Önemi büyük bir başka bölge ise Suriye'dir. Günümüzde Filistin, Ürdün, Lübnan bu bölgeden çıkmıştır. Merkezi Dımaşk/Şam şehridir. O dönem Dımaşk, Akdeniz'e bakan eski bir kültür yeri konumundadır.

---

⁷⁶ Süleyman Kızıloprak, "Türk Askeri Tarihinde Memlûk Sistemi ve Önemi", *MSGSÜ FEN-Edebiyat Dergisi*, S. 4, İstanbul, 2004, ss. 141-181.

⁷⁷ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985, s. 161.

Tarım ve sanayi bakımından da gelişmiş bir bölge olan Dımaşk, Mısır'a göre heterojen bir yapıya sahip olmuştur. Bölgede yaşanan mezhep farklılıkları Müslümanlar arasındaki siyaseti etkilemiştir. Hıristiyanlardan önce bölgeye Yahudiler gelmiştir. Memlûkler döneminde Katolik, Protestan, Ermeni/Süryanî Ortodoksları bölgede yaşamaktadır. Bölge, Memlûkler döneminde Mısır'a bağlı eyaletler olarak yönetilmiştir Coğrafi bakımdan Mısır'a göre daha yeşil, daha sulak arazileri bulunan Suriye'de, çoğu zaman doğudan gelenlerin tehdidi altında olduğundan Mısır'a göre tehlikelere daha açık bir merkez olmuştur.

Memlûkler döneminde Hıristiyanlar ağırlıklı olarak Mısır, Dımaşk/Şam, Beytüllahim/Kudüs, Filistin, Irak ve Lübnan coğrafyalarında bulunuyordu.

Hıristiyanların birçoğu mezhepsel olarak varlıklarını devam ettirirken; bazıları Avrupa'ya gidip çeşitli misyonerlik faaliyetlerine katılıp birer tarikat haline de gelmiştir. Doğu (Ortodoks) ve Batı (Katolik) Kiliseleri olarak ayrılan Hıristiyanların ayrımında mensubu olduğu mezheplerin etkisi olmuştur. Genel olarak Doğu kilisesine bağlı olan mezhepler Memlûk Devleti'nin hâkimiyet sahası olan Mısır, Dımaşk, Beytüllahim, Filistin ve Hicaz'da bulunmaktadır. Batı kilisesine bağlı olan mezhepler ise Memlûk Devleti'nin hâkimiyet sahasından uzakta yaşamaktadır. Buradan şöyle bir yorum çıkarılabilir ki; Memlûk Devleti, çağdaşı olan Osmanlı Devleti'ndeki gibi Katoliklere karşı Ortodoksların savunuculuğunu yapmıştır. Bunda onlar arasında kutsal ittifakı engelleme düşüncesi pek tabii mevcuttur. Ortodoksların da her zaman doğu devletlerine daha yakın bir politika sergilemeleri münasebetleri daha da güçlendirmiştir. Yalnız Memlûk Devleti, bu ittifakı engellemek için hiçbir zaman Doğu Hıristiyanlarına imtiyaz vermemiştir. Onlara uyguladığı adaletli politika bu Hıristiyanları, Memlûk Devleti'ne bağlı hale getirmiştir.

Doğu ve Batı Hıristiyanlarına dair daha detaylı bilgiyi ilerleyen satırlarımızda zikredeceken; coğrafi portreyi de görmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. Mısır coğrafyasında yaşayan Hıristiyanları bölgenin yerli halkı olmasına istinaden “Yerli Hıristiyanlar”, ve Mısır coğrafyasına Haçlı Seferleri ve Bizans Devleti'nin olumsuz uygulamaları gibi farklı sebeplerle sonradan ya da dönemsel olarak gelmiş olmalarına istinaden “Yabancı Hıristiyanlar” olarak taksim etmeyi uygun gördük. Bu taksime göre Yerli Hıristiyanlar arasında Kıptîler, Melkâniler, Yâkubîler, Nesturîler ve Keldanîler yer alırken; Yabancı Hıristiyanlar arasında Halkidunlar, Marunîler,

Fransiskaner ve Dominikenler yer almaktadır. Buna göre aşağıdaki tablo, konumuza netlik katacaktır:

HİRİSTİYANLAR	MEZHEPLERİ	YAŞADIKLARI YERLER	BAĞLI OLUNAN KİLİSE
Halkidunlar	Ortodoks	İstanbul	Ayasofya Kilisesi
		Rusya	Rus Ortodoks Kilisesi
		Kudüs	Doğu Ortodoks Kilisesi
Melkânîler(Melkitler)	Ortodoks	Suriye, Filistin, Ürdün, Irak, İran, Mısır, Anadolu	İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi
Yâkubîler	Ortodoks	Mısır	Süryani Ortodoks Kilisesi
Kıptîler	Ortodoks	Mısır, Habeş	İskenderiye Kıptî Kilisesi
Nestûrîler	Ortodoks	Nusaybin, Hindistan, Orta Asya	Doğu Ortodoks Kilisesi
Mârûnîler	Katolik	Lübnan	Roma Kilisesi
Fransiskaner	Katolik	Avrupa	Roma Kilisesi
Dominikenler	Katolik	Avrupa	Roma Kilisesi
Keldanîler	Katolik	Diyarbakır, Mardin	Doğu Katolik Kilisesi

1.2. KİLİSE HİYERARŞİSİ

Memlûk Devleti ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerde siyasî liderlerin etkisi olduğu gibi dinî görevlilerin de etkisi olmuştur. Hıristiyan kiliseleri, Doğu ve Batı Kiliseleri olmak üzere 1054 yılında İstanbul patriği Mikhael Kerullarios(1043-1058)⁷⁸ tarafından birbirinden ayrılmıştır⁷⁹. Bu ayrılık birdenbire gerçekleşen bir olay değil; uzun bir sürecin sonucudur.⁸⁰Doğu Kilisesi'nde Ortodoks inanca sahip Hıristiyanlar bulunurken; Batı Kilisesi'nde Katolik inanca sahip Hıristiyanlar bulunmaktadır. Bir de Doğu Kilisesi'ne dahil olup Batı Kilisesi'ni otorite kabul eden "Uniate Kiliseleri" vardır.⁸¹Kiliselerin idaresine değinmeden önce hem Doğu hem de Batı Kiliseleri içindeki hiyerarşik yapıyı değerlendirmek faydalı olacaktır. Buna göre;

Batı / Katolik Kilisesi'nin hiyerarşisi şu şekildedir:

- Papalık
- Kardinallik
- Başpiskoposluk
- Piskoposluk
- Papazlık
- Diyakozluk

Batı / Katolik Kilisesi'nin en üst ve en eski makamı olarak "Papalık" karşımıza çıkmaktadır.⁸² Yetkileri sadece kendi bölgesinde sınırlı olan papa, kendi bölgesi dışında ve bağımsız kiliseler üzerinde etkili değildir. İkinci makamda ise "Kardinallik" gelmektedir. Papadan sonra en yüksek mevkide görev yapmaktadır. Üçüncü makamda "Başpiskoposluk" gelmektedir. Başpiskopos, tüm piskoposların başı olarak görev yapar ve yerel kiliselere ait kararları oluşturulan bir meclis vasıtasıyla tatbik eder.

⁷⁸Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 566.

⁷⁹Dinler Tarihi Ansiklopedisi, "Hıristiyanlık", C. 2, Sabah Dış Ticaret Yayınları, İstanbul, 1999, s. 78.

⁸⁰Ahmet Hikmet Eroğlu, "Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Sebepleri", *Dinî Araştırmalar*, Eylül-Aralık 1999, C 2, S. 5, s.387.

⁸¹"Doğu Katolik Kiliseleri" olarak da zikredebileceğimiz Uniat Kiliseleri kendi ayın biçimlerini, dillerini koruyup papanın otoritesini kabul eden Ortodoks kiliselerinden müteşekkildir. Mârûnîler, Keldânîler, Kıptî Katolikleri, Habeş Katolikleri sözü edilen kiliselere dahildir. Bkz. Ömer Faruk Kahraman, "Katoliklik", *TDVİA*, C. XXV, Ankara, 2002, ss. 55-58.

⁸²Mehmet Aydın-Ahmet Hikmet Eroğlu, "Papalık", *TDVİA*, C. XXXIV, Ankara, 2007, ss. 160-162.

Buna bağılı olarak dördüncü makam olan “Piskoposluk” ortaya çıkmıştır. Piskoposlar, Katolik Kiliseleri’nde belli bir yerel bölgeyi yönetmekle görevlidirler. “Episkopos” olarak da nitelendirilen piskoposlar bir nevi “denetleyici” olarak görev yapmaktadırlar. Hemen ardından beşinci makam olan “Papazlık” gelmektedir. “Presbuteros” olarak da nitelendirilmektedir. Piskoposlar ile diyakozlar arasındaki hiyerarşide yer almaktadırlar. Altıncı ve son makam ise “Diyakozluk”dur. Diyakozluk, ruhban sınıfının ilk aşamasıdır. “Diakonos” olarak da nitelendirilmekte ve “hizmetçi” manasına gelmektedir.⁸³

Doğu / Ortodoks Kilisesi’ndeki hiyerarşik sıralama ise şu şekildedir:

- Patriklik
- Metropolitlik

Doğu / Ortodoks Kilisesi’nde din adamlarının en yüksek rütbesi ve temsil makamı olan “Patriklik”tir. Yetkileri sadece kendi bölgeleriyle sınırlıdır⁸⁴. Kendi patriklik bölgesi dışında ve bağımsız kiliseler üzerinde karar yetkisi yoktur. Patriklikten sonra gelen ikinci makam ise “Metropolitlik”tir. Metropolit kendi kararlarını kendisi alabilir, fakat dinî sorunlarda patriğin görüşünü alması gerekmektedir.

Katolik ve Ortodoks Kiliselerinin idare şekilleri farklıdır. Katolik Kilisesi, “Evrensel / Ekümenik Kilise” olarak anılmaktadır.⁸⁵ Katolik Kilisesi’nin merkezi Roma’dır. Kilise, “Papa”nın kararlarını tatbik eder. Papaya bağılı bir danışma meclisi vardır. Bu meclis kardinallerin toplandığı yerdir. Roma’da bulunmaktadır. Buna göre burada alınan kararlar bütün kardinallere bildirilmektedir.

Ortodoks Kilisesi’nin ise bir idare meclisi bulunmaktadır. “Kutsal Meclis / Saint Sinod” olarak bilinmektedir. İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs kiliselerine bağılı ayrı bölgelerde bulunmaktadır. Burada alınan kararlar yerel metropolitlere bildirilmektedir.⁸⁶

⁸³Salime Leyla Gürkan, “Ruhban”, *TDVİA*, C. XXXV, Ankara, 2008, s. 205.

⁸⁴ Mahmut Aydın, “Patrik”, *TDVİA*, C. XXXIV, Ankara, 2007, ss. 188-189.

⁸⁵Münir Yıldırım, “Fener Patrikhanesi ve Ekümenizm: Dinler Tarihi Açısından Bir Analiz”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 1, Adana, 2006, s. 482.

⁸⁶Münir Yıldırım, “Tarihsel Süreç İçerisinde Ortodoks Hıristiyanlıktaki Patriklikler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, Temmuz-Aralık 2003, s. 240.

1.2.1 Patriklik ve Ruhbanlık Kurumu

Memlûkler döneminde yerli halkı oluşturan Kıptîlerin bağlı buldukları kilise *İskenderiye Kıptî Kilisesi*’dir. Dolayısıyla bu kilise Ortodoks inanca sahiptir ve işleyişi patrikliğe bağlıdır. Bu sebeple Memlûkler döneminde Hıristiyanlarla olan ilişkilerde ilk aracı “Patrik”, ikincisi ise “Ruhbanlar”dır. İlk olarak patriklik kurumuna değinecek olursak; Patrikler, Ortodoks / Doğu Kiliselerinin başında bulunan dinî yetkililerdir. Memlûkler, patriklere “el-batrik el-Mübeccel”, “el-batrik-el-Muhteşem” gibi lakaplar vermiştir.⁸⁷

Patriğin yetkileri sadece kendi bölgesiyle sınırlı olup kendi patriklik bölgesi dışında ve bağımsız kişiler üzerinde karar yetkisi yoktur. Bütün kiliselerin ve dinî yapıların inşasıyla ilgili sorumluluk patriktedir. Patrik, Hıristiyan toplumunun başıdır ve toplum onun kuralları ile şekillenmektedir.

Hıristiyanlar üzerinde hukukî yetkilere sahip olan patrik, Memlûkler döneminde bütün Kıptîler ve sultanlar arasındaki aracı kişi olmuştur. Bu anlamda patrikler, Memlûkler için çok büyük bir önem ifade etmişlerdir. Bu önemden hareketle de maddi anlamda zenginleşmiş ve güçlenmişlerdir. Öyle ki Hıristiyanlar arasından kimler hacca gidecekse onlara gereken maddi yardımı patrikler sağlamıştır.⁸⁸

Patrikler, Müslüman makamlarla, düşmanlarıyla olan ilişkilerini, davranışlarını ve kendi sorumluluğu altında bulunan Hıristiyanlarla ilgili özel görevlendirmelerin olduğu vasiyetnameler yazmışlardır. Bu vasiyetmelerde yasal ya da yasadışı tüm iç hukuk kurallarıyla ilgili İncil ve Tevrat’a atıfta bulunmuşlardır. İncil’de geçenleri kendi hayatlarına uygulamaları gerektiği öğüdünü vermişlerdir. Bunun yanında dünyanın zenginliklerine değer vermemelerini, bu zenginliklerin değerinin az olduğunu söylemişlerdir. Patrik, herhangi bir tartışma ortamı olursa bu tartışmacı gruplar arasında öncelikli olarak barışçıl bir uygulama izlenip uzlaştırma yoluna gidilmesi gerektiğini; bunun Hıristiyanlıkta patriğin temel ilkesi olduğunu ve Hz. Muhammed’in dini olan İslâm inancının bu konudaki asil yaklaşımına hemfikir

⁸⁷Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, ss. 61-62.

⁸⁸Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema ’el Misri*, Darû-en-Nahza-el-Arabiyye, Kahire, 1992, s. 47.

olduğunu kaydetmiştir. Bütün Hıristiyan din kardeşlerinin korkaklıktan uzak durmasını, cesur olması gerektiğini söylemiştir. Bunun yanında sözü edilen görevlendirmede verilen kararların şahsî çıkarlar için ihmal edilmemesi gerektiğini, ticaret durumunda Hıristiyanlara ait paraların alınması gerektiğini öğütlemiştir. Patriğin dinî konumu sayesinde diğer Hıristiyanların Allah'a daha yakın olabileceği düşüncesi aşılacaktır.⁸⁹

Patrikler Müslüman yetkililer toplumlararası ilişkilerde hassas bir denge sağlamaya çalışmışlardır ve zımmî gruplarla ilişkilerinde rahatsızlık oluşturmayacak düzeyde yeniliklere gitmişlerdir. Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin devamlılığına dair sözleşme imzalanmıştır.⁹⁰

Memlûk Devleti ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkiyi sağlayan ikinci unsur "Ruhbanlık" kurumudur. Ruhban sınıfı, kendisini sadece dinî vazifeler yapmaya adanmış, hayatını buna göre yaşayan bir sınıftı. Papaz ve patriklerden daha üst bir sınıfı teşkil eder ve Hıristiyan halkın düşüncelerinde çok önemli bir etki bırakırdı. Bu sebeple Memlûkler döneminde ruhbanlar el üstünde tutulmuştur. Hıristiyanlarla olan münasebetlerin varlığının devamı için ruhbanlarla olan ilişkiler bu noktada Müslümanlar için önem ifade etmiştir.⁹¹

Memlûk dönemi Kıptî kanunlarının hepsi İslam hukukuna göre düzenlenmiştir. Memlûkler her zaman Hıristiyanların "kilise" ve "dirlerinin"⁹² tamiratına izin vermişlerdir. Her yeni gelen sultan, ruhbanları korumak adına yeni bir mersum çıkarmıştır. Ruhbanlar hiçbir zaman vergi ödememiştir.

Ruhbanların haklarına ve güvenliğine dair sultanlar tarafından hazırlanan sözleşmenin bir kopyası, üzerine sultanın adı ve mührüyle birlikte ruhbanlara verilirdi.

---

⁸⁹el-Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşâ*, XI, ss. 385-395; C. E. Bosorth, "Christian and Jewish Religious", Vol. 3, pp. 199-216

⁹⁰el-Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşâ*, XI, ss. 385-395; C. E. Bosworth, "Christian and Jewish Religious", Vol. 3, pp. 192-216.

⁹¹ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 63.

⁹²Memlûk Devleti'nde kiliseden daha büyük yapılar olarak inşa edilmiş bir nevi yaşam alanı olarak nitelendirilebilecek yerlerdir. Dirlerde kilise, okul, kütüphane, çarşı-pazar, tarım arazileri ve sosyalleşme adına birçok yapı bulunurdu. Eğitim alanında din eğitimi olmak üzere pozitif bilimler öğretilirdi. Hıristiyanların kendilerine ait küçük bir kütüphaneleri bulunurdu. Dirlerin içerisinde ürün elde edilebilecek tarım arazileri olur; burada hem ürün yetiştirilir hem de ürünün pazarı / ticareti yapılırdı. Birden çok yapıyı içinde barındırması açısından dirler, Memlûk Devleti'ne hem sosyal hem ekonomik alanlarda hizmet ederdi. Bkz. Feiza Abdurrahman Hicazî, *Ehl Zimme*, s. 168

Onlara bir önceki selef sultan ne kadar teşvik ödemesi verirse yeni gelen sultan da en az onu verirdi.

Memlûkler döneminde ruhbanlar için neredeyse her sultan döneminde ayrı bir mersum çıkarıldığını önceki satırlarda zikretmiştik. Buna göre Sultan Baybars h. 709/ m. 1310 yılında bir mersum çıkartmıştır. Onu takiben h. 710/ m. 1311 yılında Sultan Muhammed b. Kalavun, h. 776/ m. 1375 yılında Sultan Şaban b. Hüseyin, h. 784/ m. 1383 yılında Sultan Berkuk da yeni mersumlar çıkarmıştır. Sultan Berkuk diğerlerinden farklı olarak ruhbanlar için çıkarttığı mersuma uymayanların cezalandırılacağını söylemiştir. Bu mersum Şam ve Mısır olmak üzere birçok yere dağıtılmıştır.⁹³

H. 869/M. 1465 yılında Sultan Hoşkadem de ruhbanlar için bir mersum⁹⁴ çıkarmıştır. Ruhbanlara rahat bir yaşam sürmeleri için bütün imkânları vermiştir. Onların bir dirden başka bir dire mal taşımalarını serbest kılmış, vergilerden muaf tutmuş ve sayı kırk kişiyi aşmaması koşuluyla Kıyame Kilisesi'ne⁹⁵ yerleşmelerine izin vermiştir. Ruhbanlara ait yerleşim yerlerine hiç kimsenin izinsiz girmemesini de emretmiştir. "Dir" denilen yapılarda mahsül sağlayacak çok fazla ürün yetiştirilirdi. Bu sebeple bazı çiftçiler ruhbanlara ait dirlere saldırmıştır. Sultan Hoşkadem çıkardığı mersuma göre bu dirlere yapılacak saldırıları yasaklamıştır. Bunun yanında ruhbanlar Memlûkler döneminde çok iyi muamele görmüşler ve kendilerine verilen tadilat hakkının yanında yeni kiliseler de inşa etmişlerdir.

Memlûklerin son dönemine kadar ruhbanlar hakkında mersumlar çıkarılmaya devam edilmiştir. Sultan Kayıtbay da H. 900/ M. 1495 ve H. 901/ M. 1496 yıllarında iki ayrı mersum çıkarmıştır. Bu mersumlara göre onların ödemekle mükellef oldukları "Hâfir" yani güvenlik vergisi ve "Sultaniyet hakkı" vergilerini kaldırmıştır.⁹⁶

Ruhbanlar için özetle söylemek gerekir ki Memlûk Devleti, ruhbanları rahat ettirecek uygulamalardan kaçınmamış öyle ki devlet, Hıristiyan mezarlarını bile

⁹³ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 67.

⁹⁴ "Mersum" kelimesi Arapça'da "yazma, çizme" anlamlarına gelen "reseme / resm: رسم" kelimesinden türemiştir. Memlûk Devleti'nde bizzat sultanın isteğiyle çıkarılan emirler olarak bilinen mersumlar; devletin siyasi, sosyal, ekonomik vb. alanlarını düzene sokmak ve bunun yanında halka geniş haklar vermek için çıkarılmıştır. Bu kapsamda Hıristiyanlarla ilgili çıkarılan mersumlar da bulunmaktadır. Çıkarılan her bir mersum anayasa hükmünde olduğu için geri dönüş mümkün olmamıştır.

⁹⁵ Diğer bir adıyla "Kutsal Kabir Kilisesi". Günümüzde Kudüs sınırları içerisinde yer almaktadır.

⁹⁶ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 67.

korumuştur. Sultanlar tarafından sadece mersum çıkarılmakla yetinilmemiş, çıkarılan bu mersumların tatbiki hususu da itinayla takip edilmiştir.⁹⁷

1.2.2 Memlûk Coğrafyasında Patriklikler

1.2.2.1 İskenderiye Ortodoks Patrikliği

Her ülkenin Ortodoks kilisesi kendi başpiskoposunca idare edilirdi. Bu yönüyle Ortodoksluk, Katoliklerden farklılık oluşturmaktaydı. Memlûklerde patrik unvanını taşıyan başpiskopos, kadim dört patriklikten biri olan “İskenderiye Kıptî Kilisesi”ne bağlı “İskenderiye Rum Ortodoks Patriği”ydi.

Doğu Hıristiyanları üzerinde önemli bir yere sahip olan İskenderiye Kıptî Kilisesi başta Bizans’a bağlı bir kilise iken sonradan 451 Kadıköy Konsili ile aralarında kopmalar yaşanmıştır. Fakat Bizans açısından burası çabucak gözden çıkarılabilecek bir yer değildir.⁹⁸ İslam fetihlerine kadar bu kilise Bizans hâkimiyetinde kaldıysa da İslam fetihlerinden hemen sonra ve Memlûkler döneminde Bizans’ın atadığı patriğin etkisinden kurtulup kendi patriğini seçmiştir.⁹⁹

Mısır’daki Kıptîler önemli bir yekûn oluşturmaktaydı. Memlûk Devleti’ne karşı dış karışıklıklar devam ederken İskenderiye Kıptî Kilisesi’nde ayrışmalar yaşanmaktaydı. Kıptîler ve Suriye Hıristiyanları Monofizit inanç yoluyla ayrılmıştı. Kuzey Afrika’daki Monofizit gruplar ile Mısır’daki Kıptî Kilisesi, Memlûk otoritesi arasından olası birçok sebeple denetim altına alınmıştır. Bizans İmparatorluğu, sınırlarına uzak olsa bile Monofizit, Nasturi ve Pavlusçuluk gibi inanışların arasında bulunan sapkınlıkları desteklemekten geri kalmamıştır.¹⁰⁰

⁹⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, ss. 68-74.

⁹⁸ Bekir Zakir Çoban, “Doğu Kiliseleri ve Monofizizm”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 10, Sayı: 2, İstanbul, Mayıs-Ağustos 2013, s. 23.

⁹⁹ Bekir Zakir Çoban, “Doğu Kiliseleri”, C. 0, Sayı: 2, s. 24.

¹⁰⁰ Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşâ*, C. XI, ss. 385-395; C. E. Bosworth, “Christian and Jewish Religious”, Vol 3, pp. 199-216;

1.2.2.2 Kıptî Katolik Patrikliği

Bu dönemde Papaya bağlı olup kendi ayinlerini düzenlemekte serbest olan “Kıptî Katolik Kilisesi” bulunurdu.¹⁰¹ Memlûkler döneminde Kıptîler arasında ikinci sırayı Katolikler almaktaydı. İskenderiye Ortodoks Patrikliği altında özerk bir yapıya sahiptiler ve çoğunluk Roma Kilisesi’ne bağlıdır. Patrikleri, Roma Kilisesi tarafından onaylanırdı.¹⁰²

1.2.2.3 Biladüşşam / Melkânîye Yâkubî Patrikliği

Biladüşşam’da iki Hıristiyan grup bulunuyordu. İlki Melkânîler iken ikincisi Yâkubîler’di. Her Hıristiyan grubun ayrı bir patriği bulunur, bu patrikler Hıristiyan halkla devlet arasındaki ilişkilerde aracılık ederdi. Patrik tayinleri sultan ya da emirlerin mersumları ile gerçekleşirdi. Patrikler devlet idaresinde birer memur vasfıyla muamele görürdü. Devlete iletilecek sorunlara dair mektup gibi belgeler patrik aracılığıyla iletildi.¹⁰³

el-Kalkaşandî’den alınan bilgilere göre, Melkânî Patriği’nin bulunduğu yerin Dımaşk olduğunu ve ilk Patriğin Mikhaıl olduğunu söyleyebiliriz. Ona göre Suriye Hıristiyanları ya da Kıptîler, Yahudi ve Melkânî Hıristiyanlarının tayinlerini belirten övgü dolu mektuplar yazdıktan sonra geri dönmüşlerdir.¹⁰⁴

1.2.2.4 Antakya Süryanî Patrikliği

Hıristiyanlık âleminde Antakya’nın önemi büyüktür. Kudüsten sonra ikinci merkez sayıldığı ve ekümenlik özelliği olduğu için Antakya Patrikliğine “Ana Kilise” denilmektedir. Bunun yanında Ortodoks patrikhanelerinin ilk dört en önemli

---

¹⁰¹ Münir Yıldırım, “Tarihsel Süreç İçerisinde Ortodoks Hıristiyanlıkta Patriklikler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, Sayı: 2, Adana, Temmuz-Aralık, 2003, s. 234.

¹⁰² Mustafa Erdem, “Kıptî Kilisesi Üzerine Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1997, s. 165.

¹⁰³ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, 58-59.

¹⁰⁴ Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşâ*, C. XI, ss. 385-395; C. E. Bosworth, “Christian and Jewish Religious”, Vol 3, pp. 199-216.

patrikhanesindedir.¹⁰⁵ Antakya Kilisesi zamanla Suriye veya Süryani Kilisesi olarak tanınmıştır. Bu kiliseyi oluşturan millet “Süryaniler” olarak adlandırılmıştır.¹⁰⁶

H. 734/ M. 1333 yılında Sultan en-Nasır Muhammed döneminde birçok Hıristiyan Antakya patriğinin ağır muamelelerinden bıkip Müslümanlardan yardım istemiş ve camilere sığınmıştır. Yine bu sene Hıristiyanlar maddi sıkıntılar çekmiş öyle ki erzakları bile azalmıştır. Kiliseye başvuran halka kilisenin cevabı ilginçtir ki bu seneyi oruç tutarak geçirmelerini söylemişlerdir.¹⁰⁷

1.2.2.5 Habeş Patrikliği

Habeş ile olan ilişkiler Memlûk Sultanı Berkuk döneminde (1390-1399) başlamıştır. Patrik I. Mathias, Habeş Devleti’nde bulunan Hıristiyanları temsil etmektedir. Dönem dönem Sultan Berkuk ile I. Mathias, Memlûk Devleti’nin idaresi ve hem Mısır hem Habeş’teki Hıristiyanlar hakkında istişarede bulunmaktadır. Habeş Patrikliği ile olan ilişkiler genel itibariyle iyi bir çerçevede devam etmiştir.¹⁰⁸

1.2.3 Memlûk Coğrafyasındaki Yerli Hıristiyanlar

1.2.3.1 Kıptiler

Yüzyıllardır Mısır coğrafyasında mukim olan ve yerli Hıristiyanlar denilince ilk akla gelen “Kıptîler”dir. Memlûk Devleti’nden önce de Mısır topraklarının yerli halkı konumundadırlar. Kıptîler fizyolojik olarak yumurta şekli yüz, koyu esmer deri, siyah ve kıvrıkcık saç, düz ve geniş bir burun ile kalın dudaklara sahiplerdir. Kıptîler zamanla Müslümanlaşmış ve diğer ırklarla karışmışlardır.

Batı dillerinde etimolojik çalışmalar yapıldığında Grekçede “Kıptî” kelimesine dair “Mısırlılar” ya da “Mısır Deltası’nda Bulunanlar” anlamında kullanılan bir kelime olduğu görülmektedir.¹⁰⁹ Kelimenin orijinali “Aigyptos” olup zaman içerisinde “gypt”

¹⁰⁵http://www.oodegr.com/tourkika/ieroi_xwroi/naos_antakya.html E.T. (20.05. 2019)

¹⁰⁶ Melki Ürek, “Süryaniler’in Tarihi ve Sosyolojik Yapısı”, Milet ve Nihal, 2013, s. 96.

¹⁰⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, ss. 61-62.

¹⁰⁸ Solomon Kibriye, “Ethiopian Orthodox Unity Declaration Document in English”, Orthodox Cognate Page, 2018. Bkz. <http://theorthodoxchurch.info/blog/news/ethiopian-orthodox-unity-declaration-document-in-english/> (E. T. 06. 07. 2019)

¹⁰⁹ “Kıptîler”, *TDVİA*, C. XV, Ankara 2002, s. 424.

kelimesine ve hatta İngilizcede “Mısır” anlamına gelen “Egypt” kelimesine dönüşmüştür. “Aigyptos” olan kelime, söyleyiş farklılıklarından dolayı “Qibt”, “Egypt”, “Copt”, “Kopt” gibi kelimelerin türemesine sebep olmuştur. Yine Batı dillerinden İngilizcedeki “gypsy” kelimesinin kökeni “Kıptî” kelimesinden gelmektedir.¹¹⁰ “Gypsy” kelimesi, Çingelerin Mısırlı sanılmasından türemiştir. Kelimeye değinmişken “Gypsy” kelimesi üzerinden Kıptîlerin Çingene kökenli olup olmadıklarına dair bir varsayım bildirecek olursak; antik dönemde günümüz Yunan coğrafyasından ve Avrupa’da yaşayan birçok topluluğun –ki bunların Çingeler olduğu söylenir- Mısır’a gelip Kıptîlerin kökenini oluşturduğu tezi, sadece o dönem anti-Kıptî düşünceler savunan kişilerce ortaya atılmıştır. Kıptîlerin, Çingeler gibi göçebe olduklarını, herhangi bir yurda sahip olmadıklarını duyurmak adına ortaya atılan bu tez yanlış bir görüşten ibarettir. “Kıptî” kelimesinin Hz. Nuh’un oğlu “Kuftaim/Gibt”ten geldiğini söyleyen iddianın yanında bir de Antik Mısır’daki “Koptos” şehrinde geldiği iddiası da vardır.¹¹¹ Doğu dillerinde etimolojik araştırmalar yapıldığında ise “Kıptî” kelimesine dair İbranicede “Kıpt” kelimesine rastlanılmaktadır. Arap dilinde ise tekili “Kıpt: قبط” olan kelimenin çoğulu “Akbat: لاقباط” kelimesine dönüşmüştür. Bunun yanında. Arapça’da eski dönemlerden beri Mısır ülkesine “Kıpt Ülkesi” adı verilmiştir.¹¹² İslam fetihlerinden önce “Mısırlı” anlamını taşıyan kelime, İslam fetihleriyle birlikte “Mısır’da Yaşayan Hıristiyanlar” olarak kullanılmıştır. Fatîmî Devleti ve sonrasında ise “Mısır’da Yaşayan Hıristiyan Topluluk” olarak anılmıştır.

“Kıptî” kelimesinin etimolojisine dair bir başka araştırma ise Kıptîlerin kendi dili olan Kıptîce’de yapılmıştır ve kelime bu dilde “Mısırlı” anlamına gelmektedir.¹¹³ el-Makrîzî, *Tarihû’l-Akbad* isimli eserinde onların Kaftâim bin Kıptîm bin Masraîm bin Baysar bin Ham bin Nuh’a dayandığını ve isimlerinin de buradan geldiğini kaydetmektedir.¹¹⁴

¹¹⁰“Kıptîler”, *TDVİA*, C. XV, Ankara 2002, s. 424.

¹¹¹“Kıptîler”, *TDVİA*, C. XV, s. 424.

¹¹²“Kıptîler”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1955, s. 716.

¹¹³Kıptîler”, *TDVİA*, C. XV, Ankara 2002, s. 424.

¹¹⁴el-Makrîzî, Takîyüddin Ahmed b. Ali, *Tarihû’l-Akbad*, Tah. Abdülmecid Diyab, Darû’l-Fazile, Mısır, 2012, s. 21.

Kıptîler için “Nasırî” isimlendirmesi yapılmıştır. Onlara bu isimlendirme oturdıkları yer olan “Nasıra”dan dolayı atfedilmiştir. Buradan hareketle Kıptîler için “el-Nasranî” isimlendirilmesi yapılmıştır. Hz. İsa, annesi Hz. Meryem’i Beytullahim’den alıp Mısır’a götürmüştür ve burada uzun süre kaldıktan sonra tekrar “Nasıra” isimli köye dönmüşlerdir. Böylece Hıristiyanlık ilk defa bu olayla Mısır’da yayılış göstermiştir. Kıptîlerin çoğu o dönem Hıristiyan olmuş ve “Nasranî” olarak anılmışlardır.¹¹⁵

Kıptîlerin kökenini Romalılara bağlayan birçok kaynağa rastlamaktayız. Hem isim kökeninin Yunan dilinden gelmiş olması hem de Kıptîlerin kendilerine ait Kıptî alfabesinde benzer hiyerogliflerin kullanılması Kıptîlerin, Roma kökenine dayandırılmasına sebep olmuştur; fakat bu doğru değildir. Kıptîler mevcut dinlerini, dillerini, yaşayışlarında Mısır’a gelen Romalılardan etkilendikleri doğrudur ve onları kendilerine örnek almışlardır. Buna göre Kıptîlik, Mısır’da bulunan ve sonradan birçoğu ayakkabıcılık sektöründe kendini geliştirecek olan bölge esnafından birine Hıristiyanlığı ilk defa öğreten ve sonrasında bölgede “Kıptî” olarak nitelendireceğimiz Aziz Markos’a dayandırılmaktadır. Bu görüşe göre Kıptîlerin ortaya çıkışı ve kilisenin Kıptî Kilisesinin kuruluşu M.S. 55-61 yılları arasında Aziz Markus’un İskenderiye’ye gelmesiyle başlamaktadır. Efsaneye göre, İskenderiye şehrinin doğu kapısından giren Aziz Markus’un ayakkabısının kemeri kopmuştur. Ayakkabısını burada bulunan bir kunduracıya tamir ettirmiştir. Kunduracı, Markus’un ayakkabısını tamir ederken elini kesmiştir. Tam bu esnada Aziz Markus, onun elini mucizevi bir şekilde iyileştirmiştir. Sonraki süreçte de kunduracı ve ailesi Aziz Markus tarafından vaftiz edilmiştir. Kunduracı, Aianus, Markus’un halefi ve İskenderiye Kilisesi’nin ikinci patriği olmuştur. Markus, daha sonra İskenderiye’de M.S. 68 yılı civarında Hıristiyanlık inancına göre şehit edilmiştir. Aianus, Kıptî Kilisesi’ne bağlılığını gizli bir şekilde devam ettirmiştir.¹¹⁶

---

¹¹⁵el-Makrîzî, *Tarihü'l-Akbad*, s. 27.

¹¹⁶Patrick Alexander Younan, “The Coptic Christians of Egypt: Dhimmitude and Discrimination”, Seton Hall University, *Law School Student Scholarship*, United States, 2014, p. 608.

M.S. 202 yılı civarında Romalılar bütün Hıristiyan kiliselerini yok etme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Binlerce Kıptî direniş göstermiş, zulüm görmüş ve öldürülmüştür.¹¹⁷

Romalıların doğu kolu olan Bizans Devleti döneminde ise Bizans İmparatoru Büyük Konstantin M.S. 323 yılında Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Böylece Konstantin, tüm Hıristiyan dünyanın lideri konumuna gelmiştir. Böylelikle Kıptî Kilisesi meşru hale gelmiştir.¹¹⁸

Kıptîlerin, Hıristiyanlık dini üzerinde yaptığı birçok faaliyet kendilerini Hıristiyanlığın dünyevi temsilcileri olarak gören Bizans Devletini rahatsız etmiş ve Kıptîler için “Kilisenin Firavunları”¹¹⁹ tabirini kullanmışlardır. Kıptîlerin geçmişten bugüne olan azınlık vasıfları bu sindirmele alakalıdır. Fakat Kıptîler ilerleyen satırlarda bahsedileceği üzere kendi bağımsız kiliselerini oluşturmuşlardır.

Kıptîler uzunca bir müddet -7.yy.daki İslam fethine kadar- Bizans Devleti’nden zulüm görmüştür. Bizanslılar, Kıptîleri kendi egemenliklerini tanımayan dik başlı bir topluluk olarak gördüğünden sürekli olarak onları ezme politikası uygulamıştır. Buna karşı Kıptîler, İslâm döneminde cizyeyi ödedikleri takdirde hiçbir sorunla karşılaşmamışlardır. Fakat aralarından bunu ödeyemeyecek olanlar da çıkmıştır. Bu duruma çare olarak savaş zamanlarında orduda asker olarak yer almışlardır. Başa gelen her sultan gelir gelmez Kıptîlere eman vermiş ve onlar için bir mersum çıkarmıştır. Hz. Ömer’den Eyyübîler dönemine kadar bu durum böyle devam etmiştir.¹²⁰

Kıptîlerin Mısır’daki ilk isyan hareketleri Hişam b. Abdülmelik dönemine dayanmaktadır. Hişam b. Abdülmelik döneminde Kıptîlerin ödeyeceği cizye miktarı arttırıldı. Bunun üzerine Mısır’daki ilk Kıptî isyanı başladı. Bu isyan H. 107/M. 726’da başlayan bu isyan Dimyad’da 3 ay kadar sürdü. Bu isyanın bir benzeri daha sonra h. 121/ m. 739 yılında Said’de yaşandı ve daha uzun sürdü. Bu isyanlar Me’mun dönemine kadar devam etmiştir. Kıptîlere dair asıl isyan bastırıcı hareketler Me’mun döneminde gerçekleşmiştir. Kıptî Kadın ve çocuklar pazarlarda satılırken erkekler öldürülmüştür. Sözüünü ettiğimiz bu dönemden Memlûk dönemine kadar Kıptîler itaat

¹¹⁷ Younan, “The Coptic Christians”, p. 608.

¹¹⁸ Younan, “The Coptic Christians”, p. 608.

¹¹⁹ İzzettin Artokça, “Kıptîler”, TASAM Stratejik Rapor, No. 51, İstanbul, 2013, s.11.

¹²⁰ Kıptîler”, *TDVİA*, C. XV, Ankara 2002, s. 424.

altına alınmıştır. Fakat fitne hareketleri devam etmiştir. Kıptîlerin Mısır'daki bu ilk isyanının bastırılmasından sonra durum tersine dönmüş ve Kıptîler devlet kadrosuna getirilmişlerdir.¹²¹ Eyyûbiler dönemine kadar bu durum devam ettirilmiştir.

Bu dönemde Kıptîlerle en yakın ilişkiler Habeşliler ile sağlanmıştır. Beytû'l-Makdis/Kudüs'te o dönem çok Habeşî vardır. Buradaki Habeşlileri oraya İskenderiye'deki Kıptîler tayin etmektedir. Kıptîlerin bu tayin etme mekanizmasından Memlûkler çok hoşnuturlar ve onları bu hususta teşvik etmişlerdir. Bu sistemle Memlûk-Habeş ilişkileri korunmuş ve aynı zamanda Memlûk Devleti, Kıptîler aracılığıyla Habeşlileri kontrol altında tutmuştur.¹²²

Kıptîlerin kendilerine özgü bir dilleri ve kullandıkları üç alfabeleri vardı. Bu alfabeler halk için, zengin ve âlim kimseler için ve bir de kralın/ hükümdarın kullanması için farklılıklar göstermiştir.¹²³ Antik dönemde kullandıkları kendilerine ait "Kıptîçe" olmak üzere bir dilleri olsa da, Memlûklerden önce Kıptîler Rum dilini de konuşmuşlar, ilerleyen zamanlarda Arapçayı çok iyi öğrenmişler, çocuklarına da öğretmişlerdir. Çünkü Arapça, Kıptîler için hem itibar hem de gelir kaynağı olmuştur.¹²⁴

1.2.3.2 Melkânîler (Melkitler /Melkâiyeler)

Melkâniler / Melkitler tarih boyunca diğer Hıristiyan gruplar arasında önceliğe sahip olmuştur. Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti altında muteber bir konumda yer almışlardır.¹²⁵

Melkânîler, Yâkubîlerden önceki Hıristiyanlardı. "Melkanîyye" diğer bir deyişle İslam literatüründe "Melkâiyeye" kelimesi üzerine iki görüş bulunmaktadır: Bunlardan birincisinde, "Melkâiyeye" kelimesinin krala, daha doğrusu krala yakın olmaları veya onunla aynı safta yer almaları nedeniyle; ikincisinde ise diğer mezhepler gibi bir

¹²¹el-Makrîzî, *Kitabû'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibar bi-Zikrû'l-Hitât ve'l-Âsâr*, C. I, Dört Cüz, Darû'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, ss.79-80.

¹²² Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, , s. 255.

¹²³el-Makrîzî, *Tarihû'l-Akbad*, ss. 21- 27.

¹²⁴ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, ss. 30-35.

¹²⁵ C. E. Bosworth, "Christian and Jewish Religious Dignitaries in Mamlûk Egypt and Syria: Qalqashandî's Information on Their Hierarchy, Titulature and Appointment", *Int. J. Middle East Stud.*,3(1971), pp. 199-216.

lidere/öndere veya “Melkan”¹²⁶ isminde bir şahsa nispetle olduğu öne sürülmektedir. İlk görüşün doğru olduğunu düşünen Bîrûnî’den naklen alınan kayda göre Tahir Aşirov, Hıristiyanlığın bir kilisesini ifade eden Melkaiyye’nin, “kral” sözcüğüyle bağlantılı olarak gelişen bir kelime olduğunu açıklamış ve “Rum Meliki” sözü üzerine isimlendirildiğini zikretmiştir.¹²⁷ Onlara göre Hz. İsa/Mesih iki ayrı karakterde, iradede var olmuştur. Hz. İsa’nın hem insan hem tanrı olduğuna inanmışlardır. Bu dönemde Bizanslıların ve Frenklerin çoğu Melkanilerden gelmektedir. Bundan kaynaklı olacak ki “Melkanî” kelimesi “Kralı takip eden kişiler” anlamında kullanılmıştır. Buradaki kral denilen kişiler Bizans İmparatorlarıdır. Melkanî ismi onların muhalif grubu Yâkubîler tarafından kendilerine verilmiştir. Melkaniler Şam’da az bir dönem bulunmuşlar; fakat hem Bizans hem de Vatikan Kilisesi tarafından kabul görerek büyük değer görmüşlerdir. Melkânîler, Yâkubîlere kıyasla sayı olarak az bir nüfusu oluşturmuşlardır.¹²⁸ Kıptîlerin esas kimliğini teşkil eden Yâkubîlerle aralarında mezhepsel farklılıklar bulunmaktadır. Tüm bunlara göre “Melkânîlik” daha çok Bizans hâkimiyeti altındaki Hıristiyanlar için kullanılmıştır. Melkânîlerin, Bizans’la olan bağlantısını kesmeyen Memlûkler, onların kendi aralarındaki dinî yapılanmaları ve kurallarına da müdahale etmemiş, bu anlamda helal-haram gibi dinî kararlar patriğin eline verilmişti.¹²⁹

Mısır’da yaşayan Hıristiyanların çoğu “Melkanî /Melkâiyye” olarak nitelendiriliyordu. Melkanîler, Bizans İmparatorlarının kontrolü altındaydı. Mısır’da onlara ait bir tane patriklik bulunuyordu. Hem Eyyûbîler hem de Memlûkler döneminde her yeni gelen sultan tarafından onlar için bir mersum çıkarılır ve bir patrik tayin edilirdi.¹³⁰

Bunun yanında bazı dönemlerde kadıların emriyle bazı emir ve yardımcı görevliler kiliselere, buradaki tertibatı sağlayabilmek adına keşfe çıkarlardı. Bu

---

¹²⁶Tahir Aşirov, “Bîrûnî’ye Göre Hıristiyanlık”, *Milel ve Nihal*, C. 10, Sayı: 3, İstanbul, Eylül-Aralık 2013, ss. 111-147.

¹²⁷Tahir Aşirov, “Bîrûnî”, ss. 111-147.

¹²⁸Feiza Abdurrahman Hicazî, *Ehl Zimme fi Biladû’s-Şam fi Asr min el-Eyyûbî ve el Memlûkî*, Yüksek Lisans Tezi, Yermük Üniversitesi, İrbid, 1992, s. 134

¹²⁹Kalkaşandî, *Subhû’l-Aşa*, C. XI, s. 394.

¹³⁰el-Kalkaşandî, Ahmed b. ‘Ali, *Subhû’l-A’sâ fi Sinâ-at el-İnşâ*, C. XI, Darû’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kahire, 1922, s. 392.

keşiflerden biri kadı tarafından Sultan Berkuk zamanında H. 786/ M. 1384 yılında Fustat'ta bulunan Melkit Kilisesi'ne olmuştur.¹³¹

Melkânilerin, Bizans'la olan bağlantısını kesmeyen Memlûkler, onların kendi aralarındaki dinî yapılanmaları ve kurallarına da müdahale etmemiş, bu anlamda helal-haram gibi dinî kararlar patriğin eline verilmişti.¹³²

1.2.3.3 Yâkubîler

Yâkubîlik, “*Yakup el-Berdani/Berzani*” denilen bir kimsenin peşinden gidilip desteklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Habeş'teki tüm Hıristiyanlar Yakup'u desteklemiş öyle ki Yakup'un onayı olmaksızın kral bile seçilememiştir.¹³³ Yâkubîlerin isimleri, Papaz Yakup'tan gelmektedir. Mısır'a h. 211 / m. 826-827 yılında gelmişlerdir. Papaz Yakup 10 yıl 8 ay kadar Hıristiyanlara ait bölgenin istikrarından sorumlu olmuştur. Onun döneminde alt yapı ilerlemiş, birçok Ruhban Mısır'a geri dönmüştür. Papaz Yakup, bölgeyi ekonomik ve dinî alanlarda çok geliştirmiştir.

Mısır bölgesindeki Hıristiyanların genel olarak Kıptî; onların çoğunun benimsediği mezhebin de Yâkubîlik olduğukaydedilmiştir. Kıptîler bugün de Mısır bölgesinde yaşayan Hıristiyanlardır ve onlar Hıristiyan mezheplerinden Yâkubîliği benimsemişlerdir. “Onların arasında usulde/dinde, yani onları birbirinden ayıran uknumlarda¹³⁴, lahutilikte, nasutilikte ve ittihatla ihtilaf vardır” demektedir. Makdisi'ye göre¹³⁵ ise Yâkubîler, Tanrı'nın bir ve kadim olduğuna inanırlar. O, ne cisimdir ne de insan, sonradan cisme bürünmüş ve insan olmuştur. Bu mezhep, ma'budlarının üç uknumdan ibaret olduğunda mütefekkirler. Bu demektir ki, üç uknum bir tek varlıktır. O da kadim cevherdir. Dolayısıyla Baba, Oğul ve Kutsal Ruh bir tek Tanrı'dır.¹³⁶

Yâkubîler, Hz. İsa'nın insan şekline bürünmüş tanrı olduğuna inanıp, monofizit anlayışı benimsemişlerdir. Onlara “Yâkubîler” ismini muhalif grup Melkânîler vermiştir. Yâkubîler, giyindikleri pelerine benzeyen bir elbiseden dolayı “el-Baradî”

¹³¹el-'Aynî, *İkd'ül-Cûman*, H. 718 senesi.

¹³² Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşa*, C. XI, s. 394.

¹³³ Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşa*, C. XI, s. 395.

¹³⁴ İnanç.

¹³⁵ Tahir Aşirov, “Birunî'ye Göre Hıristiyanlık”, s. 140.

¹³⁶el-Birunî, *el-Âsârü'l-Bâkiye*, s. 255;Tahir Aşirov,“ Hıristiyanlık”, C. 10, Sayı: 3, ss. 111-147;

ismiyle de anılmışlardır. Şam'daki en yoğun Hıristiyan nüfuzu Yâkubîler oluşturmuştur. Memlûkler döneminde Hıristiyanlar arasında bütün faaliyetler onlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Genellikle alîm kişiler olan Yâkubîler, bu dönem deniz ulaşımıyla da ilgilenmişlerdir.¹³⁷

H. 764 / M. 1363 yılında Yâkubîler hakkında bir mersum çıkarılmış ve Memlûkler tarafından iyi bir siyaset izlenmiştir.¹³⁸el-Kalkaşendî, Kıptîler ile Yâkubîleri farklı iki yapılanma olarak değerlendirmiş, Kıptîler için Yâkubîlerin soyundan gelen bir yapılanma olarak söz etmemiş ya da onlar hakkında detaylı bilgi vermeyi gerekli görmemiştir. Ele aldığımız birçok kaynakta Memlûk dönemi Kıptîleri hakkında çıkarılan birden çok mersumdan bahsedilmiştir. Fakat el-Kalkaşendî'nin bu dönem için sadece 1363 tarihli bir Yâkubî mersumundan bahsetmesi iki Hıristiyan grubu birbirinden ayrı değerlendirdiğinin göstergesidir.

1.2.3.4 Nestûrîler (Nastûrîler)

Doğu Kilisesine bağlı olarak varlığını devam ettirmiş bir mezhep olan Nestûrîler, Memlûkler döneminde ağırlıklı olarak Nusaybin merkezli bir bölgede yerleşmişlerdir. O dönem, Bizans Devleti'nin baskıları altında kalan Nestûrî Hıristiyanları sonraki dönemlerde buldukları bölgeden ayrılmışlar, Orta Asya coğrafyasına kadar izlerini sürdürmüşlerdir. Nestûrîlerin, Abbasiler döneminin kültür-sanat faaliyetlenmesinde yakından payları olmuştur.¹³⁹

1.2.3.5 Keldânîler

Nestûrî Hıristiyanlarının İran topraklarındaki devamı olarak nitelendirilen Keldânîler, başta Ortodoks inanca mensup olup sonradan Katolikliğe geçmiş kendi milli kilisesine bağlı kalmıştır. Memlûkler döneminde ağırlıklı olarak Diyarbakır, Mardin ve Siirt coğrafyalarının sınırları içinde yapılmışlardır.¹⁴⁰

¹³⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 133-134.

¹³⁸ Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşa*, C. XI, s. 395-397.

¹³⁹ Kadir Albayrak, "Nestûrîlik", *TDVİA*, C. 33, 2007, ss. 15-17.

¹⁴⁰ Kadir Albayrak, "Keldânîler", *TDVİA*, C. XXV, Ankara, 2002, ss. 207-210.

1.2.4 Memlûk Coğrafyasındaki Yabancı Hıristiyanlar

Yabancı Hıristiyanlar, Mısır coğrafyasının yerli halkı olmayıp bölgeye bir müddetliğine gelen ya da sonradan yerli halk içerisine karışan Hıristiyanları ifade etmek üzere kullandığımız bir tabirdir. Yabancı Hıristiyanlar denilince başta Halkidunlar ve Mârûniler gelmektedir. Bir de bölgeye Haçlı Seferleri neticesinde gelen Dominikenler ve Fransiskanlar vardır. Bunlar Haçlı tarikatları olup bölgede birçok faaliyette buldukları ve Memlûk siyasetinde aktif rol oynadıkları gerekçesiyle yabancı Hıristiyan unsuru içerisinde yer almaktadır.

1.2.4.1 Halkidunlar

Arapça kaynaklarda, tekili: “el-Halkiduni: الحلقدونى” çoğulu: “Halkiduniyye: الحلقدونىة” olarak zikredilen. Halkidun ismi hakkında iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilki “halaka: حلق” yani “yaratmak” sözcüğünden türemiş olup “Halk/ Dünyayı Yaratan” anlamlarında kullanılmıştır. Diğer bir görüş ise bu ismin 451 yılında yapılan Kalkedon/ Kadıköy Konsili’nden alınmış olabileceği iddiasıdır. Halkidunların ağırlıklı bir kısmı o dönem İstanbul ve Rus coğrafyasında yaşayan Ortodoksların; Mısır’da yaşayan Halkidun mezhebine bağlı Hıristiyanlar da vardı. Yalnız onlar İskenderiye Kilisesi’ne değil; İstanbul’daki Ayasofya Kilisesi’ne bağlı olduklarını bildirmişlerdir. İtikatte Kıptîlerden ayrılan Halkidunlar düalist olup Hz. İsa’yı iki suret kabul ederken; Kıptîler monist olup tek suret kabul etmişlerdir. Haldikunlar da Ortodoks’tur; fakat birbirlerinden ayrılmışlardır. Mısır’da o dönem sayı olarak Kıptîlerin arasında yaklaşık 200 bin kadar Halkidun bulunuyordu. Memlûk Yönetimi, Halkidunları tanımamış; çünkü Halkidunlar, İskenderiye Kilisesi’nden ayrılmışlardır. Bu durum İskenderiye Kilisesi’nin siyasi açıdan Memlûk Devleti’ndeki önemini ortaya koymaktadır.¹⁴¹

1.2.4.2 Marûnîler

Mârûnîler, ağırlıklı olarak Lübnan coğrafyasında yaşamış olan Doğu Kilisesine bağlı Ortodoks Hıristiyanlardır. “Mârûnî” kelimesi “Maran” kelimesinden türemiş

¹⁴¹ Joseph Zeytun, “Tarihû’l-Kanise”, <https://st-takla.org/> (ET. 09.03.2019)

olup “Rabbimiz İsa Mesih” anlamına geldiği ileri sürülen görüşler arasındadır.¹⁴² Diğer görüş ise kelimenin, kurucuları “Aziz Marun”a ithafen türemiş olduğudur. Bir başka görüş ise kurucu azizlerinin mezarının bulunduğu manastır ve etrafında toplanan kişilerden bu ismin alındığıdır.¹⁴³ Tüm bunların yanında Marûnîlerin VII. yüzyıldan önce *Meredeler* olarak bilindiği, topluluk için “Marûnî” kelimesinin çok daha sonra kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁴⁴

Marûnîlik etnik ya da dini bir grup olmaktan ziyade, Müslümanlarla mücadele etmek için özellikle başta Bizans Devleti ve sonrasında Haçlılar tarafından sınır boylarına yerleştirilen askeri birlik olduğu da ileri sürülen görüşler arasındadır¹⁴⁵ ki bu görüşe katılmamak mümkün değildir.

Marûnîler, Memlûkler döneminde Haçlı seferleri için bölgeye gelen Frenklere yakınlıklarıyla bilinmektedir. Memlûk Sultanı Baybars 1266-1268 yılları arasında Frenkler üzerine düzenlediği seferlerle onları bölgeden uzaklaştırdıktan sonra Marûnîleri sıkı bir yönetime tabi tutmuştur. Sultan Eşref Halil ve Baydara komutasında da Marûnîler üzerine birçok sefer yapılmış ve başarı sağlanmıştır. “Dağ Hıristiyanları” olarak feodal yaşantılarına geri dönen bu isyancı topluluğun başına Sultan Berkuk döneminde “Mukaddem” adı verilen yüksek rütbeli bir emir verilmiştir. Üzerlerinde hissettikleri baskıdan dolayı birçok Marûnî köylüsü, Kıbrıstaki “Lusignan Hanedanlığı”nın himayesine girmiştir.¹⁴⁶ Bir kısmı da daha sonra bölgedeki Fransisken adı verilen Haçlı seferleri sırasında bölgedeki Hıristiyan tarikatı tarafından eğitilmek için Roma’ya götürülmüştür.¹⁴⁷

Başta Ortodoks Kilisesine bağlı olan Marûnîler sonradan Fransiskenlerin öğretileriyle Katolik olmayı seçmişler ve böylece dinî otoriteleri artmıştır. Memlûkler aleyhine çalışmalar yapmadıkları sürece devletle herhangi bir sorun yaşamamışlardır.

---

¹⁴² Ramazan Işık, *Marûnî Kilisesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2003, s. 21.

¹⁴³ İsmail Taşpınar, “Marûnîler”, *TDVİA*, C. 28, 2003, ss.71-72.

¹⁴⁴ Ramazan Işık, *Marûnî Kilisesi*, ss. 21-22.

¹⁴⁵ Ramazan Işık, *Marûnî Kilisesi*, ss. 21-22.

¹⁴⁶ Ramazan Işık, *Marûnî Kilisesi*, s. 97

¹⁴⁷ Ramazan Işık, “Marûnîleri Memlûkler Döneminde Fransisken Misyoner Rahiplerin Katolikleştirme Faaliyetleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: IX, 2005, Sivas, ss. 203-208.

1.2.4.3 Fransiskanlar

Batı Kilisesine bağlı olan Katolik Fransiskanlar, Avrupada yaşayan Roma Kilisesine bağlı Hıristiyanlardır. İtalya'nın Assisi şehrinde varlıklarını sũrdũrmüşlerdir. Bir Haçlı tarikatı olarak yapılan Fransiskanların kurucusu Francesco'dan hareketle bu ismi almışlardır. Memlũkler zamanında Haçlı Seferleri sebebiyle Mısır a kadar gelmişlerdir. Kendilerini dinlerine adayan Fransiskan Hıristiyanları Memlũk yõnetimine bağlı emirler tarafından yõnetilen Marũnilere, Katolik Hıristiyanlığın õğretilerini yapmışlar ve siyasi olarak Marũnileri bir payanda olarak kullanmışlardır. Bunun yanında mal-mũlk ellerinde ne varsa bunu kendi halkının mutluluğuna adanmış bir yapıya sahip olmalarıyla tanındıkları diğer gõrüşler arasındadır.¹⁴⁸

1.2.4.4 Dominikanlar

XII. yũzyılda Fransa'nın Toulouse şehrinde ortaya çıkan Dominikanlar, kendi aralarında üç ayrı grup olarak yapılanmış Katolik Hıristiyanlardır. Kurucuları Aziz Dominiken'den hareketle bu ismi almışlardır. Memlũkler dõneminde, o dõnem Avrupasının şekillenmesinde etkili olmuş, özellikle engizisyonla ilgili meseleleri idare altına almışlardır.¹⁴⁹

---

¹⁴⁸*Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, Eabil Yayıncılık, C. 6, Ankara, 2009, ss. 829-833.

¹⁴⁹*Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, C. 6, ss. 829-833.

2. BÖLÜM

MEMLÛK YÖNETİMİ ALTINDA HİRİSTİYANLARIN SİYASİ HAYATI

2.1. İÇ SİYASET

Memlûklerin iç siyasetinde Hıristiyanlar önemli bir role sahiptir. Devlet idaresi ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler patrik aracılığı ile sağlanmakta ve bu ilişkilerin temelini mersumlar oluşturmaktadır.

Memlûk Devleti her Hıristiyan gruba kendi patriğini kendi seçme hakkını vermiştir. Bu seçilen patriklere Memlûk Devleti tarafından siyasi haklar verilmiştir. Patrikler, bizzat devlet tarafından onanıp devletle Hıristiyan halk arasında aracı olmuş kimselerdir. Bununla birlikte bu patriklere kilise ve dir inşa etme hakkı da verilmiştir.¹⁵⁰

Memlûk Devleti Hıristiyan patriklerini kendi meclislerine “din adamı” sıfatıyla değil; “cemaat temsilcisi” olarak davet etmişlerdir. Bazı dönemlerde sorunlar olsa da patrikler ellerinden geldiğince siyasi yetkilerini iyiye kullanmışlardır. Memlûk Devleti de onlara karşı iyi muamelede bulunmuş, adaletli davranmıştır. Memlûk Devleti yönetimi altında zimmilerden sadece Kıptîler, idarî ve malî kadrolara kadar gelmişlerdir. Bununla da kalmayıp sultanların emir ve divanlarında çalışmışlardır. Memlûkler, devlet dairesinde kendilerinin rahatlıkla görülmesi için Kıptîlere çok iyi muamelede bulunmuştur. Kıptîler olmazsa devlet yönetiminin çok zor olduğu kaydedilmiştir.¹⁵¹

Memlûkler döneminde Kıptîlere ilk siyasi hakkı veren Sultan Baybars'tır. Bu dönem Yakubî olarak nitelendirilen Habeş /Nube Krallığı ile ilişkiler başlamıştır ve Nubelilere de kendi patriklerini seçebilme hakkı verilmiştir. Sultan

---

¹⁵⁰ Tarık Mahmud, *Hukukü'l-İnsan fi Devletü'l-Memalik*, Doktora Tezi, Gazze İslam Üniversitesi, Gazze, 2010 s. 108; İbnü'l-Kayyum, *Ahkâm*, C. I, ss. 5-6.

¹⁵¹ Tarık Mahmud, *Hukukü'l-İnsan*, ss. 109-111.

Kalavundöneminde Hıristiyanlara siyasi, sosyal ve ekonomik anlamlarda geniş haklar verilmiştir. Kıptîler kendi ruhbanlarını kendileri seçme hakkına ilk o dönemde sahip olmuşlardır.¹⁵² Aralarında büyük ticaret sahipleri ve müteahhitler de bulunan Kıptîler bu dönem kuyumculuk ve tıp alanlarında çalışmışlar ve maddi anlamda yüksek gelir elde etmişlerdir.¹⁵³ Yine bu dönem diğer Hıristiyan devletlerden kiliselere gelen bağışlar Memlûk Devleti tarafından engellenmemiş ve gelen bağışlardan hiçbir pay alınmamıştır.¹⁵⁴

Geniş hakların dışında kısıtlamaların getirildiği istisnai dönemler de olmuştur. Bu dönemlerden biri h. 706 / m. 1306 yılında gerçekleşmiştir. Sultan Kalavun, Hıristiyanlık inancında tüm azizlerin anıldığı gün olan “Şehitler Bayramı”nı iptal ettirmiştir. Bunun sebebi bu sene bu bayramda Hıristiyanlar, Müslümanlara saygısızlık olarak nitelendirilecek bazı hareketlerde bulunmuşlar ve Sultan Kalavun o yıl bayram kutlamasını iptal ettirmiştir. Bu yasak 32 yıl kadar sürmüştür. Bu karar aynı zamanda muhtemel bir Hıristiyan-Müslüman çatışmasından çekinildiği için de alınmıştır.¹⁵⁵

H. 740 / m. 1339 yılında bir hadise yaşanmıştır. Haçlı Seferleri sürerken o dönemde patriğin ölmesinden sonra devlet, Haçlıların da etkisiyle kilisedeki tüm mal ve mülke el koymuş, hepsini zorla almıştır.¹⁵⁶ Memlûkler döneminde toplumsal konularda dönemsel uygulamalar vardır; fakat ekonomik anlamda Müslüman-Hıristiyan fark etmeksizin hiçbir ayırım söz konusu değildir. Her iki taraf da aynı haklara sahiptir. Haçlı Seferleri süresince Kıptîler ekonomik anlamda zor durumda kalsalar da savaş biter bitmez ekonomik hakları normale dönmüştür.¹⁵⁷

Kıptîlere siyasi hakların verildiği en parlak dönem Sultan en-Nâsır Muhammed dönemidir. Bu dönem en yüksek vazifelere getirilen Kıptîler öyle ki sultandan sonra en yetkili kişiler haline gelmişlerdir. Bu durumdan birçok Müslüman rahatsız olmuştur.

---

¹⁵² Tarık Mahmud, *Hukukû'l-İnsan fi Devletû'l-Memalik*, Doktora Tezi, Gazze İslam Üniversitesi, Gazze, 2010 s. 108; İbnû'l-Kayyum, *Ahkâm*, C. I, ss. 5-6.

¹⁵³ Tarık Mahmud, *Hukukû'l-İnsan*, s. 114.

¹⁵⁴ Tarık Mahmud, *Hukukû'l-İnsan*, s. 114.

¹⁵⁵ Tarık Mahmud, *Hukukû'l-İnsan*, ss. 119-122.

¹⁵⁶ Tarık Mahmud, *Hukukû'l-İnsan*, s. 114; Ayrıca Bkz. İbnû'l-Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C. XIV, Dar'û-İbn-Kesîr, Dımaşk, 2007, s. 68.

¹⁵⁷ Tarık Mahmud, *Hukukû'l-İnsan*, s. 117.

Kıptîler sadece savaş dönemlerinde sıkıntılar yaşamışlardır. Devlet, Müslümanların ağırlığı oluşturduğu halktan tepki almamak için bu dönemlerde onların sahip olduğu hakları geri almıştır. Haçlılarla mücadelelerin devam ettiği bir dönemde “Askerî Başkâtiplik” görevinde bulunan bir Kıptî görevinden alınmıştır. “Dir el-Hındık” isimli Kıptî dirî, halkın karşısında aynı gün yıkılmıştır. Sözü edilen dönemler dışında Kıptîler, Memlûk Devleti’nden çok geniş siyasî haklar almışlardır.¹⁵⁸

Kıptîler hakkında en fazla hüküm çıkarılan dönem Sultan el-Eşref Halil (1290-1293) dönemidir. Sultan el-Eşref Halil çıkarttığı bir mersumla tüm zımmileri divandaki görevlerinden azlettirmiştir. Hıristiyanlara geniş haklar verirse Müslüman halkı karşısına alacağını düşünmüştür. Divandaki Kıptîlerle ilgili böyle bir mersum ilk defa Sultan el-Eşref Halil döneminde çıkarılmıştır. Sultan Halil el-Eşref çıkardığı bu mersumdan dolayı hata yaptığını düşünmüş; fakat kendi itibarına zarar vereceğini düşünerek hükmü geri almamıştır. Saltanat Naibi Bedreddin Baydara ve diğer emirlerin de baskılarıyla halk daha da isyana teşvik edilmiştir. Bunun üzerine yeni bir mersum daha çıkarıp azledilen Kıptîlerin ya Müslüman olma ya da her sene 1000 dinar ödemesi karşılığında tekrar geri gelebileceklerini söylemiştir.¹⁵⁹ Sözü edilen 1000 dinar Memlûk Devleti için ufak bir meblağdır. Buradan maddi anlamda hiçbir beklenti yoktur. Esas amaç Kıptîleri divana yeniden getirmektir. h. 757/ m. 1356 yılında çoğunluğun Kıptî olduğu bir köyde düğün yapılırken Kıptîler ileri gitmişlerdir. Bunun dışında bir gün fecr vakti ezan okuyan müezzini bir Kıptî öldürmüştür. Yaşanan bu olaylar onlara sosyal kısıtlamalar getirmiştir. Çıkarılan mersumla müezzini öldüren kişi idam edilmiştir. Bundan böyle ezan vakti kimse davul, zurna çalmayacak ve ezana saygı gösterecektir.¹⁶⁰

O dönem Müslümanlar, Hıristiyan adetlerinin birçoğunu almıştır. Cumartesi geceleri Müslümanların çalışmaması bu duruma örnektir. H. 714/ m. 1364 yılında Hıristiyanlar arasında önemli bir toplantı yapılacaktır ve ışık, süsleme vs. için Amr b. As Camii’nden gerekli malzemeler alınmıştır. Bunun yanında kilise yapma hakkına da sahip olmuşlardır. Bu faaliyetler gösteriyor ki Hıristiyanlar, devletin güvenliği altında olmuşlar, Memlûk Devleti’nden gerekli sosyal haklarını fazlasıyla almışlardır.

¹⁵⁸el-Makrîzî, *Hitat*, C. II, s. 507; Tarık Mahmud, *Hukukû'l-İnsan*, s. 111.

¹⁵⁹ Tarık Mahmud, *Hukukû'l-İnsan*, s. 112.

¹⁶⁰ Tarık Mahmud, *Hukukû'l-İnsan*, s. 112; Bu olaydan sadece el-Makrîzî bahsetmiştir.

Memlûk Devleti himayesi altındaki Hıristiyanlardan bazen birbirlerine giren tayfalar görmüş ve devlet onların aralarını yapma yoluna gitmiştir. H. 814/ m. 1411, h. 821/ m. 1419 yıllarında Memlûk yönetimi altında yoğun olarak İskenderiye’de yaşayan Katalan ve Cenovalı tayfaları da birbirlerine girmişlerdir. İskenderiye Kilisesi’nde bulunan değerli bir kitabın çalınmasıyla ilgili –ki çalan Frenklerdir- birbirlerine iftira atmış ve devlet içindeki fitne ortadan kaldırılmıştır.

H. 818/ m. 1415 yılında Nil Nehri’nin debisi azalmış, buna bağlı olarak fiyatlar yükselmiştir. Sultan Şeyh el-Mahmûdî köprü yaptırmak istemiş ve o dönem yapılan köprü’nün masrafı mescid, kilise ve sinagoglardan alınmıştır. Bunun yanında yine aynı tarihte Sultan Şeyh el-Mahmudî, Nil Nehri’nin olduğu yere bir çevgan sahası¹⁶¹ yaptırmak istemiş, Hıristiyan ve Müslüman halk iki gün çalışmıştır.¹⁶² Bu iki örnek Memlûk Devleti’nin Hıristiyanlara tek bir zümre olarak baskı yapmadığının göstergesidir.

Bunların yanında h. 822/ m. 1418 yılında Habeş Kralı, yönetimi altındaki Müslümanlara eziyet edince Memlûk Devleti de misilleme olarak kendi himayesinde bulunan Hıristiyanlara sosyal hayatlarında birtakım kısıtlamalar getirmiştir. Memlûk yönetimi altındaki Hıristiyanlara devlet, geniş haklar sunmuştur. Onların dinî ve milli bayramlarını kutlamaları engellenmemiş, bayram dönemlerinde kılık-kıyafetlerine karışılmamıştır. Müslüman halkın içinden bu muameleye tepki gösterecek olanlar olsa bile devletin Hıristiyanları koruduğunu bildiklerinden dolayı seslerini çıkarmamışlardır. Bu dönemde devlet, onlara bayram kutlamaları için geniş araziler tahsis etmiş, süslemeler yaptırmıştır. Hatta çıkarılan mersumlarla bayramlarda esnaflara dükkânlarını süsleme emri verilmiştir.¹⁶³

¹⁶¹ Ortaçağ’da Orta ve Uzak Doğu saraylarında oynanan ve bugünkü polo oyununa benzeyen atlı top oyunu. Bkz. Reşat Genç, “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler”, *Makaleler*, Berikan Yayınları, Ankara, 2007, ss. 87-89; Cüneyt Kanat, “Memlûk Devleti’nde Eğlence Kültürü”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, S.1, İzmir, 2007, ss. 53-62; Feyzi Halıcı, “Çevgan”, *TDVİA*, C. VIII, Ankara, 1993, ss. 294-295.

¹⁶² el-Makrîzî, *Hitat*, C. I, s. 176; el-Makrîzî, *Kitab es-Sulûk li Ma’rifet Duvelü’l-Mulûk* Tah. Muhammed Abdülkadir Ata, C. IV, Darû’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 313; Tarık Mahmud, *Hukukü’l-İnsan*, 114.

¹⁶³ Tarık Mahmud, *Hukukü’l-İnsan*, ss. 118; Ayrıca Bkz. el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. II, s. 452; İbn İyâs, *Bedai’z-Zühûr*, C. I, Tah. Muhammed Mustafa, 5 cilt, el-Heyetü’l-Mısriyye el-amme lilKitab, Kahire, 1984, s. 206.

H. 854/ m. 1450 yılında kuraklık sebebiyle Nil Nehri'ndeki azalmalar olmuş ve halk Müslüman-Hıristiyan-Yahudi fark etmeksizin birbirine kenetlenmiştir. Bu da birlikteliğin göstergesidir.

Kıptiler, Devlet nezdinde değer görmüşler ve Müslümanlarla aynı haklara sahip olmuşlardır. O dönem kültürel ve felsefî alanlarda da serbest bırakılmışlar; kitap yazma ve bastırma haklarına sahip olmuşlardır. Memlûk yönetimi altındaki Hıristiyanlar, o dönem kendileri gibi Hıristiyan olan devletlerden –Habeş Krallığı gibi- bile Memlûklerden gördüğü kadar insaf görmemişlerdir. Haçlılar, Mısır'a girdiklerinde kendi dindaşları olmalarına rağmen onları bile esir alıp öldürmüşlerdir. Hakkaniyetli olmak lazım ki Memlûkler siyasi, sosyal, ekonomik her anlamda Hıristiyanlara adaletli davranıp geniş haklar vermişlerdir. Sadece casusluk, savaş ve iç karışıklık gibi durumlarda sahip oldukları mevcut haklardan mahrum kalmışlardır.¹⁶⁴

2.1.1 Memlûklerin Kıptî Siyaseti

Memlûk Devleti'nde devlet kademesinin ve sosyal hayatın bir unsuru olan Kıptilerle aktif siyaset 1280-1290, 1290-1293, 1303-1321 ve 1354 yıllarında gerçekleşmiştir.

1280-1290 siyasetini şekillendiren Sultan Kalavun olmuştur. Bu dönemde Sultan Kalavun, Kıptilere karşı “Temkinli Bir Siyaset” izlemiştir. Hükümetin bu temkinli siyasetinde Memlûklerin Haçlılarla olan mücadelesi ve onlarla işbirliği yapmaya hazır olan Hıristiyanlar etkili rol oynamıştır. Bu dönemde Haçlılar, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında kışkırtıcı eylemlerde bulunmuşlardır. Fakat Memlûkler dış politika alanında dost olan Hıristiyan güçlerle dost olmayanları birbirinden ayırmıştır.

Sultan Kalavun'un siyaseti devlet kadrolarına sadece Müslümanların getirilmesine yönelik olmuştur. Sultan Kalavun bir dönem Hıristiyanlarla sorunlar yaşamış ve devlet kadrolarında onların olmasını istememiştir. Bu sebeple de temkinli bir siyaset izlemiştir. Bunu izlemesindeki amaç bölgede bulunan Haçlı birliklerin yerli halk üzerindeki misyonerlik faaliyetlerini ve Moğol saldırılarına karşı olası bir ittifakla yönetimin devrilmesini engellemek içindir. Bu amaçla bu dönem Divanû'l-Ceyş'teki

¹⁶⁴ Tarık Mahmud, *Hukukü'l-İnsan*, 122.

Hıristiyan kütüplardan birini almış ve onun yerine Müslümanlardan birini geçirmiştir. Bunun yanında sultan aynı gün “Dirû'l-Hendek” isimli manastırın da yıkılması için emir vermiştir.¹⁶⁵

Sultan Kalavun'un 1290 yılında Hıristiyan ve Yahudilerin görevlerinden alınacağı yönündeki emri bir defayla sınırlı kalmamış ve buna benzer mersumlar çıkarmıştır. Bu mersumlara göre devlet kadrosunda ve divanda çalışan Hıristiyan ve Sâmirîlerden¹⁶⁶ bazılarını Müslüman olmaları gerektiği emredilmiştir. Onlar emirleri reddedince. Şam'ın dışındahazırlanan darağacındaki ipler boyunlarına asılmıştır. Bunun üzerine hemen İslamiyeti kabul etmişler ve Şam'da bir hâkimin huzurunda İslam dinine geçmişlerdir.¹⁶⁷ Çok geçmeden, bir mahkeme toplanmış, sanıklar çağırılmıştır. Bir grup Müslüman, Hıristiyanların lehine şahitlik yaparak onların zorla İslam dinine geçirildiklerini kaydetmiştir. Dava sonucunda din değiştiren Hıristiyanların yeniden eski dinlerine geçmesine ve Müslümanlara cizye ödemesine karar verilmiştir.¹⁶⁸

Öte yandan durumun antitezi olarak Hıristiyanların bölgedeki siyasette önemli bir etkisi olduğunu savunan üç ayrı olay anlatılmıştır. İskenderiye patriği 1280-1281 yıllarında Bizans İmparatorluğuna gönderilen elçilik heyetinin üyeleri arasında yer alıyordu. Ertesi yıl, Memlûk Sultanı Kalavun ve Bizans İmparatoru II. Andronikos(1282-1328) arasında İskenderiye Patriğinin huzurunda bir anlaşma imzalandı. Patrik bu görüşmeye, Memlûklerin Hıristiyan bir güçle olan müzakeresinde, Bizans İmparatorunu etkilemek, anlaşmayı kolaylaştırmak ve bununla birlikte Memlûklerin yanında bir Hıristiyan varlığının olduğunu göstermek adına çağırılmıştır. Bununla birlikte patrik, Hıristiyan cemaatin lideri olarak nitelendirilmiştir. Hıristiyanların bölgedeki siyasette önemli bir etkisi olduğunu savunan ikinci olay ise; Cenova ile yapılan antlaşmanın Hıristiyan din adamları olarak piskopos ve keşişlerin huzurunda imzalanmasıdır.¹⁶⁹ Her iki olay da Hıristiyan din adamlarının belirli bir statüye sahip olduklarını ve Sultan Kalavun döneminde onun politikalarını ve özellikle yabancı Hıristiyan müttefikleriyle olan ilişkilerinde yararlı

---

¹⁶⁵el-Yûnûnî, Zeyl, C. IV, s. 26.

¹⁶⁶ Yahudilerin ayrı bir grubu olarak varlıklarını sürdüren dinî-etnik bir gruptur.

¹⁶⁷el-Yûnûnî, Zeyl, C. IV, 92; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. XIII, 296-297.

¹⁶⁸ el-Yunîni, Zeyl., C. IV, 98-99; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, C. XIII, 296-297.

¹⁶⁹ İbn Abdû'z-Zâhir, *Teşrifü'l-Eyyâm ve'l Usûr*, Tah. Murat Kamil, Mısır, 1961, ss. 166-169.

bir rol oynadıklarını göstermektedir. Üçüncü olarak da Mısır'da Kıptîlerden olan bir kişinin önemli bir pozisyon olarak “Müstevfi”¹⁷⁰ pozisyonunda yer aldığıdır.¹⁷¹ Bu, o zamanlar önemli bir görevdir. Bu kişi öldüğünde sultan hemen onun yerine başka birini atardı.

Görülüyor ki Hıristiyanlar, devletin yüksek kademelerindeki siyasi nüfuzlarını Sultan Kalavun döneminde bir müddetliğine kaybetseler de sonradan tekrar kazanmışlardır. Bunun uygulanıyor olması bölgeyi karıştırmaya gelen Haçlı birliklerin kışkırtıcı eylemlerinin engellenmesi içindir. Bu karışıklık döneminin olmadığı ve gereken tedbirlerin alındığı dönemlerde Hıristiyanlar devlet için önemli kadrolarda olmaya devam etmişlerdir.

Sultan el-Eşref Halil döneminde(1290-1293) “Hıristiyanları koruma” ve “Din adamlarına istihdam sağlama” siyaseti izlenmiştir. Bu dönemde özellikle din adamları rahat bir hayat sürmüş olup, 1293 yılına kadar hiçbir olumsuz yaptırımda bulunulmamış ve kendinden önceki dönem olan Sultan Kalavun dönemine göre ilişkilerde yumuşamaya gidilmiştir.¹⁷²

1301 yılına kadar mevcut teamüllerle devam eden siyaset, Sultan en-Nasır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde(1299-1309) değişikliğe uğramıştır. Sultan en-Nasır Muhammed döneminde koşullar hafifletilmeye çalışılmıştır.¹⁷³ el-Makrîzî, Hıristiyanlarla ilgili görüşlerinin ve kayıtlarının çoğunu Sultan en-Nasır Muhammed dönemine işaret etmiştir.¹⁷⁴ Bu dönemde Hıristiyanlara karşı yeni yaptırımlar karşımıza çıkacaktır. Kıptîler üzerinde “Dönemsel Olarak Ayırt Etme” siyaseti izlenmiştir. Kıptîlerin devlet kadrolarına getirilmesinde daha seçici davranılmıştır. Bunun haricinde Kıptîlerin ata binmesi yasaklanmıştır. Onları ayırt etmek adına ayaklar iki yana açık bir şekilde yalnızca eşeğe binmelerinin serbest oldukları söylenmiştir. Kıptîlerin kiliseye gitmeleri yasaklanmış olup ibadetlerini dikkat çekmeden

---

¹⁷⁰ Mustevfi el-Şuhbe; Memlûk Devleti'nde malî işlerden sorumlu olan kişilere verilen isim. Bkz. Abbas Sabbah-Nebi Bozkurt, “Müstevfi”, TDVİA, C. XXXII, Ankara, 2006, ss. 247-248.

¹⁷¹ en-Nuveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fî Fünunî'l-Edeb*, Tah. Mufid Kumeyha ve Ekibi, Darû'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı Beyrut, 2004, s. 41.

¹⁷² el-'Aynî, *İkd'ül-Cumân*, Tah. Mahmud Rezzak Mahmud, Camia't-Darû'l-Kûtûb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire, 2010, S. 160.

¹⁷³ el-'Aynî, *İkd'ül-Cuman*, 709 senesi.

¹⁷⁴ el-Makrîzî, *Hitat*, C. I, s. 106.

gerçekleştirmeleri istenmiştir.¹⁷⁵Bunda Haçlı Hıristiyanlarına karşı yerli Hıristiyanların tespit edilip korunması amaçlanmıştır.

Kıptilerin yapmaları gerekenler 1300 yılında Kahire’de halkın huzurunda okunmuş ve onaylanmıştır. Alınan kararların denetimi kadıya aittir. Bu tarihte Mısır’daki birçok kilise yıkılmıştır. Bu kararı fetva ile bildiren yine kadıdır. Yalnızca Kahire bölgesinde, manastırların yanı sıra elli dört kilise tahrip edilmiştir. Kiliselerin yıkılması sadece Kahire ile sınırlı kalmamıştır. İskenderiye ve Mısır’ın büyük şehirlerindeki kiliselerin yıkılması için fetva verilmiştir. Bazı kiliseler yıkılırken bazılarının yerine cami inşa edilmiştir.¹⁷⁶

1300 senesi civarında Kuzey Afrika’dan Kahire’ye gelen bir emir(Magrib Veziri) yolda bir Hıristiyanın bir Müslüman’a kötü muamelede bulunduğunu görmüştür.¹⁷⁷ Sultanın huzuruna vardığında buna nasıl izin verildiğini, Hz. Ömer’in sözleşmesine uyulmadığını söyleyerek ağlamıştır. Hz. Ömer’in sözleşmesine uyulmadığının söylenmesi sultanı derinden etkilemiştir. Bunun üzerine onlara sosyal hayatta ayırt edici birtakım uygulamalar getirilmiştir. Buna göre Hıristiyanlar mavi sarık, Yahudiler sarı sarık takacaklardır. Eşeğe binerken hiçbir Müslümanla konuşmayacaklardır. Bellerine zûnnar takacaklardır. Bu emirlere uymayanların canı ve malı helal olacaktır. Bunun yanı sıra el-Kalkaşendî, Mısır’da Memlûk dönemini de kapsayan Fatîmilerden Osmanlı’ya kadar uygulanan bir “Akd-i Zimme”den bahsetmiştir. Bu sözleşme hak, hukuk, sosyal, ekonomikve dinî alanlarda Zimmilerle Müslümanlar arasında yapılan bir sözleşmeydi. Müslüman-Hıristiyan ya da Müslüman-Yahudi arasında ikili olarak yapılırdı.

Akd-i Zimme’nin yapılabilmesi için iki şart gerekliydi. Bu şartlar¹⁷⁸;

1. Müslümanların buldukları bölgeye hâkim olması ve fakih kişiler olması.

¹⁷⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 150; Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, ss. 60-62.

¹⁷⁶ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, ss. 60-62.

¹⁷⁷ Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema’el Mısri, fi Asr Salâtin el-Memâlik*, Dar’û-en-Nahza el-Arabiyye, s. 51; Ayrıca sözünü etmiştik Bkz. el-Makrîzî, *Tarihü'l-Akbad*, s.127; el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. II, s. 216; *en-Nuveyrî, Nihayetü'l-Ereb*, C. XXXI, s. 3.

¹⁷⁸ Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşa*, C. XIII, s. 360.

2. Hıristiyanların herkes tarafından tanınan hayat hikâyeleri bilinen kişiler olması.

Sözü edilen şartlara uyan kişiler bu sözleşmeyi imzalayabilirdi. Buna göre Memlûkler döneminde 1301 yılında Müslüman-Hıristiyan arasında imzalanan Zımmet Sözleşmesine göre;

- Hıristiyanlar cizye verecek. Orta halli bir Hıristiyan minimum 1 dinar cizye verirken zengin biri ise bu miktar arttırabilirdi.

- Zengin bir Kıptî yıllık 48 dirhem; orta halli bir Kıptî 24 dirhem, yoksul bir Kıptî ise 12 dirhem verecekti.

- Mısır'da misafir konumunda bulunan bir Hıristiyan'ın üç gün misafirlik hakkı olacaktı. Buna göre Müslüman biri tarafından en fazla üç gün misafir edilebilecekti.

- Hıristiyanlar, İslamî hükümleri yok saymayacak, kabul edeceklerdi.

- Hıristiyanlar ata binmeyecek, eşeğe binerken de iki ayağı tek bir tarafta bulunacaktı.

- Öncelik hakkı her konuda Müslümanlara ait olacaktı. Bir meclis toplandıysa en başta bir Müslüman oturacak, bir yoldan geçerken ilk geçiş hakkı Müslüman'a ait olacaktı.

- Hıristiyanlar günlük giyindikleri kıyafetlerde mutlaka giydikleri kıyafetlerden farklı renkte ilgi çekici bir kumaş takacaktı.

- Hıristiyanlar bina yaparken Müslümanlardan bir kat daha eksik bina yapacaktı. Örneğin; Müslüman üç katlı bir bina yapıyorsa Hıristiyan iki katlı yapacaktı.

- Müslümanlara iftira atılmayacak, Peygamberimiz ve İslamiyet hakkında kötü sözler söylenmeyecekti.

- İçki, domuz eti gibi ürünlerin evlerde bulundurulması ve tüketilmesine karışılmayacak; ürünlerin dışarıda satışı ve tüketimi yasak olacaktı. Satan kişi tespit edilirse cezalandırılacaktı.

Bunların yanında tedbir olarak bazı geçici uygulamalara daha gidilmiştir: Zımmilerin kıyafeti ile ilgili cizye toplanırken boyunlarına kurşun mühür vurulması konusunda bir hüküm getirilmiştir. Bunun sebebi cizye verenleri koruma altına almak ve cizye ödemelerini kontrollü bir hale getirmek içindir. Başka bir uygulama olarak

Zımmilerin bu dönem toplum içinde tanınması için can ve mal güvenliğini sağlanan her zımmi kurşundan yapılmış bir “emân yüzüğü” takmıştır. Böylece bu kişiye emân verildiği bu yüzükle anlaşılmıştır.¹⁷⁹Bunun dışında dönem dönem zımmilerin kaküllerini kısa kesmeleri gerektiği ve yalnız eşeğe binmeleri de bu şartlar arasında zikredilmiştir.

Zımmilere kıyafet uygulamalarının sadece emniyet amaçlı yapıldığı, getirilen uygulamaların onların kendilerine ait kıyafet kültürlerini ve benimsedikleri kalıpları kaybetmemeleri açısından önemli bir uygulama olabileceği de kaydedilmiştir.¹⁸⁰

Uygulanan bu emir kiliselerde karışıklıklar çıkmasına sebep olmuş ve kiliselerin birkaçı yıkılmıştır. Fakat Kadı, kiliselerin yıkılmasının caiz olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hıristiyan ve Yahudi din adamlarıyla birlikte 4 kadı bir araya gelmiş, şartları yerine getirmeyenlerin öldürülmesi kararı alınmıştır. Karar neticesinde diğerlerine göre daha seçkin sınıfta olan Hıristiyan ve Yahudiler Müslüman olmayı seçmişlerdir. Sarık takıp eşeğe binmeyi sindirememişlerdir.¹⁸¹

Bununla birlikte sosyal hayatta birtakım düzenlemelere gidildi. Sultan en-Nâsır Muhammed kendi emrinde çalışacak zımmî emirlerle olan anlaşmayı yenilemek ve karara bağlamak adına onları huzuruna çağırdığı ve onları “cizye” aracılığıyla devlete bağladığı aktarılmıştır. (h. 700 / m. 1301).¹⁸²

1303 yılında Memlûk Devleti Kıptîler için yine bazı yasaklamalar getirilmiştir. Bunlar arasında Mısır için büyük öneme sahip, senede bir düzenlenen Nil Nehri Festivalleri vardır. Alınan kararlar neticesinde festivaldeki vergi gelirlerini kaybetme pahasına da olsa Kıptîlerin o sene bu festivale katılması yasaklanmıştır. Bu olayların seyrinde emir Baybars Çaşnigir’in büyük etkisi olmuştur.¹⁸³

Bu dönemde resmî olarak Divan-ı İnşa’ya atanan memurlar olmuştur. Bu tayin ve atamalara engel olmak isteyenler çıkmıştır. Fakat bu tayin ve atamalara uygun olarak yazılı talimat ve hükümlere uygunluk sağlanmıştır. Devletle aralarındaki

---

¹⁷⁹ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Yüzük”, *TDVİA*, C. 44, s. 56.

¹⁸⁰ Muhammed Hamidullah, “İslamda Devletler Hukuku”, Çev. Abdulkadir Şener, AÜİF, *Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977, ss. 283-299.

¹⁸¹ el-Makrîzî, *Tarihü'l-Akbad*, s.127.

¹⁸² el-Kalkaşandî, *Subhü'l-Aşâ*, C. XI, s. 395-404.

¹⁸³ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, ss. 60-62.

düzenlemeye göre Divan-ı İnşa'ya bir başkan getirilmiştir ve çevresindekiler tayin kararıyla bu düzenlemeye dâhil olmuştur.¹⁸⁴

H. 721 / m. 1321 yılında Kahire'nin büyük bir bölümü yangına maruz kaldı. el-Makrîzî, Kahire ve Fustat'ta Hıristiyanların ateşe verildiğini söylemiştir.¹⁸⁵ Bu yıl gerçekleşen olaylar 9 Rebiûlahir olayları olarak nitelendirilmiştir. Neticesinde yaklaşık 60 kilise yıkılmıştır. Kiliselere ait mülkler çalınmış ve birçok rahip öldürülmüştür. Bu olaydan sonra 15 Cemaziyülevvel Pazar günü Kahire ve Mısır'da büyük bir yangın meydana gelmiştir. Sultan, yangından haberdar olunca büyük meydana gitmiştir. İlk olay incelemesinde öncelikle yakılan binaların sağlık vakıfları¹⁸⁶ olduğu haberi gelmiştir. Emirler ikindi vaktine kadar yangını söndürmeye çalışmıştır.¹⁸⁷

Aynı gün Emir Kerimüddin Kebir'in de evinin bulunduğu "Deylim Mahallesi"nin yandığı haberi gelmiştir. Kerimüddin Kebir, ateşin kendi evlerine doğru yaklaşmakta olduğunu söylemesi için oğlunu sultanın yanına göndermiştir. Haberi alan sultan, yangını söndürmek için çok sayıda emir ve memlûk görevlendirmiştir. Fakat yangın büyümüştür. Olay yerine tüm görevliler gönderilmiştir. İnsanlar evlerini terk etmişler, sokaklarda kalmışlardır. O gün rüzgârlı havanın da etkisiyle yangın daha fazla artmıştır. Ateşin diğer binalara sarkmaması için birçok bina yıkılmıştır. Pazartesiye salıya bağlayan o gece yangın kontrolden çıkmıştır. Halk adeta bu yangını Kıyame alameti sanmış ve koşarak camilere gitmiştir. Sultan ise sarayının üst tarafından şehre bakınca yangının büyüklüğü karşısında adeta şok geçirmiştir.

Salı sabahı insanlar mahvolmuş bir vaziyettedir. Sultanın yardımcısı ve su işlerinden sorumlu emir yangına müdahale etmek için görevlendirilmiştir. Tüm develer çıkarılmış, tüm inşaat ve marangoz işçileri toplanmıştır. Kahire'de bulunan bütün su kaynakları bir araya getirilip Kahire dışına su çıkarmak yasaklanmıştır. O gün yangını söndürmek için 24 emir görevlendirilmiştir. O kadar fazla su kullanılmıştır ki Züveyle Rum Mahallesi adeta göle dönmüştür. Emir Küçük Kerimüddin Ekrem yangını söndürmek için yanında 200 kişi getirmiştir. O gün yaşanan bu olayı hiç kimse

---

¹⁸⁴ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, ss. 60-61.

¹⁸⁵ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. II, Ss. 222-227.

¹⁸⁶ Maristan Mansuri (Mansuri Hastanesi)

¹⁸⁷ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. III, s. 39.

unutamamıştır. Depolardaki mahsulleri yangından kurtarmak için yol açılması gerekiyordu ve bunun için Emir Pekdemir ve Emir Argun on altı evi yıkmış ve yol açmıştır. Aynı gün(Salı günü) emirler ateşi söndürmeyi başarmışlar ve geri dönmüşlerdir.

Çarşamba gecesı Kahire dışında Rum Mahallesi'nde başka bir yangın çıkmıştır. Kahire ve Mısır'dan her saat başı bir yangın haberi gelmiştir. Öyle ki Kahire Valisi İlmüddin Sencer ve Emir Baybars uykusundan vazgeçmiştir. Halk, bu yangınların failinin Kıptiler olduğu şüphesine düşmüştür. Bu şüpheye sebep yangının özellikle cami, minare ve medrese gibi Müslümanlar için önem ifade eden yerlerde çıkmasıdır. İnsanlar çok şaşırılmış ve korkmuştur. Tedbir için herkes kendi evinin yanına su koymuştur. Yangınlar için yapılan incelemelerde ateşin yukardan aşağı teras kısmından başladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Olay yerlerinde kumaş parçaları ve üstlerinde yağ ve petrol artıkları bulunmuştur.¹⁸⁸

21 Rebiülahir cuma gecesı iki rahip, Müslüman okulundan çıkarken yakalanmış ve Kahire Valisi Emir İlmüddin Sencer'e getirilmiştir. İki rahibin ellerinde kibrit ve yağ kokusuna rastlanmıştır. Bunun üzerine ertesi gün sultana takdim edilmişlerdir. Sultan, bu iki rahibin konuşmasını emretmiştir. Aynı şekilde başka bir rahibin de elinde petrol ve yağa rastlayan halk, rahibe işkence etmiş ve rahip yangını kendisinin çıkardığını itiraf etmiştir. Rahipler bu yangınların kendi istekleri doğrultusunda olmadığını, Hıristiyan bir grubun emri dâhilinde ellerine kumaş, yağ ve petrol verdikten sonra etrafa dağıldıklarını söylemişlerdir.

Böylece bu yangınların Hıristiyanlar tarafından çıkarıldığına emin olunmuştur. Hıristiyanlar, yakılan 60 kilisenin intikamını almak için bu yangınları çıkarttıklarını, yangınlarda fitilli oklar kullandıklarını itiraf etmişlerdir. Bu fitilli oklardan her biri 100 metreye kadar gitmektedir. Bu okları her fırsatta attıklarını söylemişlerdir. Emir İlmüddin Sencer de bu olayın aslını sultana bildirmiştir. Emir Kerimüddin, bu yangınlardan patriğin haberinin olduğunu söylemiş ve patriği çağirttırmıştır. Patrik sorgulanmak için geldiğinde etrafı korumalarla çevrilmiştir. Kerimüddin onunla çok fazla ilgilenmiştir. Patrik ağlayarak bunları yapanların safih(kötü) Hıristiyanlar olduğunu söylemiş ve nasıl ki Müslümanlar arasından kötü niyetlilerin olduğu gibi

---

¹⁸⁸el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. III, ss. 39-41.

Hıristiyanların arasında da olduğunu söylemiştir. Patrik orada bir saat kalmıştır. Halk kendisine saldırmaya çalışmış; fakat etrafındaki korumalar onu korumuştur. Emir Kerimüddin, yaptığı görüşme neticesinde, Hıristiyanların yaptıklarında kasıt ve istek olmadığını esas Hıristiyanların kötü bir şey yapmadıklarını söylemiştir.¹⁸⁹

Bunlar yaşanırken daha sonra 14 rahip daha yakalanmıştır. Sultanın huzuruna çıkarılan bu rahipler, sultanın verdiği emirle büyük bir çukurun içine atılıp ateşe verilmiştir. Cumartesi günü sultan meydana çıkmış ve halk onun etrafında toplanmıştır. Kahire Valisi iki Hıristiyan daha getirmiştir. Sultanın verdiği emirle onlar da ateşe verilmiştir. Halk, Kerimüddin Kebir’i Hıristiyanları korumakla suçlamıştır.¹⁹⁰ Halkın tepkisinin artmaması için Emir Cemaleddin Akkuş, sultana bütün Hıristiyanları azletmesi fikrini vermiştir. Fakat sultan bunu kabul etmemiştir. Sultan, Kerimüddin Kebir’ e her kim bir Hıristiyan’a eziyet ederse onu yakalayıp getirmesini emretmiştir. Bunun üzerine korkan halk bütün han, hamam, pazarları terk etmiştir, meydanda kimse kalmamıştır. Kahire Valisi sokaklarda yakalayabildiği her kim varsa onu sultanın huzuruna götürmüştür ki bu kimseler sadece sokakta yaşayan evsiz insanlardır.¹⁹¹

Yaklaşık 200 kişi yakalanmıştır. Sultan, yakalanan bu insanlara “Çarmıha gerilme cezası” verilmesini emretmiştir. Fakat sadece birkaçı ibret-i âlem olması için çarmıha gerilmiştir. Bunu gören halk ise çok üzülmüştür.¹⁹²

Yaşanan bu olaydan sonra bir yangın daha meydana gelmiştir. Üç Hıristiyan elinde fitillerle yakalanmış ve suçlarını itiraf etmişlerdir. O günden sonra Cumartesi günü sultan meydana gitmiştir. Meydanda ellerinde sarı ve mavi bayraklarla yaklaşık 20 bin kişi bulunmaktadır. Hep bir ağızdan sultanın, onların kendi taraflarına destek verip İslâm’ın tarafını tutmasını, kâfirlere destek vermemesini söylemişlerdir. Sultan fitneden korkup bir emir çıkarmış ve hangi Hıristiyan yakalanıp suçunu itiraf ederse onun kanının helal olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine bir mersum çıkarılmıştır:

“Beyaz sarık takan, eşek dışındaki binek hayvanlarına binen hangi Hıristiyan varsa kanı helaldir. Hamama giden Hıristiyanlar boyunlarına zincir takmaz ve

---

¹⁸⁹el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. III, ss. 41-42.

¹⁹⁰el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. III, ss. 41-42.

¹⁹¹el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. III, s. 43.

¹⁹²el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. III, s. 43.

Müslümanlara ait elbiselerden giyerse onların da kanı helaldir. Tüm Hıristiyan emirler azledilecek ve bütün kiliseler kapatılacaktır.

Bu karardan sonra hiçbir Hıristiyan, evinden dışarı çıkamamıştır. Hıristiyanlar acil dışarı çıkmaları gerektiğinde Yahudilere ait olan sarı sarıkları takmışlardır. Bu sarıklar da Yahudiler tarafından parayla satılmaktadır. Bu durumdan en çok faydalanan Yahudiler olmuştur. Öyle ki borçlu olduğu bir Hıristiyan'la karşılaştıklarında kendilerinin Müslümanların tarafını tuttıklarını ve onları şikâyet edeceklerini söyleyip gözünü korkutur böylece Hıristiyan alacağı paradan da canı uğruna vazgeçerdi. Alınan bu karar neticesinde çok Hıristiyan, Müslüman olmuştur.¹⁹³

Emir Kutluboğa el-Fahri ve Emir Bektemir, Kerimüddin Kebir hakkında kendi aralarında konuşmuşlardır. Emir Bektemir, Kerimüddin Kebir'in emri altında çalışmaktadır. İsmi geçen bu iki emir Kerimüddin'e karşıdır. Hem Kutlubalağ el-Fahri'nin hem de Emir Bektemir'in arkalarında onları destekleyen iki ayrı grup vardır. Bu iki emirin fitne çıkaracağı haberi sultana ulaştırılmıştır.

Sultan, halka meydana çıkmalarını ilan ettirmiştir. Bunun üzerine halk meydana çıkmıştır. Çünkü pazar gecesi bir yangın çıkmıştır. Yangın çok büyümüş ve halkta korkuya sebep olmuştur.

İskenderiye Valisi Kerimüddin Kebir, Kahire'den ayrılıp İskenderiye'ye gitti. Hıristiyanların mavi sarık takmasını ve onların devlet kadrolarından azledilmesi talimatını verdi. O gün çok fazla gemi geldi. Bu gemiler ticaret amacıyla gelen gemilerdi ve Kerimüddin Kebir'e 50 bin dinar ödediler. Durumdan çok memnun olan Kerimüddin Kebir, Kahire'ye geri döndü. Kahire'de çarşıya gerilecek olan Müslümanları kurtarmak için para ödemeyi teklif etti. Her bir Müslüman için 10 dirhem gümüş ve bir gömlek tutar karşılığında teklifi kabul edildi ve Müslümanların hepsi serbest bırakıldı.¹⁹⁴ Kerimüddin Kebir'in buradaki amacı zedelene itibarını yeniden sağlamlaştırmaktı. Yaptığının yanı sıra hapisanedeki mahkûmların hepsini divanına çağırttı. Suçluların birbirleri arasında sulh yaptırdı ve hepsini serbest bıraktı. Nihayetinde "Habsû'l-Kadad"¹⁹⁵ tamamen kapatıldı.¹⁹⁶

---

¹⁹³el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. III, ss. 44-45.

¹⁹⁴el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. III, s. 45.

¹⁹⁵ Kadı Hapishanesi.

¹⁹⁶el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. III, s. 45.

Zühri Kilisesi, şimdiki adıyla “Birketü'l-Nasire”¹⁹⁷ olarak bilinen kemer bir köprünün batı tarafında bulunmaktaydı. Sözünü edeceğimiz h. 721/ m. 1320 senesinde Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed b. Kalavun döneminde kendisinin emriyle bu kilisenin etrafında bir havuz alanı yaptırmak amacıyla yer altından kazı işlemlerine başlandı. Bu havuz alanı bölgeye dışarıdan gelenler için onların hayvanlarına su içirmek ve tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere yapılmış sulak bir alandı. İhtiyaç dâhilindebölgeden su getirmek için kazılar yapılıyordu. Buradaki amaç sulak alan oluşturmak olarak açıklanmışsa da esasında temel amaç bu kiliseyi yıkmaktı. Öyle ki yapılan kazı çalışmaları gelişigüzel yapılıyordu. Böylelikle kilisenin yapısı bozulacak ve kendiliğinden çökecekti. Bölgedeki Müslüman halk da kendi arasında kilisenin yıkımını istiyordu. Cuma günü namaz vaktinde Sultan en-Nâsır Muhammed’in emriyle kilise bir yıkıntı haline gelmiş, kilisenin malları yağma edilmiştir.¹⁹⁸

Bölgede bulunan bir diğer kilise “Bumine Kilisesi”¹⁹⁹, Hıristiyanlar için çok önemli bir kilisedi. Bu kilisede ibadet eden kişiler dinlerine aşırı bağlı ve hayatlarını sadece ibadete adanmış kişilerdi. Kilisenin dışına çıkmazlardı. Hıristiyanların yiyecek, giyecek ve türlü ihtiyacı burada ibadet halinde bulunanlar tarafından sağlanırdı. Bu kilise sadece maddi-manevi destek sağlamakla kalmamış, Hıristiyanların Müslümanlara karşı kendilerini savunabilmeleri adına kullandıkları bir kale olmuştur. Bu sebeple Müslümanlar bu kiliseye ve içindeki Hıristiyanlara karşı düşmanlık beslemiştir.²⁰⁰

Bölgede bulunan diğer önemli kilise “Kızlar Kilisesi”dir.²⁰¹ Bu kilisede 60 civarında Hıristiyan kız ibadet etmiştir. Burası günümüz yurt sisteminde işleyen bir eğitim yeridir. 1320 yılında Müslümanların Cuma Namazı’nda olduğu saatlerde başka bir grup Müslüman tarafından ateşe verilmiştir. Halk da adeta Kıyameti andıran bir etki bıraktığı kaydedilmiştir. Bu kilisenin ateşe verilmesi sultanın emri dışında gerçekleşmiştir. Bunu duyan Sultan en-Nâsır Muhammed bu olaydan sorumlu olan kişileri cezalandırmıştır.²⁰²

¹⁹⁷el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 197.

¹⁹⁸el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 197.

¹⁹⁹كنيسة بومينا”, Bkz. el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 198.

²⁰⁰el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 198.

²⁰¹el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 198.

²⁰²el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 198.

Bu dönemde “Denizciler Kilisesi”²⁰³ de çökmüştür. Bölgede diğer bir önemli kilise “Muallaka Kilisesi”dir. Burada diğer kiliselerin tahribatına benzer bir faaliyette bulunulmaması için gerekli tedbirler alınmıştır. Sultan el-Melik en-Nasır Muhammed, kiliselerde kendi emri dışında çıkan isyan faaliyetlerinden dolayı çok öfkelenmiştir. Emir İğdilmiş’e bu kişileri bulup kendisine getirmesini ve bu problemi çözmesini emretmiştir.²⁰⁴Emir İğdilmiş’in yanı sıra üç emir daha görevlendirmiştir. Bunlar Emir Baybars, Emir Yılmaz ve Emir Tinal’dır. Bu dört emirin her birine ayrı olmak üzere sayıca ve mühimmatça fazla bir ordu tayin edilmiştir. Sultan, bu emirlerden kendilerine karşı gelen isyancıların affedilmeyip öldürülmesini istemiştir. Emirler buldukları kaleden Mısır’a doğru yola çıkmışlardır.

Bölgeye Emir İğdilmiş’ten önce Mısır Valisi gelmiştir. Emir İğdilmiş’i ve yanındakileri taşıyan isyancılar Muallaka Kilisesi’nin sadece kapısını yıkabilmişlerdir. Emir İğdilmiş isyancıların sayı olarak kalabalıklığından korkmuş ve yanındaki askerlere bu isyancıları öldürmeyip sadece korkutmalarını emretmiştir. Bunun üzerine bu isyancıların da duyacakları şekilde bir mesaj yayınlatmış, yüksek sesle okutmuştur. Bu mesajın üzerine isyancılar kaçmış, içlerinden sadece içtikleri içkinin etkisinde olanlar yakalanmıştır. Emir İğdilmiş ikinci vaktine kadar bölgeden ayrılmamıştır. Mısır valisi, Emir İğdilmiş’i 50 kişilik askerî bir birlikle desteklemiş ve bölge isyancılardan temizlenmiştir.

Kiliselerde yaşanan olaylar oldukça ilginçtir. Sultan el-Melik en-Nasır’ın da bulunduğu bir Cuma Namazı’nda kendisini derviş olarak tanıtan biri ayağa kalkmış ve adeta sinir krizi geçiren bir söylemle Müslümanları kiliselerin yıkılması için isyana teşvik etmiştir. Sultan ve yanında bulunanlar bu olayı şaşkınlıkla karşılamıştır. Sultan, bu adam hakkında tahkikat emri vermiş, fakat bu adamı kimse bulamamıştır.²⁰⁵

Aynı olay bu defa Ezher Camii’nde yaşanmıştır. Öğle ezanı sonrasında kılık-kıyafeti iyi olmayan, yoksul görünümlü bir adam bağıra çağıra Müslümanları isyana teşvik edici söylemlerde bulunmuştur. Halk bu noktada ihtilafa düşmüştür. Bir taraf bu adamın akli başında bir derviş olduğunu ve onun Allah tarafından kendilerine gönderilen bir işaret olduğunu savunurken; diğer taraf bu adamın deli olduğunu

²⁰³ “Baharâtü’l-Kanise”, Bkz. el-Makrîzî *Tarihü’l-Akbad*, s.199.

²⁰⁴el-Makrîzî *Tarihü’l-Akbad*, s. 199.

²⁰⁵el-Makrîzî *Tarihü’l-Akbad*, s. 200.

söylemiştir.²⁰⁶ Çıkan bu karışıklık neticesinde kiliseden bazı eşyalar alınmıştır. Halk bu olayın sultanın emriyle gerçekleştiğini zannetmiş, fakat sonradan bunun sultanın emriyle olmadığı anlaşılmıştır.²⁰⁷ Bu olay neticesinde Kahire’de o gün Rum Denizciler Kilisesi, Belbint Kilisesi ve diğer iki kilise olmak üzere 4 ayrı kilise zarar görmüştür.

H. 721/ m. 1322 tarihinde İskenderiye’den bölgedeki 4 kilisenin yıkıldığı ve sadece kalıntılarının kaldığı haberi gelmiştir. Aynı haber Kus’tan da gelmiştir. Burada da aynı gün 6 kilisenin tahrip edildiği kaydedilmiştir. Dimyat, el-Buhayra²⁰⁸, Kus, İskenderiye, Kahire ve Mısır’da aynı saat, aynı tarih ve aynı söylemlerde oldukları belli olmayan bu kişiler devletin kendi idaresi altında yaptırdıkları bu kiliselerin yıkımına sebep olmuştur. 9 Rebiülahir 721/ m. 1322 günü aynı olayın farklı yerlerde kimliği belirsiz kişilerce yapılması şaşırtıcıdır. Bu olayın doğu-batı fark etmeksizin birçok tarafta yayıldığı haberi bir Cuma Namazı sonrası Sultan el-Melik en-Nasır Muhammed’in kulağına gitmiştir. Bunu duyan sultan çok öfkelenmiş ve bu olayın kendi otoritesini ortadan kaldırıp devleti zayıflatmasından korkmuştur. Yanında bulunan emirler, sultanı sakinleştirmeye çalışmıştır.²⁰⁹ Emirler bu olayın normal bir olay olmadığını ve sultanın bu olayı istese bile bu şekilde planlayarak yaptıramayacağını söyleyerek halkın bu durumun farkında olacağını ve otoritesinden bir şey kaybetmeyeceğini, bu olayın da Allah’tan gelen bir hayır olduğunu söyleyerek onu sakinleştirmeye çalışmışlardır.²¹⁰ Sultana karşı sürekli olarak bu yatıştırıcı ifadelerin kullanılması, olayda emirlerin rolünün olup olmayacağı konusunda düşündürmektedir. Bu isyanlar belki de emirlerin sultana karşı iç siyasetteki rekabetlerinin bir sonucudur.

Sultan en-Nâsır Muhammed yaşanan bu isyan faaliyetlerinden geniş bir kitlenin haberdar olması üzerine bunu yapan kişilerin derhal bulunması ve öldürülmesi emrini vermiştir. Halkı da ölümle tehdit etmiştir. Kadı Fahreddin, halka takındığı bu tehditkâr tavrın yanlış olduğunu söyleyerek sultanı uyarmıştır. Sultanın bu tavrıyla halkı kendisinden daha fazla soğutacağını ve otoritesini kaybettireceğini belirtmiştir.

---

²⁰⁶el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 200-201.

²⁰⁷el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 201.

²⁰⁸ Mısır’da bir il.

²⁰⁹el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 201; Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema’el Misri*, s. 52; Olayla ilgili detaylı bilgi verdiğimiz ayrıca başka bir kaynak için, Bkz. el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. III, s. 39-45.

²¹⁰el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 201.

Yanında bulunan bir diğere isim Kerimüddin Kebir de halkın öfkesini daha fazla kazanmamak adına bu söyleminden vazgeçmesi için sultanı uyarmıştır. Sonrasında Sultan el-Melik en-Nasır, Kerimüddin Kebir'i kendileri için önemli bir merkez olan İskenderiye'ye göndermiştir. Kendisinden bölgeden hem haraç toplamasını hem de yaşanan kilise tahribatını belirten bir rapor tutmasını istemiştir.²¹¹

Kıptiler, yaşanan bu olayların intikamını almıştır. Çıkarılan bu mescid yangınları halka ve Memlûk devletine zarar vermiştir. Kıptiler özgürlüklerini ya devlete para vererek ya da Müslüman olarak kazanmıştır.²¹²

2.1.2 Kıptilerin Müslümanlaşması

Memlûkler döneminde Hıristiyan halk ve devlet kadrosundaki görevlilerin Müslümanlaşmasında siyasi konjonktürüniki ayrı politika göttüğü görülmüştür. Buna bağlı olarak ilk siyaset devlet kadrolarındaki kâtiplere yöneliktir. O dönem Hıristiyanların devlet kadrolarında gelebilecekleri en yetkin kurum kâtipliktir.²¹³Bu kâtiplerden birisi de Aynû'l-Gazel'dir.²¹⁴

Aynû'l-Gazel, Müslüman bir tüccardan meyve satın almış ve bu tüccar borcunu isteyince. Aynû'l-Gazel borcunu ödemeyi reddetmiş ve bunun üzerine tüccar tehdit ve küfürle saldırmıştır. Hıristiyan kâtip Aynû'l-Gazel de Müslüman tüccarı ellerinden bağlayarak at üstüne bindirip evine de çok yakın olan şehir meydanına kadar getirmiştir. Halk olan biteni anlamaya çalışan gözlerle bakarak bir Hıristiyanın, bir Müslümana bu şekilde davranabilmesine tepki göstermiş ve bunun sonucunda Aynû'l-Gazel'e tüccarı serbest bırakmasını emretmişlerdir. Etrafındaki insan sayısı artınca tüccarı serbest bırakmak isteyen halk ile Aynû'l-Gazel arasında arbede yaşanmıştır. Bunun üzerine Aynû'l-Gazel, hemen hizmetkârlarından ve emirlerinden yardım istemiştir. Gelenler, onu kurtarmış ve Müslüman halk arasından birkaç kişiyi gözaltına almışlardır.

²¹¹el-Makrîzî, *Tarihû'l-Akbad*, s. 202.

²¹² Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema 'el Mısri*, s. 52.

²¹³el-Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşâ*, C. VII, s. 115-118.

²¹⁴ Bkz. el-Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşâ*, C. VII, s. 115-118; Aynû'l-Gazel, Sultan Halil el-Eşref döneminde "el-Hasekiye" ismiyle sultanın özel kâtiplerinin olduğu bir kurumda görev almıştır. Yalnız o değil, burada sultanın özel kalemi, yazı işlerinden sorumlu seçkin kâtipleri de bulunmaktadır.

Bu durum karşısında halk kaleye giderek, Hıristiyan kâtip Aynû'l-Gazel'in olayı abarttığını söyleyerek Sultan Kalavun'dan yardım istemişlerdir. Sultan Kalavun, Emir Bedreddin Baydara ve Emir Sencer eş-Şucaî'yi yardıma çağırmiş ve onları Kahire'ye durumu anlatmak için göndermişdir. Halkın büyük tepki gösterdiği bu olay neticesinde: "Kimse Hıristiyan ve Yahudi kâtiplerin etrafında çalışmayacaktır. Hıristiyan ve Yahudi emirler kovulup yerlerine Müslüman emirler alınacaktır. Bu kişiler Müslüman olmayı kabul ederlerse buldukları yerlerde kalacaklar; reddederlerse mevkilerini terk edeceklerdir. Her ikisine de uymuyorsa kelleleri alınacaktır." kararı alınmıştır. Bunun üzerine Hıristiyanlar kaçıp gidince evleri yağmalanmıştır. Öyle ki kadınlar bile bu yağmaya katılmış, yağma ettiklerini pazarlarda satmışlardır. Ancak vaziyet çığrından çıkmış ve Muallâka Kilisesi'nde birkaç kişiyi öldürölünce. Kahire Valisi hemen duruma müdahale etmiş ve çıkardığı kararlar neticesinde Hıristiyan evlerini yağma edenlerin idam edileceğini ilan etmiştir.²¹⁵

Kahire Valisi, bütün Hıristiyan kâtipleri sultanın huzuruna getirmişdir. Bunun üzerine Sultan Kalavun, devletinde Hıristiyan bir divan istemediğini söylemiştir. Emir eş-Şucaî'yi görevlendirerek bu Hıristiyan kâtipleri bir at pazarına götürüp onları bir çukura atmasını ve sonra hepsini ateşe vermesini emretmiştir. Fakat orada bulunan Emir Baydara, buna karşı çıkarak Sultan Kalavun'dan bir defaya mahsus onların affını istemiştir. Sultan Kalavun ise onların Müslüman olması karşılığında bunu kabul edeceğini söylemiş ve o gün bütün Hıristiyan kâtipler Müslüman olmuştur.²¹⁶

Diğer Hıristiyanları kapsamayan bu din değıştirme politikası sadece Hıristiyan kâtiplere uygulanması bakımından dikkat çekicidir. Buradan anlaşılıyor kâtiplerin başlarına buyruk hareketleri, diğer Hıristiyan halkı örgütleyebilecekleri düşüncesi ve bunun yanında sultanın otoritesini azaltma gibi sebeplerden dolayı din değıştirmeye zorunlu tutulmuşlardır. Bu din değıştirmenin sadece buldukları mevkii kaybetmemek adına yapıldığı da aşikârdır. Sonuç olarak Hıristiyan kâtip Aynû'l-Gazel'in sadece tek bir Müslüman'a takındığı bu itaatkâr tavır diğer Hıristiyan kâtipler açısından kendilerinin aleyhine sonuçlanmıştır.

Memlûk Devleti'nin Hıristiyan halka yönelik politikasında ise Haçlı Seferleri ve mücadelelerinin etkisi neticesinde dönemsel olarak değışikliklere gidildiği

²¹⁵el-Makrîzî, *Tarihü'l-Akbad*, ss. 124-125.

²¹⁶el-Makrîzî, *Tarihü'l-Akbad*, s.126.

görülmektedir. Buna yönelik Memlûk sultanları 1293, 1301 ve 1354 yıllarında Kıptîlerin Müslümanlaşmasına dair mersumlar çıkarmışlardır. Bu mersumlar bölgeye gelen Haçlı birlikleri ile bölgenin yerlisi olan Hıristiyanları ayırt etmek amacını gütmektedir.

Bu amaca yönelik 1293 yılında Sultan Halil el-Eşref tarafından bir mersum yayınlanmıştır. “Bundan sonra İslam hukukuna göre Hıristiyanlara ya din değiştirmesi” emredilmiştir. Bu politikada Saltanat Naibi Bedreddin Baydara ve diğer emirlerin de etkisi olmuştur. Onların baskılarıyla halk isyana teşvik edilmiştir. Emir Baydara, Hıristiyan din adamlarının diri diri yakılması yönünde halka talimat vermiştir. Bunun üzerine bazı din adamlarına saldırılmış hatta bazıları öldürülmüştür. Fustat'ta bulunan el-Muallaka Kilisesi²¹⁷ ve kâtiplere ait evler de yağmalanmıştır. Fakat şunu belirtmek de fayda var ki bu dönemdeki propaganda Hıristiyanları ortadan kaldırmak için yapılmamıştır. Asıl amaç yerli halkı, Hıristiyan Haçlılardan ayırmaktır. Sultan Halil el-Eşref olayların bu boyuta geleceğini düşünmemiş çıkarttığı kararından dolayı pişmanlık duysa da Müslüman halkı karşısına almamak adına yayınladığı mersumdan taviz vermemiştir. Ancak Sultan el-Eşref-Halil bazı uygulamalarında daha önce emrettiği mersumdan taviz verecek kararlar vermiştir. Can güvenliklerinin teminatı adı altında Hıristiyanları bazı maddi yaptırımlara tabi tutmuştur. Esas sorun burada başlayacaktır. Çünkü Kıptîler, “zımnî” statüsünün getirdiği vergileri ödeme konusunda pek istekli olmamışlardır. Bu sebeple tercihen din değiştirmeye gitmişlerdir.

Kıptîlerin Müslümanlaşması Emir Baydara başkanlığında bir törenle gerçekleşmiştir. Kıptîlerin tam olarak din değiştirip değiştirmediği mevzu başlı başına bir sorundur. Kıptîlerin din değiştirmesi görünürde olmuş; fakat sonradan gönülden inananlar da olmuştur. Aralarında din değiştirdikten sonra bile Hıristiyanlığa dair gelenek ve inanışlarını devam ettirenler de mevcuttur.

1293 yılından bu yana teamülleşmiş uygulamaya ek olarak Hıristiyanların devlet kadrolarına gelmeleriyle ilgili Sultan en-Nâsır Muhammed yeni kararlar almıştır. Buna göre Müslüman olan Hıristiyanlar önemli devlet kadrolarına gelirken; Müslüman

---

²¹⁷ VII. yüzyılda yapılmış olup günümüzde “Asma / Sarkan Kilise” ismiyle bilinmektedir Adını Roma kent kapısındaki iki kulenin ortasına asılı olmasından almaktadır. Günümüzde Kahire sınırları içerisinde bulunmaktadır.

olmayanlar hiçbir kadroya gelememiştir. 1301 din değiştirme politikasıyla ilgili rapor tutulmuştur. Tutulan raporlarda dinî dönüşümlerin/değişimlerin bireysel ya da kendinden önceki din değiştirenini görerek yapıldığı söylenilmiştir. Müverrih Kasım Abduh Kasım'a göre el-Makrîzî'den naklen aktarılan kayıttta bu din değiştirmeleri bizzat Emir Baybars aşnigir'in öğrettiği söylenilmiştir.²¹⁸

1354 yılında gerçekleşen Kıptîlerin din değiştirme olayı diğer dönemlere göre göre daha da baskıcıdır. Kıptîlerin din değiştirmedeki samimiyetsizliklerini anlayan sultan, din değiştiren Kıptîlerin camiye gitmeleri konusunda karar ıkarttırmıştır.el-Makrîzî'nin kayıtlarına göre bir günde sadece 450 Hıristiyan, Müslüman olmuřtur²¹⁹. Fakat bu dönemin baskıcı Hıristiyan politikası esasındadin değiştirmedeki samimiyetsizliğininyanında Sultan en-Nâsır Hasan'ın emirlerle olan anlaşmazlığından dolayı halka daha baskıcı tavırlar sergilemiş, ağır vergiler yüklemiş; böylelikle halk üzerinde daha otoriter bir rejim gerçekleştirmiştir.

Memlkler dönemindeki din değiştirme politikalarının Kıptîler üzerinde yarattığı infialle haklarını alma girişiminde de olsalar bu faaliyetlerde başarız olmuşlardır. Bunda Memlûk politikasının yanı sıra en önemli unsurlar arasında; onları idare edecek bir liderin olmaması, organize hareket edememeleri ve Kıptî kadınların Müslüman erkeklerle evlenmesini gösterebiliriz. şunu da söylemek gerekir ki bu dönemde din değiştirme birdenbire gerçekleşen bir olay değil aşamalı bir olguyu oluşturmaktadır. Her ne kadar belirli aralıklarla hızlı bir şekilde din değiştirme politikaları yapılsa da din değiştirenlerin bunu kabullenmesi ve gerçek anlamda İslamiyet'i yaşamaları zaman almıştır.

H. 755/ m. 1354 yılında Hıristiyanlar güçlenmeye başlamış ve kibirlenmişlerdir. Gsterişlerini lüks elbiseler ve çeşitli takılarla sergilemişler, kıyafetlerinin üzerine gösterişli bir pelerin de giymişlerdir. Taktıkları sarık ise o dönem için pahalı bir fiyattan satılmaktadır. Bunun yanında en kaliteli, sağlıklı eşeklere binmişlerdir. O sene Kahire ve Mısır'ın seçkin yerlerinde ihtişamlı saraylar yaptırmışlardır. Divanları istila ederek Memlûk Devleti'nde seçkin kadrolara gelmişlerdir. Sahip olduklarına güvenerek devlet kurallarını ihlal etmişler, ne kadar suç işlerlerse glerinin o kadar

²¹⁸ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, s. 60.

²¹⁹el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. IV, s. 201.

artacağını düşünmüşlerdir. Öyleki yaptıklarıyla sınırı aşmışlardır. Müslümanlara kötü davranarak onlara ihanet etmeye başlamışlardır.²²⁰

Bir gün Ezher Camii'nin önünden lüks kıyafet ve arkasındaki kölelerle eşeğiyle geçen bir Kıptî, bir grup Müslüman tarafından eşeğinden indirilmiş ve onu öldürmek istemişlerdir. Halkın müdahalesiyle kurtulmuştur.²²¹

Müslüman halk bu dönemde Kıptîlerin yaptıklarına tepki göstermiştir. Onları hocalara şikâyet edip durumu hoca Tazişerif Ebî'l Abbas Safravîh'e anlatmışlar ve Kıptîler'in Müslümanlarla yaptıkları sözleşmeye uymadıklarını söylemişlerdir. Emir Şeyhu ve Emir Sargıtmış da onların fikrine katılmış ve bu olayı Sultan es-Salih Salahaddin'e anlatmışlardır.²²² Sultan es-Salih bütün din adamları, âlimler, papazlar ve hahamları huzuruna çağırmıştır. Onlara h. 700/ m. 1301 yılında Sultan Kalavun zamanında zımmîlerle yapılan sözleşmeyi okutmuştur. Yeni düzenlemelerle birlikte sözleşmeyi tekrar hatırlamıştır. 1301 sözleşmesi, 1354 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bu sözleşmeye göre;²²³

- Müslümanların giyindiği kıyafetler giyilmeyecek
- Zımmî kadınlar, Müslüman kadınlar gibi giyinmeyecek
- Çocuklarına Müslümanlara ait isimler verilmeyecek
- Müslümanlara ait lakaplar kullanılmayacak
- Silah ve kılıç kullanmayacak
- At ve eşek gibi bindikleri binek hayvanları gösterişten uzak olacak
- Altın ya da mücevherat takıldığında üstünde Arapça yazı yazmayacak
- Eğer sarık takılmadıysa saçın görünen yeri sonuna kadar kesilecek
- Hıristiyan kadınlar mavi; Yahudi kadınlar sarı çarşaf giyecek
- Bir Kıptî hamama giderse boynuna Hıristiyan olduğunu belli edecek bir künye ya da kolye takacak
- Müslümanlar hiçbir inşaat işinde çalışmayacak

²²⁰el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. IV, s. 201.

²²¹el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. IV, s. 201.

²²²el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. IV, s. 201.

²²³el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. IV, s. 201-202.

- Kiliselerde yüksek sesle çan çalınmayacak
- Mezarlar yükseltilmeyecek, alçak yapılacak
- Kıptî bir zengin, Müslüman bir köle satın alamayacak
- Hiçbir zımmî, herhangi bir Müslümanı dinden döndürmeye teşvik etmeyecek
- Hangi Hıristiyan/Yahudî ölürse onun bütün mal varlığı tapu kaydıyla ispatlanmadığı takdirde devlete ait olacak

Patrik ve hahamlar bu sözleşmeyi kabul ettiklerini söylemişlerdir. Bu olaydan sonra tüm Hıristiyanlar devlet kadrolarından azledilmiştir. Bunun yanında bir zımmî eğer kendi rızasıyla İslam dinine girdiyse bundan sonra kendi evine girmeyecek ve ailesinin yanında da bulunmayacaktır.²²⁴

1354 senesi cuma günü bu kararlar tekrar ilan edilmiştir ve sultan bu sözleşmenin her yere dağıtılmasını istemiştir. Her yerde aynı kurallar uygulanmıştır. Müslümanlar bu duruma çok sevinmiştir. Öyle ki bu sözleşmenin yeniden yürürlüğe girmesinden cesaret alan Müslümanlar, Hıristiyanları gördükleri yerde dövmeye ve üstlerindeki kıyafetleri yırtmaya başlamıştır. Birçok Hıristiyan ve Yahudiyi yaktıkları ateşin üstüne atmışlardır. Bu olaylardan sonra Hıristiyan ve Yahudiler evlerinden dışarı çıkamamıştır. Kahire ve Mısır'da onlara karşı o kadar çok eziyet yapılmıştır ki Sultan es-Salih Selahaddin bir müddet sonra onlara yapılan bu eziyete yasak getirmiştir. Bu eziyetten sonra tıp alanında oldukça aktif olan Kıptîler bu alanda hizmet vermekte zorlanmışlardır. Kıptîlerin birçoğu Müslüman olmuştur.

Bunların neticesinde onlara ait evler ve kiliseler yıkılmıştır. Hıristiyan ve Yahudiler günlük ihtiyaçlarını karşılamak için bile evlerinden çıkmamıştır. Hıristiyanlar yeni kiliseler yapıp burada kalmaya başlamışlardır. Sultan bunu duyunca derhal yeni yapılan kiliselerin yıkılması emrini vermiştir. Kiliseler yıkılmadan önce durumdan emin olmak için kendi gözleriyle görmek istemiş; fakat halk sultanın kilisenin içine bakmasına fırsat vermeden bu yeni kiliselere hücum etmiştir.²²⁵

Hıristiyanların, İslam dinine katıldıklarına dair Said ve Bahrî bölgesinden haberler gelmiştir. Said bölgesindeki birçok kilise, bölgenin yakınlarında bulunan köy

---

²²⁴el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. IV, s. 203.

²²⁵el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. V, s. 204.

ve şehirler İslam'ı seçmiştir. Bir gün içerisinde 450 Hıristiyan, Müslüman olmuştur.²²⁶ Fakat bu Hıristiyanlar, İslam dinine gönülden inanmamış, sadece dilleriyle İslam dinine geçmişlerdir. Hıristiyan kadınlar, istedikleri haklardan faydalanabilmek için Müslümanlarla evlenmişlerdir. Asıl amaçları devlet kadrolarında kendileri için mevkiler edinmek, devlet içerisinde birçok hakka sahip olmaktır. Nitekim istediklerini almışlardır. Said ve Bahrî bölgesinin Müslüman temsilcileri konumuna gelmişlerdir.

H. 823/ m. 1421 yılında Sultan Şeyh el-Mahmudî'nin emriyle geniş hendekler kazıldı ve Ruhban kiliselerinin yıkılması emri verildi. Kilisenin etrafındaki hendekler geceleri kazılıyordu. Böylece kimsenin haberi olmuyordu. Yıkım işi Cuma günleri, Cuma Namazı'ndan sonra yapılıyordu. Kiliseler yıkıldıktan sonra buradaki birçok eşya yağma ve gasp ediliyordu. Kahire ve Fustat'taki kiliselerin neredeyse tamamı düşmanca yağmalanmış ve gasbedilmiştir. Genellikle kiliseler yağmalanmadan önce ablukaya alınıp sonrasında saldırılmıştır. Saldırı esnasında bazı yardımcı birlikler de gelmiştir. Kılıç ile müdahale etmişlerdir. Bunun yanında kiliselere yapılan saldırılar esnasında bu kiliselerin müsadere edilmesi esnasında bazı askeri birliklerin daha yumuşak davrandığı da görülmüştür. Kadılar, kiliselere yapılan yağma ve yıkım faaliyetleri için daha ağır yaptırımların olması gerektiğini söyleyen fetvalar çıkarmışlardır.²²⁷

1426 yılında Zımmiler, mevcut uygulamalardan şikâyetçi olarak dönemin sultanı Barsbay ile bu durumu görüşmüşler ve bunun sonucunda zımmîlerin durumunda bir değişiklik yapmak için meclis toplanmıştır.²²⁸

Memlûkler dönemi boyunca zımmilere karşı Arap saldırıları sürekli devam etmiştir. Bu dönem boyunca Ruhban kiliseleri belli zaman aralıklarıyla yakılıp kül edilmiştir. Özellikle bu kiliselere karşı Kahire'de hırsızlık olayları baş göstermiştir.²²⁹ Bu durumun sebebi kilisenin ve Hıristiyan halkın zenginliğini ve sahip olduklarını elde etme ve toplum içerisindeki statülerini kaybettirme ihtiyacından gelmiş olabilir.

---

²²⁶el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. IV, s. 205; el-Makrîzî, *Tarihû'l-Akbad*, s. 132.

²²⁷ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, s. 75.

²²⁸ İbn Hacer, *İnbâ'el-Gumr*, C. III, s. 382.

²²⁹ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, s. 73.

H. 849/ m. 1445 yılında Sultan Zahir Çakmak döneminde yirmiye yakın kilisenin yıkılması için icra hükmüne uygun emir verilmiştir.²³⁰ H. 867/ m. 1462 yılında Sultan Zahir Hoşkadem'in tayiniyle emirler kilisede tamirat yapmak için görevlendirilmiştir. Bunun yanında bazı Müslüman kadılar tarafından ara sıra Hıristiyan kâtipler istihdam edilmiştir.

Memlûklerin bu dönemki kilise politikalarının kötü vaziyetten iyiye geçmesinde üç unsur etkili olmuştur. Bunlardan ilki, Mısır'daki Melkit Hıristiyan azınlığı adına Memlûklere ricada bulunan Bizans'tır. İkincisi, Mısır ile iyi ilişkiler içerisinde olup kiliselerin yeniden açılması konusunda Memlûklere baskı yapan Aragon Kralı'dır. Sonuncusu ve en önemlisi, ülkesindeki Müslümanlara kötü muamelede bulunacağını söyleyip Memlûkleri, Nil Nehri'nin yatağını değiştirmekle tehdit eden Habeş Hükümdarı'dır.²³¹

2.1.3 Kıptîlerin Devlet İdaresindeki Görevleri

Kıptîler arasında "el-Hassa" olarak anılan bir yüksek kesim bulmaktaydı. Bunlar bir nevi burjuva olarak nitelendirilebilecek "özel statü"ye sahip insanlardı. Divanda çalışan devlet kadrosundaki Hıristiyanlar, yüksek rütbeliler bu statüye dâhildi. Aralarında samimi şekilde İslam'a geçenler olsa da bu sınıftaki kişiler statü ve saygınlıklarını kaybetmemek için Müslüman olmuşlardır. Sahip oldukları kadrolara bağlı kalmışlar ve hatta daha yüksek kadrolara terfi etmişlerdir. Diğer Kıptîlere hiçbir konu hakkında bilgi sızdırmamışlar ve bu anlamda devlete sadık kalmışlardır.²³²

Memlûkler ilk dönemlerinde Kıptîlere iyi görevler vermişlerdir. Sultan Aybek döneminde Vezir Şerefüddin Kıptîlerin güçlenmesine katkı sağlamıştır. el-Makrîzî'nin aktardığı bilgilere göre Vezir Şerefüddin, Eyyübiler döneminde meşhur bir Hıristiyan doktordur, sonradan Müslüman olmuştur. Vezir Şerefüddin kanunları yazan, çok bilgili ve sahip olduğu bilgilerle devlete çok para kazandıran biridir. Sultan Kutuz, bu

²³⁰ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, s. 78.

²³¹ Aziz S. Atiyah, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Doz Yayınları, ss. 118-119.

²³² Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısri*, s. 54; s. 147; s. 30; El-Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşâ*, C. V, ss. 190-197.

veziri öldürüp onun cesedini sallandırmıştır. Vezir Şerefüddin'in ölümünden sonra Kıptîler çok önemli mali kadrolara getirilmiştir.²³³

Sultan Kalavun ve el-Eşref Halil dönemlerinde tüm kadrolar boş kaldığından dolayı Kıptîler görevlerine geri getirilmiştir. Günümüzde Mısırlı araştırmacı tarihçilerden biri olan Joaquim,²³⁴ el-Makrîzî'nin Kıptîler hakkında iyi kıyafetler giyip Müslüman olduklarını söylemiş; fakat Hıristiyanların asıl amacının intikam olduğunu kaydetmiştir. Kıptîlerin gündüz camiye gidip gece Hıristiyanlık vazifelerini devam ettirdiklerini kaydetmiştir. Hatta Müslüman olmaları için İskenderiye Kilisesi'nin onlara fetva verdiğini söylemiştir. Kadrolara gelen Kıptîler böylece intikamlarını almışlardır.²³⁵

Eyyübîlerin son, Memlûklerin ilk dönemlerinde ilk Hıristiyan lakabını Şeref b. Hibetullah el-Feiza almıştır. Lakabı "es-sa'd"dır ve bu lakap "en mutlu" anlamına gelmektedir. Şeref b. Hibetullah bu dönemlerde ardarda terfiler almıştır. Sultan Necmeddin Eyyub döneminde "Nazır-ı Devavi" olan Şeref b. Hibetullah sözünü ettiğimiz vazifede az kalmıştır. Sonra kendisine Mısır'da birkaç yerin valiliği verilmiştir. Fakat görevini iyiye kullanmadığı için azledilmiş ve bir müddet hapisanede yatmıştır. Hapisteki cezası sonlandıktan sonra Şam'a giden Şeref b. Hibetullah, Emir Cemaleddin Yağmur'a yardımcılık yapmıştır. Daha sonra Mısır'a geri dönmüş ve tekrar azledilip hapse atılmıştır.²³⁶

Şeref b. Hibetullah h. 732/ m. 1331 yılında yakalanmış ve ölene kadar Kahire'de kalmıştır. Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed, ona ait 800 milyon dirheme el koymuştur. Sözü edilen para o dönem için çok büyük bir meblağdır. Sadece bu değil Dımaşk'ta da ona ait bir miktar para, mal ve mülk vardır. Sultan en-Nâsır Muhammed, Dımaşk valisi Tengiz'e verdiği emirle Şeref b. Hibetullah'a ait mal, mülk ve paraya el koydurmuştur.²³⁷

---

²³³ İskenderiye Kıptî Kilisesi Resmi İnternet Sayfası; <http://st.takla.org/> (ET: 09. 03. 2019)

²³⁴ İskenderiye Kıptî Kilisesi Resmi İnternet Sayfası; <http://st.takla.org/> (ET: 09. 03. 2019); Bkz. Dr. Joaquim Rızk Morcos, "Tarihû'l-Kanise el-Kıptiyye el-Ortodoksiyye", Şabrime Üniversitesi, Kahire.

²³⁵ <http://st.takla.org/> (ET: 09. 03. 2019)

²³⁶ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 233.

²³⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 234.

Şeref b. Hibetullah, sonradan Müslümanlığa geçen bir Hıristiyan'dır. Fakat onun Müslümanlığı gönülden değildir. Devlet görevini kötüye kullanmıştır. Bu yüzden Memlûk devletindeki vazifesinde kalıcı olamamıştır.²³⁸

Müslümanlığa geçerek Memlûk devletinde vazifeli bir diğer kişi "Gabriel" isimli bir Kıptî'dir. Müslüman olduktan sonra "Abdullah b. Tac el-Reise" olarak anılmıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun döneminde hem Şam hem Kahire'de vezirlik yapmıştır. Kendisine h. 833/ m. 1429 yılında birden çok bakanlık verilmiştir. Bu sene içinde tüm vakıflardan o sorumlu olmuştur. Fakat Abdullah b. Tac el-Reise'nin de elinde bulunan mal, mülk alınmış ve azledilmiştir.²³⁹

Sözünü edeceğimiz bir diğer kişi "Abdurrahman b. Abdurrezzak b. İbrahim b. Mekanis el-Kıptî"dir. Sultanın danışmanlığını yapmış ve kendisine Şam'ın danışmanlığı verilmiştir. Görevi sebebiyle Dımaşk'a gitmiş ve orada ikamet etmiştir. Daha sonra o dönemin valisi Zahir Berkuk ile birlikte Halep'e gitmiştir. Görevinde oldukça başarılı olan Mekanis el-Kıptî'ye Mısır'ın danışmanlığı da verilmiştir. Görevini yerine getirmek için Mısır'a giden Mekanis el-Kıptî h. 794/ m. 1391 yılında hayatını kaybetmiştir.²⁴⁰ O dönemde onun gibi bir Kıptî'nin olmadığı söylenmiş, siyasi kimliğinin yanı sıra aynı zamanda şair olduğunu da kaydetmiştir.²⁴¹

Sultan Kalavun döneminde Müslüman olan "Zahiriddin Ebu Nasır b. Reşid", divandaki bütün görevlerde yer almıştır. Bu dönemde ilk defa bir Kıptî, Dımaşk'a komutan olarak gönderilmiştir. Zahiriddin Ebu Nasır b. Reşid sadık, mütevazı, görüntü olarak yakışıklı bir adamdır. Samimi şekilde Müslümanlığa geçmiştir ve vakit bulduğu zamanlarda namaz kılmıştır. H. 708/ m. 1308 yılında hayatını kaybetmiştir.²⁴²

Adından söz ettiren bir diğer Kıptî "Ekrem b. Hatıra el-Kıptî"dir. Müslüman olduktan sonra "Abdülkerim" adını almıştır. Abdülkerim, Kerimüddin Kebir'in yeğenidir ve zalim bir kişilik olarak anılmıştır. Memlûk devletinde sözü çok geçen hem zalim, hem fitneci hem de zeki bir kişiliktir. Bu yüzden devlet emirleri tarafından da sevilmemektedir. Kendisinden dayısı Kerimüddin Kebir'in görevinden azlettikten

---

²³⁸ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 234.

²³⁹ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 234.

²⁴⁰ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 234.

²⁴¹ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 235.

²⁴² Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 235.

sonra onun görevlerini devralması istenmiştir. Fakat Abdülkerim bunu kabul etmemiştir. Bu hareketinden dolayı dayısı gibi o da hapse atılmıştır. Elindeki 40 bin dinar alınmıştır. Hapisten çıktıktan sonra h. 826/ m. 1422 yılında Dımaşk'a geri dönmüş ve Safed valisi olmuştur. Yalnızca emirler değil, halk tarafından da sevilmeyen bir kişidir. Zalimliğiyle ün salan Abdülkerim, işlenen bir cezaya karşı dayak uygulamasını getirmiştir. İşlenen suça göre hafif ya da ağır dayak cezalarını uygulatmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki bu dönem Kıptî görevlerinin çoğu kibirlerinden ve devlete olan samimiyetsiz tavırlarından dolayı azledilmiştir. Abdülkerim'in azli bu sebepten olmuştur.²⁴³ Ayrıca bu dönem Kıptî görevlilerin her birinin kolunda uzmanlık alanlarına göre bir bileklik bulunmaktadır. Kıptîler, bu dönem o kadar ilim, kültür sahibidir ki bu sebeple devlet kadrolarından eksik olmamışlardır.

Bir başka Kıptî "Yusuf Cemaleddin Kerekî"dir. İskenderiye Yangını'ndan sonra Müslüman olan Kıptîlerdendir. Fakat o dönem Müslüman olan diğer Kıptîler gibi samimi bir Müslüman olmamıştır. Devlet idaresinde kâtiplik/sultanın özel kalemlliğini yapmıştır. Sultan Şeyh el-Mahmudî döneminde Tarablus'ta "Nâzırû'l-Ceyş"²⁴⁴ görevini yapmıştır. Yusuf Cemaleddin Kerekî'nin o dönemki görevi devletin bütün sırlarını bilen bir kâtibin mertebesine eşittir. Görevlerine ek olarak Kahire'de kâtipliğe de getirilmiştir. Bir müddet hasta kalmış, hasta olduğu dönemde bile devletin direktif aldığı bir kişilik olmuştur. Yusuf Cemaleddin Kerekî iki sene sonra iyileşmiş ve Dımaşk'ta önce Nazırû'l-Ceyş iki sene sonra da kâtiplik yapmıştır. Sonrasında istifa etmiş ve h. 856/ m. 1452 yılında ölmüştür.²⁴⁵

Bu dönem bir diğer Kıptî "Necmeddin Hüseyin b. Abdullah"tır. Sonradan Müslüman olmuştur ve diğer Kıptîler gibi çok eğitilmiş değildir. Dımaşk'ta kâtiplik mertebesine getirilmiştir. Devletin tüm sırlarını bildiğinden kendisi "kâtibû's-sırr"²⁴⁶ olarak anılmıştır. Daha sonra Dımaşk'ta "Nazırû'l-Ceyş" olmuştur. İlk defa aynı anda

²⁴³ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 236.

²⁴⁴ Ordunun maaş işlerine bakıp Mısır ve Suriye'deki bütün askerî iktaların işleyişiyle ilgilenirdi. Bkz. Samira Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", ss. 27-45

²⁴⁵ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 238.

²⁴⁶ Kâtibe's-sırr", resmi yazışmalarla ilgilenen, sultana gelen mektupları okuyup direktifine uygun cevaplar yazan kişidir. Vazifesinden dolayı devlet işlerinden ve sırlarından haberdardır, bu sebeple ketum olması gerekmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. Samira Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 1984, ss. 27-45

hem Nazırû'l- Ceyş hem kâtip olan Necmeddin Hüseyin b. Abdullah h. 831/ m. 1427 yılına kadar bu vazifelerde kalmıştır.²⁴⁷

Memlûk idaresinde büyük vazifeler alan Kıptîler, Müslüman âlimler ve devlet görevlileri tarafından hiç istenmemişlerdir. Sürekli onların azlını isteseler de fakihlerin İslamiyet'in hoşgörü dini olduğunu vurgulamaları ile ve kısa sürede kabullenilmişlerdir. Bu dönem Kıptî idareciler önceki satırlarda sözünü ettiğimiz üzere kendi kibirlerinden ve maddi çıkarlarına düşkünlüklerinden azledilmişlerdir. Fakat buna rağmen idarî kabiliyetlerinden dolayı hiçbir zaman devlet kadrolarından tamamen uzaklaştırılmamışlardır.

2.2. DIŞ SİYASET

2.2.1 Bizans Devletiyle İlişkiler

Memlûk Devleti ile Bizans arasındaki ilişkilere dair bahsedeceğimiz ilk kayıt Sultan Nureddin Ali (1257-1259) ve Sultan el-Eşref Halil (1290-1293) dönemlerine aittir. Sözü edilen dönemlerde ilişkiler iyi bir temele oturtulmuştur. Memlûk Sultanlarından bazıları kimi dönemlerde –kayıtlarda iki defa geçmektedir ki bu sözü edilen sultanlar Nureddin Ali ve el-Eşref Halil'dir.- Bizans'ın hâkimiyetinde olan Konstantinapolis / İstanbul'a sürgüne gönderilmişlerdir. Bölgenin seçilmesinin sebebi; İlhanlılar Devleti ile Memlûk Devleti'nin aralarının bozuk olması sebebiyle onların tekelinde bulunan karayolundan Memlûk ticareti yapılamamasıdır. Bu yüzden deniz

---

²⁴⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 238.

yoluyla ticaret yapılmak istenmiştir. Altın Orda Devleti ile Memlûkler arasındaki köle ticaretine dayalı ittifakı gerçekleştirebilmek adına Bizans kontrolündeki deniz ağını kullanmak zorunlu hale gelmiştir.²⁴⁸ Bu sebeple İstanbul ile iletişim halinde kalınmıştır. Bu dönem Bizans'ın, Memlûklerle iyi ilişkiler içerisinde olmasının bir diğer sebebi de Memlûk Devleti'nin sınırları içerisinde bulunan Mısır ve Suriye'deki Hıristiyanlarla yakından ilgilenmesidir.²⁴⁹

Sultan Baybars (1260-1277) ve oğlu Sultan Kalavun (1280-1290) dönemlerinde iyi ilişkiler sürdürülmüştür. H. 660 / 1261 yılında Bizans İmparatoru VIII. Mikhael Paleologos'un (1259-1282)²⁵⁰ gönderdiği bir elçilik heyetiyle Memlûk Sultanı Baybars'a dostluk teklif edilmiştir. Sultan Baybars ise bu isteği ve memnuniyetini bir elçiyle bildirmiştir.²⁵¹

H. 680/ m. 1281 yılında Bizans İmparatoru Andronikos ile Memlûk Sultanı Kalavun arasında bir sözleşme imzalanmıştır. Buna göre; İki devlet arasında barış olacak ve iletişim devam edecektir. Savaş zamanında iki taraftan biri diğerinin düşmanına destek vermeyecektir. Bir de Bizans Devleti'nde yaşamak isteyen Hıristiyanlara izin verilecektir. Bu Memlûk Devleti için önemlidir. Sultan Kalavun isteyen Hıristiyanların Bizans'a göç etmesini kabul etmiştir.²⁵² Bu durumda olası bir Haçlı-Moğol ittifakını engellemek amaçlanmıştır.

Bizans İmparatoru Ioannes Kantekuzenos döneminde Memlûk Devletiyle olan ilişkiler çok iyidir. H. 712/ m. 1312 yılında Beytû'l-Makdis'te azledilen patrik, İmparator Yohannes'in ricasıyla görevine geri getirilmiştir.²⁵³

H. 777/ m. 1375 Sultan Şaban b. Hüseyin döneminde Bizans'a bir konsolos tayin edilmiştir. İskenderiye'de de bir konsolosluk istemişler ve h. 778/ m. 1376'da bu istek de yerine getirilmiştir.²⁵⁴

---

²⁴⁸ Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XVI / I, İzmir, 2001, ss. 31-45.

²⁴⁹ Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti İçin Bir Sürgün Yeri Olarak İstanbul", XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 2010, ss. 51-58.

²⁵⁰ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 536.

²⁵¹ Süleyman Özbek, *el-Melikü 'z-Zahir Rükne'ddin Baybars el-Bundukdarî Hayatı ve Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988, s. 59.

²⁵² Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 269.

²⁵³ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 270.

²⁵⁴ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 270.

Sultan Berkuk ve oğlu Ferec'in, İmparator II. Manuel ile arası çok iyidir. Memlûk hâkimiyetinde bulunan Hıristiyanlara ve patriklere iyi muamele edilmesi istenmiş ve bu sebeple Sultan Berkuk ve oğluna Bizans tarafından sürekli hediyeler ve mektuplar yollanmıştır.²⁵⁵

Kilise konusunda Bizans çok baskıcı davranmıştır. Memlûk idaresinde Kahire'de bulunan Aziz Barbara Kilisesi'nin 1318 yılında sultanın verdiği emirle tamim edilmesi kararı alınmıştı. Kilise sadece onarılacak, herhangi yeni bir ek bina yapılmayacaktı. Fakat bu emre uyulmayarak kilisenin yanına ek bir bina inşa edildi. Hıristiyanlar kilisenin bu yeni halini beğenmeyince Aragon Kralı'na şikâyet ettiler. Durumdan haberdar olan sultan, Emir İlmüddin Sencer'e kiliseyi yıktırma talimatı verdi.²⁵⁶

Sultan, durumdan haberdar olduktan sonra mihrabın indirilmesi ve bunu yapan kişilerin yakalanması talimatını verdi. Fakat mihrap yıkıldıktan sonra burada bir isyan baş göstermeye başlayınca emirler bölgeden uzaklaştı. Sonrasında ise kilisenin bulunduğu arazi sadece bir toprak parçası olarak kaldı.²⁵⁷

2.2.2 Habeş Krallığıyla İlişkiler

Habeş Krallığı diğer bir deyişle Etiyopya Krallığı o dönem heterojen bir yapıya sahiptir. Bölgenin yüzde kırklık kısmı Hıristiyanlardan oluşurken, geri kalan kısmı Müslümanlardan müteşekkildir. Ortaçağ Etiyopyası'ndaki Hıristiyanlar İskenderiye'deki Ortodoks Kıptî Kilisesi'ne bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Krallar için "Necaşî" unvanı kullanılmıştır.²⁵⁸

Memlûkler döneminde Habeş Kralı'nın Hıristiyan olduğu bilinmektedir. Kendisi Mısır'daki dindaşlarının baskı altında olduklarını söyleyerek onları kurtarma amacına yönelik bir politika gütmüştür. Habeş Krallığı, bir misilleme yapacağı zaman kendi ülkesindeki Müslümanları kullanmıştır. Bunun yanında Memlûk Devleti'ni

²⁵⁵ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 270.

²⁵⁶ el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. III, s. 4.

²⁵⁷ el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. III, s. 5.

²⁵⁸ Habeşistan Kralı'na verilen bir unvan olup batılı kaynaklarda "Negus" tabiriyle de anılmaktadır. Bkz. Davut Dursun, "Etiyopya", *TDVİA*, C. 11, s. 490.

Mısır ekonomisi ve sosyal hayatı için çok önemli bir unsur olan Nil Nehri'nin akışını değiştirmekle tehdit etmiştir.²⁵⁹

Habeşi Krallığı'nın Kıptîlerin hakkını yeri geldiğinde savunması, Kıptîler üzerinde bir çıkarının olduğunun göstergesidir. Habeş ile Memlûk Devleti arasındaki en önemli nokta Nil Nehri'dir. Nil'in kaynağı Habeş'tedir. Bu noktada Nil'in kaynağını kaybetmemek adına Memlûkler Habeş'e, buradan gelen maddi kazancı kaybetmemek adına da Habeş, Memlûkler'e muhtaçtır. Memlûk-Habeş ilişkilerinde köprüyü İskenderiye Kilisesi dolayısıyla Kıptîler sağlamıştır.

Bu dönemde Habeşli Hıristiyanlarının hepsi Yakubî'dir. Habeşliler, İskenderiye'ye kilise yaptırmıştır. Bu kilise dinî anlamda Habeşlilere bağlıyken siyasî yönden Memlûklere bağlıdır. el-Kalkeşendi'nin aktardığı bilgiye göre İskenderiye'deki bu kilisenin ve patriğin onayı Habeşliler için çok önemlidir.²⁶⁰

Habeş Kralı h. 673/ m. 1274 yılında Sultan Baybars'a bir mektup yollamıştır ve bu mektubunda Memlûk sultanına "Efendimiz" diyerek saygıda kusur etmeyen hürmetkâr bir üslupla hitap etmiştir ve Habeş'e bir *matran*²⁶¹ yolmasını istemiştir. Himayelerindeki Hıristiyanların can ve mal güvenliğinin sağlanamaması durumunda aralarındaki ilişkilerin bozulacağını söylemiştir.²⁶² Esas tayin ve görevlendirmeler Sultan Baybars'a ait olup onun verdiği yetkiyle görevlendirmeler kontrol altında tutulmuştur.²⁶³

Beytûlmakdis / Kudüs'te o dönem çok Habeşî vardır. JH. 684/ m. 1285 yılında Sultan Kalavun döneminde Habeş Kralı yine bir mektup yollamıştır. Hac için izin istediklerini ve kendilerine bir *matran* tayin etmelerini istemiştir. Sultan Kalavun onların Kudüs ve Kıyame Kilisesi'nde hac yapmalarına izin vermiş ve onlara bir *matran* tayin etmiştir.²⁶⁴

Habeş Kralı, Memlûk himayesindeki Kıptîleri destekleyen ve onların yanında bulunan bir tutum sergilemekteydi. Kiliselerin tadilatı hususu ve himayesinde bulunan Hıristiyanlara karşı iyi bir muameleye sahip olması Memlûkleri endişelendiriyordu. h.

²⁵⁹ Aziz S. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, s. 119.

²⁶⁰ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 255.

²⁶¹ Taç giymiş piskopos.

²⁶² Levent Öztürk, "Etiyopya", *TDVİA*, C. 11, s. 493.

²⁶³ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 257.

²⁶⁴ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 257.

726/ m. 1325 yılında Habeş Kralı, Memlûk Sultanı'na emirleri vasıtasıyla tehditkâr bir mektup yolladı. Habeş Kralı, Memlûk sultanına himayeleri altındaki Hıristiyanlara yapılan kötü muameleyi değiştirmezlerse Habeş'teki tüm camileri yıktırıp devletin Nil Nehriyle olan bağlantısını keseceğini söyledi.²⁶⁵

Memlûk Devleti ile Habeş Krallığı arasındaki en yoğun ilişkiler Memlûk Sultanı Berkuk (h. 792-801/ m.1390-1399) döneminde gerçekleşmiştir.²⁶⁶

2.2.3 Haçlılarla İlişkiler

Kıptîler için Eyyûbilerin son dönemleri ve Memlûklerin ilk dönemleri kötü bir dönem olmuştur. Bölgedeki Haçlı Seferleri'nden dolayı Kıptîler sıkıntı yaşamıştır. Bölgeye gelen her Hıristiyan Haçlı sanılmış ve eziyet görmüştür. Fatîmiler döneminde başta sert sonra hafifleşen uygulamalara tabi tutulan Kıptîler, Eyyûbiler ve Memlûkler döneminde Haçlılarla mücadele kapsamında daha ağır uygulamalarla karşılaşmışlardır. Avrupalılar ve Yahudiler bu durumdan hoşnut olmuşlardır. Onlara göre Müslüman ve Hıristiyanlar Mısır'daki bu iç sorunlarla uğraşırken kendileri amaçladıklarını daha iyi yapabilecek ve böylece Haçlı Seferleri'nden uzak kalacaklardır. Bu durumdan faydalanmak için seferler devam ederken Kıptî evlerine saldırdıkları bile olmuştur. Kıptîler her ne kadar bir dönem olumsuz uygulamalara tabi tutulsalar da Müslümanların yanında yer almışlar ve kendi yaşadıkları bölgeyi terk etmemişlerdir.²⁶⁷

Dindaş olmalarına rağmen bazı vatansever Hıristiyanlar geneli Ortodoks Melkani inanışına sahiptir. Haçlı Seferleri'ne karşı Şam'da Müslümanları desteklemişlerdir. Şam, onların vatanıdır ve Hıristiyan Haçlıları düşman olarak görmüşlerdir.²⁶⁸

Sultanel-Eşref Halil, Akka'yı fethetmek için askerlerini alıp yola çıktı. Bölgeye ulaştıktan. 2 gün sonra mancınıklar geldi. 92 tane mancınığı Akka surları etrafında dört gün tutup Akka'yı kuşattı. Haçlılara destek vermek için bölgeye Frenkler geldi. Surlara gedikler açıldı. Sultan, hücum kararı aldı ve askerleri hepsine aynı anda hücum kararı

²⁶⁵el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. III, s. 87.

²⁶⁶ Levent Öztürk, "Etiyopya", TDVİA, C. 11, s. 493.

²⁶⁷ İskenderiye Kıptî Kilisesi Resmi İnternet Sayfası; st-takla. org.

²⁶⁸ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 149.

verdi. Hücüm, güneş batana kadar sürdü ve akşama doğru Akka'ya hâkim olundu. Bunun üzerine Frenkler denize kaçmışlardır. Müslümanlar birçok kişiyi esir alıp öldürmüştür. Çok sayıda kadın ve çocuğu esir almışlardır. 10 bin Frenk, sultanın huzuruna gidip teslim olmak istediklerini söylemiştir. Fakat sultan bunu kabul etmeyip hepsine öldürülme talimatı vermiştir. 10 bin kişi öldürülmüştür.²⁶⁹ Bir Haçlı seyyahı olan Joinville'nin bir papazla olan konuşmasından hareketle, Akka'da Hıristiyanlar tarafından işlenen birçok günahın bedeli olarak Tanrı'nın, Haçlıları gazaba uğrattığını ve dolayısıyla bu şehri kaybettiklerini kaydetmiştir.²⁷⁰

Haçlılar, ellerinde bulundurdıkları Beytû'l-Makdis/Kudüs'te, Kıptîlerin hac yapmasını yasaklamıştır. Memlûkler Kıptîlerin burada hac vazifelerini yerine getirmelerine çok önem vermiştir ve Sultan Selahattin Eyyûbî döneminden kendi zamanlarına kadar Kıptîleri vergiden muaf bir şekilde hac ziyaretine göndermişlerdir. Fakat Haçlılar, Kıptîlere adeta ikinci sınıf insan muamelesi yapmış ve Kudüs'ün hâkimi olarak bu ziyareti yasaklamayı kendilerine hak olarak görmüşlerdir.²⁷¹

H. 750/ m. 1354 yılında Sultan es-Salih Salahattin döneminde Kıbrıs ticareti için bölgeye gelen Haçlı taraftarları bölgeden uzaklaştırılmıştır. Bu dönem mevcut Haçlı mücadelesinden dolayı Hıristiyanlara karşı baskı uygulanmıştır. Bir grup Haçlı ordusu, Müslümanlar Cuma Namazı'nda iken, bütün Hıristiyanlarla birlikte hareket edip Müslümanları güçsüzleştirme emri vermiştir.²⁷²

Kıbrıs Krallığı, İskenderiye'ye saldırmıştır. Bunun neticesinde Memlûk Devleti'nin Kıptîlere olan tavrı değişmiştir. Frenklerin tarafında bulunan bazı Hıristiyanların muhbirlik yapması üzerine Mısır ve Şam'daki bütün Kıptîler yakalanmıştır. Hıristiyanların hepsinin gözaltına alınması için mersum çıkarıldığı söylenilmiştir. Bunun dışında haçlıların yıkıp harap ettikleri yerlerin imar maliyetinin de Hıristiyanlardan alınması kararlaştırılmıştır.²⁷³ Hıristiyanlar adeta yıkılmışlardır. Devreye giren fakihler devlete, onlardan cizyeden başka para alınmasının haram olduğunu hatırlatmışlardır. Kıyame Kilisesi kapatılmış ve buraya ziyaret

---

²⁶⁹ el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. II, ss. 223-226.

²⁷⁰ Jean De Joinville, *Bir Haçlı'nın Hatıraları*, Çev. Cüneyt Kanat, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s. 256.

²⁷¹ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zımme*, s. 274.

²⁷² Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zımme fi Mısır*, s. 86.

²⁷³ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zımme*, s. 293.

yasaklanmıştır.²⁷⁴ Kıbrıs hakkında birtakım anlaşmalar yapılmıştır.²⁷⁵ Aynı sene bir yükseliş dönemi yaşanmıştır. Sultan, İskenderiye’de Haçlılara karşı savaşa hazırlık talimatı vermiştir. Sonrasında h. 771/ m. 1369 yılında Sultan Şaban b. Hüseyin ile patrik bir sözleşme imzalamıştır. Yapılan sözleşme ile tüm Hıristiyanlar serbest bırakılmış ve o sene Kıyame Kilisesi yeniden açılmıştır.²⁷⁶

---

²⁷⁴ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 294.

²⁷⁵ A. S. Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages*, Methuen, U.S.A., pp. 272-273.

²⁷⁶ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 295.

3. BÖLÜM

MEMLÛK YÖNETİMİ ALTINDA HİRİSTİYANLARIN SOSYAL HAYATI

3.1. BİR ARADA YAŞAMA KÜLTÜRÜ

Memlûkler dönemine genel olarak bakıldığında Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanlar bir arada kendi dinlerini yaşamışlardır.²⁷⁷ Memlûkler döneminde eskilerden gelen bir “kavmiyetçilik” düşüncesi vardır. Tek bir kavim olma düşüncesi hâkimdir ve bu sebeple Müslüman-Hıristiyan fark etmeksizin hiçbir ayrıştırma yapılmadan yaşanmıştır.²⁷⁸

el-Makrîzî, Memlûkler döneminde Hıristiyanlara ait 58 dir²⁷⁹ ve yaklaşık 1000 tane kilise olduğunu kaydetmiştir. Bu dönemde Kıptîler kendilerine ait adetleri terk etmemişlerdir. Özellikle Said bölgesindeki Kıptîler kendi dilleri olan Kıptîce’yi konuşmaya özen göstermişlerdir.²⁸⁰

Memlûkler döneminde genel olarak Kıptîlerle olan ilişkiler iyi bir şekilde sürdürülmüştür. Fakat aradaki ilişkiler her zaman aynı istikrarda devam ettirilememiştir. Gelişen bir savaş durumu, iç karışıklıklar ya da yaşanan herhangi bir olay bazen aradaki iyi ilişkileri bozmuştur. Bu durumun en önemli sebebi Haçlı Seferleri’dir. Savaş ortamında onlardan aldıkları bu mal ve paraları savaş ganimeti olarak görmüşlerdir. Kendilerini de bu anlamda savaş ortamında İslam’ın savunucusu ilan etmişlerdir.²⁸¹

Kıptîler, yaşanan olaylar düzeldiğinde ve tartışmalar son bulduğunda kâtiplik ve maliye alanlarındaki kadrolara geri dönmüşlerdir. Lüks hayatlarına devam etmişler ve

---

²⁷⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 141.

²⁷⁸ Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema’el Mısri*, s. 222.

²⁷⁹ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 168.

²⁸⁰ Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema’el Mısri*, s. 47.

²⁸¹ Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema’el Mısri*, s. 49; s. 40; el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. III, ss. 44-75.

hatta -halkın karşısında olmamak şartıyla- atlara bile binmişlerdir.²⁸² Kıptîler genel olarak iyi uygulamalara tabi tutulmuşlardır. Sözü nü ettiğimiz gibi sadece isyan ya da savaş dönemlerinde sıkıntılar yaşamışlardır. İbnû'l-İhvavû isimli bir kâtip, Kıptîlerin bu dönemki iyi uygulamalarına bir kanıt olarak onların kendi evlerinden daha yüksek evlerde oturduklarını söylemiştir.²⁸³

Hıristiyanlarla olan ilişkiler her zaman iyi gitmemiştir. Bazı dönemlerde özellikle kadı ve fakihler yüzünden devletin Hıristiyanlarla arası açılmıştır. Sultan Baybars döneminde onun emrinde bulunan “Hıdır el-Adavi” isimli bir şeyh vardır. Bu şeyh döneminde Müslümanlarla Hıristiyanların arası açılmıştır. H. 669/ m. 1270 yılında Şeyh Hıdır el-Adavi, Hıristiyan ve Yahudilere saldırmış ve onlardan çok para almıştır. Onlardan aldıklarıyla bir mescit yaptırmış, Kur'an-ı Kerim okutmuş ve tatlı dağıtmıştır. Şeyh, yine aynı dönemde Kıyame Kilisesi'ne girmiş ve burada bir rahibi öldürmüştür. Kilisede ne var ne yoksa alıp arkadaşlarına dağıtmıştır. Bunun dışında Kudüs'te bulunan Maslata Kilisesi'ni de yıkmıştır.²⁸⁴ Halkın yoğun şikâyetleriyle şeyhin yaptıklarından haberdar olan Sultan Baybars onu h. 671/ m. 1271 yılında idam ettirmiştir. Böylece Sultan Baybars bu şeyhin, Hıristiyan halk ile olan ilişkilerini bozmasına izin vermemiştir.²⁸⁵

Kıptîler bu dönemde üst düzey devlet görevlerine getirilmiştir. Öyle ki “Naibû's-Saltana”²⁸⁶ görevinde bulunanlar bile olmuştur. el-Kalkaşendî, aralarından bazı kişilerin aşırı kibir ya da başka dış güçlerin etkisinden dolayı kadrolarından azledildiğini söylemiştir. Kıptîler genelde ya tüccar ya da hekimlikleriyle tanınmıştır. Bu yüzden iyi gelir sahibidirler. Devlet onların gelirlerine karışmamış, onlardan sadece cizye almıştır. Hem tarla hem han sahibi olmuşlar, maliye ve ekonomide aktif rol sergilemişlerdir. Devlet birçok köyü ve araziyi onlara vermiş buradan gelen ürün

---

²⁸² Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema'el Mısri*, ss. 49-50; el-Makrîzî *Hutat*, C. II, s. 90; el-Makrîzî “Zikr Duhul Kıbt Mısır” Arapça'dan Latince'ye Çeviren Henrico Josepho Wetzler(Orijinal Arapça Metin İlaveli), “Taki-eddini Makrizii Historia Coptorum Christianorum in Aegypto Arabice(1828)”; el-Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşâ*, C. III, s. 462.

²⁸³ Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema'el Mısri*, s. 55.

²⁸⁴ Feiza Abdurrahman Hicazi, “*Ehl Zimme*”, ss. 146-149.

²⁸⁵ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 150.

²⁸⁶ Sultana idarî görevlerinde yardımcı olan, vekili sayılan kişidir. Devlet idaresinde sultanın sağ koludur. Bkz. Bahattin Keleş, *Bahrî Memlûklerde İktisadî ve Ticarî Hayat (1250-1382)*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 309-319.

ve mahsullerden faydalanmıştır. Hatta çiftçilik yapan Kıptîlere bazı araziler teşvik amaçlı verilmiştir.²⁸⁷

Memlûk Devleti, Kıptîlerin kendilerine ait adetlerine, bayram kutlamalarına müsaade etmiş hatta bazı önemli günlerde sokakta hac taşımalarına dahi izin vermiştir. Kıptîlerin hac ziyaretleri engellenmemiş bazı dönemlerde sorunlar yaşansa bile sonradan halledilebilmiştir.²⁸⁸

Hıristiyanlar ve Müslümanlar sadece iyi zamanda değil olası bir doğal afet ya da veba salgını durumunda da din ayrımı yapmaksızın birbirlerinin yanında destekçi olmuşlardır. h. 749/ m. 1348 yılında bir hastalık çıkmıştır²⁸⁹. Hastalığa çare bulamayan Müslümanlar üç gün oruç tutmaya niyetlenmiştir. Müslümanların bu davranışını göre Hıristiyanlar ve yanlarında Yahudiler de üçüncü günün sonunda onlarla birlikte oruç tutmuşlardır. Her biri kutsal kitaplarını açıp okumuş, dua etmiştir.²⁹⁰

Çalışmamız açısından özellikle Memlûk Devleti sosyal tarihine dair önemli bilgiler veren dönemin çağdaşı ve fıkıh âlimlerinden biri olan İbnû'l-Hac, el-Makrîzî ve el-Kalkaşendî'den yola çıkarak Memlûkler döneminde Kıptîlere herhangi bir ayrıcalık yapılmadığını söyleyebiliriz. Memlûkler döneminde Mısır'da Hıristiyan-Müslüman gibi dini bir ayrışma, tabakalaşma olmamıştır. Mısır'daki ayrım o dönem halkın gelir durumuna göre ayrılmıştır Kutlanan bayram ya da özel günlere her iki dinden insanların katılması Memlûk dönemi Mısır'daki "Kavmiyetçilik" düşüncesini ve "Bir Arada Yaşama Kültürü"nü bize açıkça göstermiştir.

---

²⁸⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, ss. 299-300.

²⁸⁸ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, ss. 299-300.

²⁸⁹ İlyas Gökhan, "el-Eşref Baybars Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar(1422-1438)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 2008, ss. 91-136.

²⁹⁰ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısri*, s. 56.

3.2. DÖNEMSEL UYGULAMALAR

Yaşanan siyasî ve sosyal şartlar gereği farklı uygulamalar olmuştur. Bu uygulamalar içerisinde en dikkat çeken kıyafet uygulamasıdır. Buna göre Hıristiyanlar uzun elbise yerine kısa elbiseler giyecektir. Başlarına taktıkları sarık mavi ve küçük sarıklar olacaktır. Giydikleri kıyafetin üzerine “zünnar” adı verilen bir kemer bağlayacaklardır. el-Kalkaşendî’ye göre bu kıyafet uygulaması sadece devletin Hıristiyanlarla sıkıntılı olduğu dönemlerde uygulanmıştır.²⁹¹

Kroniklerce belirtilen iki olay daha vardır. Sultan Kalavun döneminde 1285-1286 yıllarında Şam’da Hıristiyan ve Yahudilerle birlikte yaşayan Müslümanlardan oluşan birliklerin olduğu öğrenilmiştir. Bunun üzerine Sultan Kalavun bu duruma çok sinirlenmiş ve ceza olarak Müslümanların dillerinin kesilmesi ve Yahudi ve Hıristiyanların da tasmîrle (çarmıha gerilerek) cezalandırılmasına karar vermiştir. Tasmîr edilen / Çarmıha gerilen kişi haç şeklindeki tahtalara büyük çivilerle el ve ayaklarından çivilenirdi. Çivilenen suçlular yavaş yavaş ölüme terk edilirler ve kan kaybı, açlık, susuzluk sonucunda çivilendikleri yerde ve çoğunlukla açık alanda ölümü beklemek zorunda kalırlardı.²⁹² Dönemin fakihleri araya girmiş ve bu cezanın çok ağır ve toplumu ayırıştırabilecek sonuçları olduğunu söylererek tasmîrden vazgeçilmesinin gerektiği ve bunun yerine onlara hapis cezası verilmesinin daha uygun olacağını söylemişlerdir. Bu durum üzerine Sultan Kalavun ise buna onay vermiş ve tasmîrden vazgeçildiği görülmüştür.²⁹³

1301 yılında gayrimüslimlere tekrar kıyafet zorunluluğu getirilmiştir. Kıptîleri yıpratıcı birtakım kararlar alınmıştır. Yahudiler sarı sarık takarken; Hıristiyanlar mavi sarık takmıştır. Silah ve kılıç kuşanmaları, katıra binmeleri yasaklanmıştır.²⁹⁴ Katır, o dönemde değerli bir binek hayvanıdır. Bu uygulamayla zimmîlere bir katır kadar değerli olmadıkları izlenimi verilmiştir. Zimmilere yönelik Memlûk sultanına bağlılıklarını bildiren şer’i hükümlere uygun fetvalar çıkarılmıştır. Sadece zimmiler değil; Mısırlıların çoğunluğu da bu fetvalardan yükümlü olmuştur.

²⁹¹el-Kalkaşandî; *Subhû'l-Aşâ*, C. IV, s. 43.Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema'el Mısri*, s. 238-239.

²⁹² Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 48-49.

²⁹³ İbn Abdû'z-Zahir, *Teşrifü'l-Âyyâm*, s.122.

²⁹⁴el-Kalkaşandî, *Subhû'l-Aşâ*, C. XIII, ss. 356-367

Kıptîlerin hem öncesi hem sonrası dönemlerde hiçbir zaman yaşadıkları yerler Müslümanlardan ayrılmamıştır. Onları ayırt edici binalar ya da mahalleler yapılmamıştır. Birlikte yaşanan binalarda üst katta Kıptîlerin olmasına önem verilmiştir. Çünkü eğer Kıptî'nin üst katında bir Müslüman oturur da ona eziyet vermek için yüksek ses ya da farklı uygulamalar yaparsa bunu önlemek adına üst kat seçilmiştir. Kıptîlerle Müslüman pazarları da ortaktır. Yalnız bu pazarlarda domuz eti ve içki satmaları yasaklanmıştır.²⁹⁵

H. 818/ m. 1415 yılında bir olay meydana gelmiştir. “Şeyh Selim isminde Kıptî bir görevli Hıristiyanlarla Müslümanların arasını açmaya açmıştır. Devam eden süreçte 1417 yılında Sultan Şeyh el-Mahmudî döneminde alınan bir kararla Hıristiyan ve bunun yanında Yahudilerin ferace ve cübbe giymeleri yasaklanmıştır.²⁹⁶

---

²⁹⁵ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, ss. 30-35.

²⁹⁶ el-'Aynî, *İkd'ül-Cuman*, H. 822 senesi; İbn Hacer, *İnbâ'el-Gomr*, C. III, s. 382

3.3. HİRİSTİYAN BAYRAMLARI VE ÖNEMLİ GÜNLER

Memlûkler devrinde Hıristiyanların kendilerine özgü birden çok bayramı ve özel gün kutlaması vardı Yedisi büyük, yedisi küçük olmak üzere on dört bayram kutlanıyordu. Büyük Bayramlar arasında;

- 1) Iydû'l-Bişâre
- 2) Iydû'l-Zeytunet
- 3) Iydû'l-Fışh
- 4) Iydû'l-Hamisû'l-Erbain
- 5) Iydû'l-Hamis
- 6) Iydû'l-Milad
- 7) Iydû'l-Ğitas

Küçük bayramlar arasında;

- 1) Iydû'l-Hatan
- 2) Iydû'l-Erbain
- 3) Hamisû'l-Ahd
- 4) Sebt-i Nur
- 5) Ahdû'l-Hudud
- 6) Tecelli
- 7) Iydû'l-Salb

İlki “Iydû'l-Bişare” olup “Müjde Bayramı” anlamına gelmektedir. “Cebrail/Gabrail Bayramı” olarak da anılırdı.²⁹⁷Cebrail'in, Hz. Meryem'e müjde verdiği gün olarak kutlanmaktaydı. Bu bayram sadece Mısır'daki Kıptîler tarafından 29 Aralık gününde kutlanıyordu.²⁹⁸

İkincisi “Iydû'l'l-Zeytunet/Zeytin Ağacı Bayramı”ydı. “Şanîn / Tesbih Bayramı” olarak da adlandırılırdı. Bu gün Hz. İsa'nın Kudüs'e gittiği gündür. O günde her yerin zeytin ağacıyla çevrili olmasından dolayı bu ismi almıştır. O gün herkes

²⁹⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 178.

²⁹⁸ el-Makrîzî, *Hitat*, C. I, s. 264.

ellerinde palmiye yapraklarıyla kiliseden çıkardı.²⁹⁹Bu gün, yeni senenin başladığı yedinci Pazar gününe denk gelmekteydi. Ayrıca o gün, Hz. İsa'nın, bir eşeğe binip tüm Hıristiyanlarla konuştuğu gün olarak anılır, bu gün tüm kiliseler süslenirdi.³⁰⁰Bu bayrama Müslümanlar arasından katılanlar olurdu. Hatta kiliselere gidip papanın konuşmalarını bile dinlerlerdi.³⁰¹

Üçüncü bayram “İydû'l -Fısih/Fısih Bayramı”ydı. Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten üç gün sonrası “fısih” olarak anılırdı. Bu üç gün sonrası Hz. İsa'nın kırk gün kadar dünyada kalıp göğe yükseldiğine inanılırdı. Ayrıca bu günde, Hz. Zekariyya'nın Hz. İsa'yı bir nehirden yıkayarak vaftiz ettiği gün olarak anılır ve kutlanırdı. Hıristiyanlık âdetinde bulunan vaftiz etme merasimi de buradan gelmektedir.³⁰²Birbirleriyle dargın olan herkes bu bayramda barışırdı. İnanışa göre konuşmayanlardan hangisi ilk değerine şeker verirse o sevap alırdı.³⁰³Bu bayram devlet tarafından da kabul görmüş ve altı gün resmi tatil ilan edilmiştir.³⁰⁴

Dördüncü bayram “İydû'l -Hamisû'l-Erbain/40. Perşembe Bayramıydı.“Sulak Bayramı” olarak da nitelendirilirdi.³⁰⁵Hz. İsa'nın, Allah tarafından göğe çıkarıldıktan 10 gün sonra yeniden yeryüzüne inip birçok Hıristiyanlara ders verdiğine ve ders verdiği kişilerin büyük papazların soyundan gelen kişiler olduğuna inanılan bir gün olup bu gün bayram olarak kutlanmaktaydı.³⁰⁶

Beşinci bayram “Kıyame Bayramı”ydı. Bu bayramda Hz. İsa'nın ruhundan bir parçanın tüm insanlara geldiğine inanılırdı. İnanışa göre bu parça ilim, bilim vs. şekillerde gelirdi.

Altıncı bayram “İydû'l -Milad/Milat Bayramı”ydı. “Doğum Bayramı” olarak da anılan bu bayram, Hz. İsa'nın doğum gününün kutlandığı bayramdır. Hıristiyanlarca Mısır'da her sene 29 Aralık'ta kutlanan bayram; Vatikan'da 25 Aralık'ta kutlanırdı. Bu bayrama Hıristiyanlarla birlikte Müslümanlar da katılırdı.³⁰⁷Bu bayram, günümüz

---

²⁹⁹ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zımme*, s. 178; el-Makrîzî *Hıtat*, C. I, s. 264.

³⁰⁰ el-Makrîzî *Hıtat*, C. I, s. 264.

³⁰¹ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema 'el Mısrî*, s. 225.

³⁰² el-Makrîzî *Hıtat*, C. I, s. 265.

³⁰³ el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 231.

³⁰⁴ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zımme*, s. 178.

³⁰⁵ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zımme*, s. 178.

³⁰⁶ el-Makrîzî *Hıtat*, C. I, s. 265.

³⁰⁷ el-Makrîzî *Hıtat*, C. I, s. 266.

Hıristiyanları tarafından da kutlanan Noel bayramıdır. 24 Aralık itibariyle bayram kutlamalarına başlanırdı. Memlûkler döneminde miladi bayram olan yılbaşı/ christmas günü başlı başına dini bir bayram olarak kabul görmüştür. Hıristiyanların bu günü kutlamalarına müdahale edilmediği gibi bazı Müslümanlar da bu günü kutlamışlardır. Bu gün un ve su ile yapılan tatlılar ikram edilmiş; kim bu tatlıdan yemezse onun bütün bir sene üşüyeceğine inanılmıştır. O gün hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından kandiller yakılmış ve etraf süslenmiştir.³⁰⁸

Yedinci bayram “İydû’l -Ğıtas/İğdû’l-Kudas/Yevm el-Ğıtas Bayramı”ydı. Bir başka deyişle “Sualtı/Denizaltı Bayramı”, “Hac Getirme Bayramı”³⁰⁹, “Arınma Günü”³¹⁰ olarak anılmaktaydı. O gün tüm Kıptîlerin eli çok açıktı, hepsi çok cömert olurdu. Çocuklara çok fazla para verilir, harcamalar çok fazla olurdu. Hıristiyanlarca kutsal sayılan büyük bir hac o gün denize atılırdı ve Hıristiyanlardan kim bu hacı bulup papaza getirirse büyük bir ödüle sahip olurdu.³¹¹Bu gün de Nil Nehri’ne gidilir ve “Günahlardan arınılan, kötü alışkanlıkların bırakıldığı gün” olarak kutlanırdı. Kutlamalara Müslümanlar arasından katılanlar da olurdu³¹²Hıristiyanların Nil Nehri’nin bereketine ve şifa vereceğine inanılarak Nil Nehri’nde yıkandıkları bu bayramda, suyun altında yıkanmakta olan Hıristiyanlarla birlikte Müslümanlar da eğlence amacıyla katılırdı.³¹³Bu bayramda Hıristiyan çocukları nehirde yıkanır. Onların bu şekilde günahlarından arınacağına inanılırdı.³¹⁴ Bu bayram günümüzde de kutlanmaktadır.

Küçük bayramlar içerisinde ilk bayram “Sünnet Bayramı”ydı. Hz. İsa’nın sekiz günlük iken sünnet edilmesine dair kutlanılırdı. İnanışa göre her Hıristiyan çocuk sekiz günlükken sünnet edilmeliydi.³¹⁵ İkinci bayram “İydû’l-Erbain/40. Bayram”dı. Hz. İsa’nın göğe yükselişinin kırkıncı. günü olarak anılırdı.³¹⁶Üçüncü bayram “Hamisû’l-

³⁰⁸ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 142.

³⁰⁹el-Makrîzî *Tarihû’l-Akbad*, s. 231.

³¹⁰ Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema’el Mısri*, s. 225.

³¹¹el-Makrîzî *Tarihû’l-Akbad*, s. 231.

³¹² Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema’el Mısri*, s. 225.

³¹³el-Makrîzî *Hutat*, C. I. S. 266.

³¹⁴ Feiza Abdurrahman Hicazi, “*Ehl Zimme*, s. 179.

³¹⁵ Salih Çınpolat, “Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyette Sünnetin Yeri”, *Kırkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S. III, Kırkkale, 2017, ss. 109-126.

³¹⁶ Mustafa Çakır, *Hıristiyan Kültürüne Ait Bayramlar*, <http://mcakir.blogspot.com/2013/12/hristiyan-kulturune-ait-bayramlar-ve.html>. (E.T. 23. 04. 2019)

Ahd/Perşembe'nin Sözü Bayramı"ydı. "Kutsal Perşembe" olarak da anılmaktaydı. İnanişâ göre Hz. İsa'nın son yemek yediği, çarımha gerilip acı çektiği ve göğsü yükseldiği günün Perşembe günü olmasına istinaden anılan bir gündür.³¹⁷ Dördüncü bayram "Sebt-i Nur Bayramı"ydı. Fışh bayramından önceki cumartesinin önem gördüğü bir gün olarak, o günkü cumartesinin önemine istinaden böyle anılır ve kutlanırdı. Beşinci bayram "Ahidû'l-Hudud/Pazarların Pazarı Bayramı"ydı. Bu günün en büyük Pazar günü olduğuna inanılarak kutlanırdı. Altıncı bayram "Tecelli Bayramı"ydı. "Hz. İsa'nın Kutsal Görünümü" olarak nitelendirilmiş bir bayramdır. Yedinci bayram "İydû'l-Salb/Salib Bayramı"ydı. Hıristiyanlarca kabul edilen büyük bir haccın o gün bir yere koyulup etrafında ibadet edilirdi. Haccın bulunduğu yere para atılır ve bu gün de birçok etkinlik düzenlenirdi.³¹⁸

3.3.1. Nil'e Dair Kutlamalar

Nil Nehri'nin yıl içerisindeki yükseklik seviyesine göre kutlamalar yapılırdı. Bu, Hıristiyanlara ait bir kutlama değildi. Bu mahallî kutlamalara Müslümanların yanında Hıristiyanlar da katılırdı.³¹⁹ Nil 'in taşıp taşmamasına göre ekonomi şekillenirdi. Memlûk emirleri her gün ikinci vakti Nil'in yüksekliğini Nilometre ile ölçer ve halk meydanında bunu duyururdu. Eğer su seviyesi alçaksa fiyatlar yüksek olur, yükseğe normalleşirdi. Memlûk Devleti, bu dönemlerde köprülerin yapımına önem verirdi.³²⁰

Memlûkler döneminde Hıristiyanlarla Müslümanların arasındaki ilişkilerin iyi olduğuna en büyük kanıt Müslümanların da Hıristiyanların kutlama ve bayramlarına katılmasıdır. Sadece katılmakla kalmamışlardır. İbnû'l-Hac'a göre Müslümanlar bir bayramda Hıristiyanlara çok sayıda kavun bağışı yapmış ve onların bu bayramında kurban kesmeleri için kurbanlık hediye etmişlerdir. Aynı şekilde Hıristiyanlar da Müslümanlar için ikramlarda bulunmuşlardır.³²¹

---

³¹⁷ Mehmet Alparslan Küçük, "İkonografiden İnanca "İsa Mesih'in Dirilişi / Paskalya" Süreci", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara, 2016, ss. 261-262.

³¹⁸el-Makrîzî *Tarihû'l-Akbad*, s. 231.

³¹⁹ Said Abdülfettah 'Âşûr *el-Muctema'el Mısri*, s. 217.

³²⁰ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısri*, s. 218.

³²¹ İbnû'l-Hac el-Abderî, *el-Medhal*, C. II, Mektebetü-Dar-û ed-Turâs, Kahire, 2010, s. 46; Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısri*, s. 221;

3.3.2. Yılbaşı

Memlûkler döneminde Kıptîlere ait bir başka önemli gün “evvel-tut” olarak isimlendirilen “Kıptî Yılbaşı Kutlaması”ydı.³²²Kendilerine özgü bir takvim olan Kıptî takviminde yılın on iki ayı bulunur ve “Tût (Thoût)” ayı yılbaşını ifade ederdi. Bu ay, Nil Nehri'nin debisinin en fazla olduğu ve çiftçiler tarafından en fazla ziraî faaliyetlerin yapıldığı Eylül ayına denk gelirdi.³²³

3.3.3. Nevruz

Farsça'da “Eyt”, Arapça'da “İyd” olarak kullanılan bayram kelimesi Kaşgarlı Mahmud'un tabiriyle “Beyrem” olarak kullanılmaktadır. Fakat bu kelimenin asıl anlamı “Nevruz”a ithafendir. Bugün “Bahar Bayramı” olarak anılmakta, bahar mevsiminin gelişi kutlanılmaktadır. “Türklerin kadim şark ananelerinin devamı” olarak görülen bu önemli gün Firdevsî, el-Birunî, Nizamülmülk gibi birçok müverrih tarafından ayrıca “yılbaşı” olarak da kaydedilmektedir.³²⁴Nevruz gününü milad/başlangıç olarak kabul edenler de vardır.

Milattan öne VIII. Yüzyıl olan Mete Han zamanından beri Türklerde var olan bir bayram geleneği olan Nevruz; Türk dünyası, İran, Afganistan, Hindistan, Macaristan ve Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada yaşatılmıştır. Türk kültüründe baharı, yaşama sevincini, su ve kutsal arınmayı, yenilenmeyi, uyanan doğa ile birlikte bolluk-bereketi ve üremeyi simgeleyen anlam ve öğelerle yüklü olan Nevruz³²⁵, Mısır coğrafyasına kadar gelmiş, “Türklerin milli bayramı” olması sebebiyle Memlûkler döneminde de her sene yaygın bir şekilde kutlanılmıştır.³²⁶

Bu dönemde Hristiyanlar için sözünü ettiğimiz büyük ve küçük bayramların dışında iki önemli büyük kutlama/bayram vardı. “Kandil” adı verilen bu günlerin dinî bir amacı yoktu. O günler “fevennis” adı verilen kandillerle ve bu yanında mumlarla

³²² Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema 'el Mısri*, s. 222.

³²³ Mustafa Erdem, “Kıptî Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, *AÜSBF Dergisi*, C. XXXVI, S. I, Ankara, 1997, s. 168.

³²⁴ Bkz. Reşat Genç, “Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz”, *Makaleler*, Berikan Yayınları, Ankara, 2007, ss. 269-282.

³²⁵ Erman Artun, “Türk Halk Kültüründe Nevruz”, *Uluslararası Nevruz Sempozyumu*, Kazakistan, 1999, s. 2.

³²⁶ Reşat Genç, “Nevruz”, *Makaleler*,. 269-282.

Mısır sokakları süslenirdi. Zengin-fakir ayırt etmeksizin herkes bu mumlardan satın alırdı. O günlerde her yerde inanılmaz sayıda kandiller bulunurdu ve herkes en iyi kandilin kendisinde olmasını isterdi. Bir kandilin fiyatı 1000 gümüş dirhemdi. Devlet bazı zamanlarda kandillerin bu kadar fazla olmasını istemediğini belirtir ve daha az sayıda kandilin olmasını isterdi.³²⁷

Bu kandillerden ilki ve en önemlisi Nevruz'du.³²⁸ Türklerin millî bayramı olan Nevruz'un kutlamalarına hem Müslümanlar hem Hıristiyanlar katılırdı. Nevruz başlamadan bir önceki gece tatlı yapılır ve herkese dağıtıldı. Bunun yanında karpuz, şeftali ve hurma yenilir ve kendi aralarında dağıtıldı. Nevruz günü Mısır'da hem Müslümanlar hem Hıristiyanlar tarafından bir adet/gelenek olarak kutlanırdı. Bu durum bize gösteriyor ki Memlûkler döneminde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında dostane bir ilişki sürdürülmüştür. Nevruz günü insanlar birbirlerini bir kutlama şekli olarak ıslatırdı. Kazayla bile olsa bu gün yapılan her türlü yaralamalar görmezden gelinir bugün kavga edilmez ve kadı hüküm vermezdi. Öyle ki herhangi bir hırsızlık olayı dahi olsa hiçbir işlem yapılmazdı. Bu gün yasakların çiğnendiği bir gün olarak kutlanırdı. O gün sokaklarda içki içmek serbestti. Hatta Müslüman arasından içki içenler bile olurdu. Kimse onları yargılamaz, hüküm vermezdi. O gün kadın-erkek karışık bir şekilde durabilir kimse kimseden utanmazdı. Herkes evlerinden çıkar, parklara giderdi. Islandıklarında üstlerini bile rahatlıkla çıkarabilirlerdi.³²⁹

Nevruz günü büyük bir karnaval yapılırdı. O gün iri görünümlü biri seçilir ve o kişiye "Nevruz" ismi verilirdi. Nevruz adı verilen kişi şekil değiştirir, yüzünü boyardı. Bir eşeğe biner ve kafasına uzun bir şapka takardı. Oturduğu yerin etrafı hurma yapraklarıyla süslenirdi. Bu adamın elinde bugüne özel bir defter bulunur ve kapı kapı dolaşarak para toplardı. Tüccarlardan kumaş alırdı. Bugün para vermeyen kişilerin "şaka" çerçevesinde evleri ve iş yerlerine su ve toprak atılırdı. Nevruz, parayı alana kadar evin önünden ayrılmazdı. Tüm bunlar Nevruz kutlaması sebebiyle yapılırdı³³⁰

³²⁷el-Makrîzî *Hıtat*, C. I, ss. 264-265.

³²⁸el-Makrîzî *Hıtat*, C. I, s. 264.

³²⁹ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema 'el Mısri*, s. 222; el-Makrîzî, *Hıtat*, C. II, s. 12.

³³⁰ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema 'el Mısri*, s. 223.

Memlûk sultanı Ferec b. Berkuk, her Nevruz'da büyük bir kutlama yapar ve bugünde dost meclisleri kurardı.³³¹

3.3.4. Şehitler Bayramı

Kıptîlere ait bir diğer önemli kandil/bayram “Şehitler Bayramı”dır. Her sene içinde bir havarinin parmağının olduğu inancıyla bir parmak tabuta konulur ve Nil Nehri'ne atılırdı. Eğer bu yapılmazsa o sene Nil'in azalacağına inanılırdı. Tabut, Şubra'ya getirilirdi. Müslümanlar arasından da tabutu izlemek için Şubra'ya gelenler olurdu. Bunun yanda Kahire dışından da bu bayram kutlamalarına katılanlar olurdu.³³²

O gün çok içki içildiğinden ve geri dönülemeyeceğinden Nil'in etrafına çadırlar kurulur ve gece orada geçirilirdi. O gün binicilik oyunları oynanırdı. Kadın şarkıcılar,³³³ sihirbazlar bu kutlamalarda eksik olmazdı. Öyle ki sadece bugün de sadece 100 bin dirhem maliyetinde şarap satılırdı. Bayramın yapıldığı Şubra'da Hıristiyanlara ait çok sayıda dir vardı. Bu dirlerde çok fazla üzüm yetiştirilir ve şarap üretilirdi. Borcu olan Kıptîler, Şehit Bayramı'ndan sonra borçlarını rahatça ödeyebilecek tahsilâtı gerçekleştirir ve yıllık borçlarını rahatça öderlerdi.³³⁴

Memlûk Sultanı Nasır Muhammed Nil'in azalacağı ve ekonominin çok kötüye gideceğine dair hem Müslümanlardan hem Kıptîlerden tepki alsa da h. 702/ m. 1303yılında bu bayram kutlamasını yasaklamıştır. Bu yasaklama Hıristiyanları sosyal hayatta baskı altına itmiştir.³³⁵

Kıptîler hem Nevruz hem Şehitler Bayramı'na dinî bayramlar olarak bakarken Müslümanlar her zaman yaşadıkları coğrafyanın birer bayramı olarak bakmışlar, bu bayram kutlamalarına kavmiyetçi yaklaşmışlardır. Diğer bayramlar bu iki bayram kadar büyük bir şekilde kutlanmamıştır.³³⁶

³³¹ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısrî*, s. 223.

³³² Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısrî*, s. 224.

³³³ Bkz. Fatma Akkuş Yiğit, “Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, İzmir, 2015, ss. 45-62.

³³⁴ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısrî*, s. 224.

³³⁵ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısrî*, s. 224.

³³⁶ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısrî*, s. 224-225.

Hamisû'l-Ahd / Perşembe'nin Sözü bayramına denk gelen bir günde Hıristiyan kadınlar rahat bir biçimde pazar ihtiyaçlarını giderdikten sonra Sezar Kalesi'nden etrafı seyretmek istemişler ve yaklaşık iki gün boyunca burada oturmuşlardır. İnanışlarına göre eğer o iki gün dışarı çıkmazlarsa bir sene sonraki bayrama kadar baş ağrısı çekeceklerdir. Buradan anlaşılıyor ki Hıristiyanlar sosyal hayatta aktiftirler. O bayram günü perşembeden Salı gününe kadar Hıristiyan kadınlar süslenmişlerdir. Yemek için tatlılar ve yumurta yapmışlardır. Sadece Hıristiyan kadınlar değil Hıristiyan erkeklerin yanı sıra bazı Müslümanlar da bu bayram kutlamasına katılmıştır. Bahçe ve bostanlarda rahat bir şekilde bayramlarını kutlayan Hıristiyanların bu günü Memlûk devleti tarafından da önemli görülmüş ve çıkarılan bir mersum ile bu gün resmi bayram ilan edilmiştir. Memlûkler, her sene bu bayram gününde kiliselere Müslüman temsilciler göndermiş ve Hıristiyanların bayramını tebrik etmiştir.³³⁷ Bu olay Memlûk Devleti'nin hoşgörüsünün önemli bir kanıtıdır.

Memlûkler döneminde Müslümanlar ve Hıristiyanların bayramlarının aynı zamana denk geldiği de olmuştur. Böyle zamanlarda her din kendi bayramını kutlamış Müslüman ve Hıristiyanlar arasında hediyeleşmeler yapılmıştır. h. 614/ m. 1226 senesi Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin ortak kutladığı bir bayram senesi olmuştur.³³⁸

3.4. EĞİTİM VE SAĞLIK ALANINDA HİRİSTİYANLAR

Memlûkler döneminde Irak'tan, Şam'dan ve Endülüs'ten birçok âlim Kahire'ye gelmiştir. Irak ve Şam'daki Moğol baskısının etkisinin yanı sıra Memlûk Sultanı Baybars'ın âlimleri sevmesi ve onları himaye etmesinden cesaret alıp bölgeye gelmişlerdir. Sultan Baybars dönemi okulların en fazla inşa edildiği dönem olmuştur. O dönem Kahire'ye gelen âlimlerin yardımcılarının birçoğu yerli halktan olan Kıptîlerdir. Çünkü Kıptîler az da olsa kendilerini eğitim anlamında yetiştirmiştir.

Memlûkler döneminde eğitim üç ayrı tarzda verilmekteydi. Bölgede üç ayrı dinin olmasından dolayı hem Müslüman hem Hıristiyan hem de Yahudilerin ihtiyaçlarına binaen eğitim verilirdi. Her birinin ayrı medresesi vardı. Bu medreselerde

---

³³⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 142.

³³⁸ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 142-143.

ağırlıklı olarak dil ve din eğitimleri verilirdi. Bunun yanında herkesin bir arada eğitim gördüğü müşterek okullar da vardı.³³⁹ Kıptîler, çocuklarını özellikle matematik, cebir ve hesaplama işlemlerini öğrenmek için Müslüman okullarına da gönderirlerdi.³⁴⁰

Bu dönem kilise ve dirler eğitim rolü de oynamıştı. Hıristiyan eğitim kurumlarında eğitim verilirken mezhep ayrılığı yapılmazdı. Hem bir Melkani hem de bir Yakubî medreseye gelebilirdi. Hıristiyanların kiliseden daha büyük olan “dir”leri eğitim faaliyetlerinde de kullanılırdı. Dirlerde gramer ve sarf/çekim ile ilgili dil eğitimi verilirken; din ile alakalı nasıl papaz olunacağı, ruhbanlığın kuralları, Hıristiyan Fıkıhı, Hıristiyanların ibadetleri ve Hıristiyanlığın şartlarına dair dersler verilirdi. Bu din eğitimi genellikle Dirde çalışan Hıristiyanların çocuklarına verilirdi. Bunun yanında mantık ve felsefe de öğretilirdi.³⁴¹ Dirdeki eğitime dışarıdan gelenler için ise gramer, sarf/çekim, müzik ve hat dersleri verilirdi. Öğretmenler kilisedeki çalışanlardı. Dirler adeta öğrenciler için yurt ortamı olmuştu. Hıristiyanlar dirlerdeki dersleri Arapça alırken aralarından bazı Yâkubîler Süryanice alırdı. Her dirde mutlaka bir kütüphane bulunurdu. Bu kütüphanelerin kullanımının bir kısmı halka aitken, bir kısmını sadece ruhbanlar kullanırdı.³⁴²

Durumu daha iyi olan Hıristiyanlar, çocuklarını bahsi geçen okullara göndermez, onlar için özel ders aldırırdı. Bu dönemde Hıristiyan kız çocukları da dirlerde eğitim almıştı. Fakat ailede daha önceden eğitim almış biri varsa o kız çocuğu dire gönderilmez, eğitim alan kişi onun öğretmeni olurdu.³⁴³

Memlûkler döneminde Hıristiyanlar arasında en fazla yükseköğrenim gören kişiler din adamları olmuştur.³⁴⁴ Sultan Barsbay döneminde Hıristiyanlar, Yahudilerle birlikte tercüme faaliyetlerinde de bulunmuştur. Hatta mütercimler arasında ismi geçen “Halim” ve “Salim” isimli iki kişi İslamiyete geçmiştir.³⁴⁵

Memlûkler döneminde Hıristiyanlar tıp alanında çok ünlüdür. Bunun yanında eczacılık konusunda da çok uzmanlardı. Bu dönem en fazla doktor onlar arasından

³³⁹ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zımme*, s. 168.

³⁴⁰ Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema ‘el Mısri*, s. 55.

³⁴¹ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zımme*, s. 172.

³⁴² Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zımme*, s. 173.

³⁴³ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zımme*, s. 173.

³⁴⁴ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zımme*, s. 173.

³⁴⁵ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zımme fi Mısır*, s. 81.

çıkmıştır. Bu sebeple Kıptî hekimlere sultanlar çok değer vermiş ve devlet idaresinde iyi bir hayat sürmeleri için birçok arazi verilmiştir. Bu dönem Kıptî hekimler çok zengin bir hayat yaşamışlardır. Ağırlıklı olarak hastanelerde görev yapan hekimler hem özel hem de devlete bağlı kurumlarda çalışmışlardır. Yalnızca doktorluk yapmamışlar; aynı zamanda Müslümanların tıp alanındaki eğitimlerinden ve onların bu eğitim sonrasında yeterlilik almalarında etkili olmuşlardır.³⁴⁶

Tabip İbrahim b. Ebi Vahş er-Reşid, Mısır ve Şam'ın başhekimidir. Dindar bir adamdır. Kendisine patriklik teklifi gelmiş, fakat o Müslüman olmuştur. Aynı zamanda Sultan Baybars'ın doktorudur. H. 708/ m. 1308 yılında hayatını kaybetmiş ve kendisine ait 300 bin dinarın olduğu kaydedilmiştir.³⁴⁷

Bir diğer önemli hekim Sultan Muhammed b. Kalavun'un doktoru olan "Alimüddin b. Şuki"dir. H. 724/ m. 1323 yılında vefat etmiştir.³⁴⁸

"Süleyman b. Davud Emirüddin Ebu Rabia" Şam başhekimidir. Daha sonradan Müslümanlığı seçmiştir. Doktorluğunun yanı sıra âlim kişiliğiyle tanınan Ebu Rabia için o zamanda onun gibi bir doktorun olmadığı kaydedilmiştir. Fakat kendisi aşırı özgüven sahibi kişiliği ve her şeyi iyi-kötü ayırt etmeksizin doğrudan söylemesinden dolayı Şam nâibi Emir Tengiz tarafından başhekimlik görevinden azledilmiştir.³⁴⁹

Memlûk devletinde Hıristiyanlar, kendilerine ait tek bir bimaristan inşa etmemişlerdir. Devlet idaresi altında çalışan hekimler, boş zamanlarında kilisede hizmet vermişlerdir. Meryem Kilisesi'ndeki 3000 yataklı hasta bakım yeri buna örnektir.³⁵⁰

Kıptî doktorlar tüm evlere rahatça girebilmiştir. Sağlık alanında uzman kişiler olan Kıptîler, herkes tarafından saygıyla karşılanmış ve Kıptîlerin bu alandaki çalışmaları desteklenmiştir.³⁵¹

---

³⁴⁶ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 241.

³⁴⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 251.

³⁴⁸ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 251.

³⁴⁹ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 252.

³⁵⁰ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 252.

³⁵¹ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema 'el Mısrî*, s. 55.

3.5. SOSYAL HAYATI ETKİLEYEN DURUMLAR

Memlûkler döneminde bir dönem sosyal dağılmalar yaşanmıştır. O dönem hükümet ve halk dâhil birçok kişi toplumsal ve ahlakî kurallara yön veren hukukî kuralları takipten çıkmıştır. Yaptırılan camiler ve ibadetlerin birer kılıf olduğu ve hakikatin başka olduğu söylenilmiştir. Bu sosyal dağılma yalnızca Mısır'da değil; Memlûk dönemi tüm İslâm coğrafyasında yaşanmıştır. Zina, içki, uyuşturucu, hemsinlerle kurulan ilişkiler sosyal dağılmaya sebep olan faktörlerdendir. Bu dağılmalara kimse müdahale etmemiştir. Çünkü sadece halk değil halkı idare eden kişiler de bu dağılmalara sebebiyet veren unsurların içinde yer almıştır.³⁵²

Bu sosyal dağılmalar Mısır'da Memlûklerden önce Selahattin Eyyubî döneminin sonunda başlamıştır. H. 587/ m.1192'de Mısır'ın her yerinde uyuşturucu –ki bu günümüzdekine benzer bir uyuşturucu ticareti değil daha çok anestetik/tıbbi açıdan kullanıldır- zina hatta Müslümanların yapmaktan korktuğu yalancı şahitlik yaygınlaşmıştır.³⁵³

Sultanların dışarıdan görülen hayatlarıyla özel hayatları çok farklıydı. Dışarıdan dindar, hayırsever olan sultanlar, kendi özel hayatlarında türlü günahlar işlerdi. Bu sultanlar arasında en sıklıkla adı zikredilen Sultan Berkuk'tu. Sadece sultanlar değil, emirler ve askerler de bu yanlışların içinde bulunurdu. Yaşanan bu sosyal dağılmanın en önemli sebebi ticaret ağının gelişmesinden kaynaklanan zenginlikti.³⁵⁴

Bu dönemde içki eğlence yerlerinin kontrolü Hıristiyanların tekelindedir. Bunun yanında içki ve uyuşturucunun da –anestetik olarak- Yahudilerin tekelinde olduğukaydedilmiştir. Yahudiler tıbbi anlamda kendilerini çok geliştirdikleri için uyuşturucu her türlü ilaç, kimyasal madde vs. temin edebiliyor hatta üretip ticaretini yapabiliyorlardı. Uyuşturucu, bir dönem her yerde serbest olmuştu. Haşhaş ve afyon olmak üzere iki ayrı türde kullanılan uyuşturucuya, devlet bir dönem vergi koymuştur.

³⁵² İbn Hacer, *İnbâ' el-Gumr*, C. I, s. 206; Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısri*, s. 247.

³⁵³el-Makrîzî *Hutat*, C. III, ss. 37-38; Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısri*, s. 248;

³⁵⁴el-Makrîzî *el-Hutat*, C. III, ss. 37-38; Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema'el Mısri*, s. 248;

Öyle ki kadılar tarafından “helâl” fetvası verildiği bile olmuştur. Bu durum h. 665/ m. 1267 yılında yasaklanmıştır.³⁵⁵

Bu sebeplerden Mısır’da o dönem yaşanan bu dağılmaya Hıristiyanlar ve Yahudiler açısından herhangi bir tepki gelmemiştir. Müslümanlar sadece eğlenme amacı güderken; Hıristiyan ve Yahudiler eğlencenin yanında ticari amaç da gütmüşlerdir.³⁵⁶

Memlûkler döneminde yaşanan bu sosyal dağılma maddi ve manevi dağılma olmak üzere iki şekilde olmuştur. Uyuşturucu, zina, rüşvet gibi unsurlar maddi dağılmayı oluştururken; batıla inanma, büyü, fal gibi unsurlar da manevi dağılmaya sebep olmuştur.

Bu dönemde zina o kadar yaygınlaşmıştır ki sokaklarda dahi serbestçe yapılmıştır. Bu işi yapan kadınlar devletten vergi karşılığında aldıkları ruhsat ile kendilerine iş yerleri açmışlardır. Sadece Hıristiyan ya da Yahudi kadınlar değil, Müslümanlar arasından da bu işi yapan kadınlar çıkmıştır. Bu durum yalnızca başkent Kahire ile sınırlı kalmamış; bilhassa Mısır’ın tüm sahil kesimlerinde yapılmıştır. Sultan Barsbary döneminde yasaklanmış ve bu işi yapan kadınlar bir hapishaneye atılıp evlenmeleri karşılığında serbest bırakılmıştır.³⁵⁷

Uyuşturucu ve zinanın dışında bir diğer sosyal dağılma unsuru hemcinslerle olan ilişkiler olmuştur. el-Makrîzî’ye göre Memlûkler döneminde bu durum bir hastalık olarak karşılanmıştır. Bu sosyal probleme sadece halk arasında değil; sultanlar, emirler ve kılıç ehlinde de rastlanılmıştır.³⁵⁸

---

³⁵⁵ İbn İyas, *Beda’i’z-Zühûr*, C. I, s. 104; Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema’el Mısri*, s. 252;

³⁵⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 418; Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema’el Mısri*, s. 248;

³⁵⁷ el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. III, s. 269; Said Abdülfettah ‘Âşûr; *el-Muctema’el Mısri*, s. 249;

³⁵⁸ el-Makrîzî, *Hıtat*; C. I, s. 144. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için ayrıca Bkz. el-Makrîzî *es-Sulûk*, C. II, ss. 221-223; İbn İyas, *Bedaiz-Zühûr*, C. II, s. 150, Said Abdülfettah ‘Âşûr, *el-Muctema’el Mısri*, s. 250-251.

4.BÖLÜM

MEMLÛK YÖNETİMİ ALTINDA HİRİSTİYANLARIN EKONOMİK HAYATI

4.1. HİRİSTİYAN MESLEK GRUPLARI

Kıptîler, Memlûk Devleti ekonomik faaliyetlerinde önemli bir yere sahiptir. Matematik, İmar / İnşaat, Sanayi, Ticaret ve Ziraat gibi meslekleri icra etmişlerdir. Özellikle Matematik ve cebir konusunda kendilerini geliştiren Kıptîler, Memlûk Devleti'nin finansal yapısının hesaplanmasında, malî çalışmaların yürütülmesinde ve denetlenmesinde yer bulmuşlardır. Memlûk döneminde ve kendinden sonra gelecek Osmanlı döneminde de dinî günler hariç, bazı günlerde Kıptî takviminin esas alınmasını bu alana katkılarına kanıt olarak gösterilebilir³⁵⁹.

Bunun dışında Kıptîler yapı ve imar işlerinde özellikle iç ticarete hac yolunun kullanılmasından dolayı han, hamam, funduk yapımında önemli icraatlarda bulunmuşlardır. Bu dönemde Hıristiyanlar Müslümanlar gibi sanayi sektöründe ayrı bir çalışma vergisi ödememiştir. Hıristiyanlar ticarî anlamda kendilerine malî destek kazandırdığı düşüncesiyle kiliselerde imar ve yenilenmeye izin verilmiştir.³⁶⁰

Bunların yanında Hıristiyanlar o dönem sadece kendilerinin uğraştığı telkit sanatını icra etmişlerdir. Buna göre kararan altın, gümüş, bakır gibi eşyaları beyazlatma işini sadece o dönem Hıristiyanlar yapmıştır. Yine o dönem her türlü tuhafiyeye işiyle de Hıristiyanlar ilgilenmiştir.³⁶¹ Bunun yanında kendi isimlerinden türeyen Kabatî/Kubatî kumaşlarını üretmişlerdir.³⁶²

---

³⁵⁹ İzzettin Artokça, "Kıptîler", *TASAM*, Stratejik Rapor No. 51, Ankara, 2003, s. 8.

³⁶⁰ Feiza Abdurrahman Hicazî, *Ehl Zimme*, s. 62.

³⁶¹ Feiza Abdurrahman Hicazî, *Ehl Zimme*, s. 103.

³⁶² Bu kumaşın üretimi Hz. Ömer dönemine kadar dayanmaktadır. Hatta Kâbe'nin örtüleri de bu kumaşlardan yapılmıştır.

Kıptîlerin devlet ekonomisinde en önemli arz ettikleri faaliyet tarım sektörüdür.³⁶³ Üretimde verimliliği arttırmışlardır. Kıptîlerin tarım konusundaki faydalı işleri devlet tarafından da mükâfatsız bırakılmamıştır. Sultan Kalavun döneminde (1280-1290) Kıptîler için kırk bir zeytin ağacı ve büyük bir bostanı ödül olarak vermiştir.³⁶⁴ Kıptî çiftçiler, Müslüman çiftçiler gibi teşvik ödemesi almıştır.³⁶⁵ Bunun yanında satıcılara vergi karşılığında kefil olmuşlardır. Ayrıca Memlûk Devleti, Kıptîlere üretim yapabilmeleri için çok sayıda arazi tahsis etmiştir.

Memlûk dönemi üretimde yer kaplayan ürün yelpazesine bakacak olursak coğrafyanın ve iklimin pek tabii getirisi olan hurma, üzüm ve inciri görmekteyiz. Bu sırayı zeytinyağı, şeker ve ilaç yapımında kullanılan safran takip etmektedir. İlginçtir ki üretilen şeker, Avrupa'nın en iyi şekeri olarak markalaşmış ve Memlûk Devleti tarafından şeker ihracat vergisi getirilmiştir.³⁶⁶ Ancak tüm bu gelişmeler devletin büyük kalemlerinden olan ziraî faaliyetler için ağır yaptırımlar öngörmesine engel teşkil etmemiştir. Memlûk Devleti herhangi bir mahsulün ziyanının tespitinde büyük ceza müeyyideleri içeren mersumlar çıkarmıştır.³⁶⁷

---

³⁶³ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, s. 73.

³⁶⁴ Said Abdülfettah 'Âşûr, *el-Muctema 'el Mısri*, s. 55

³⁶⁵ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 92.

³⁶⁶ Feiza Abdurrahman Hicazi *Ehl Zimme*, s. 92.

³⁶⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 90.

4.2. EKONOMİ ALANINDA HİRİSTİYANLARLA İLGİLİ ÇIKARILMIŞ KARARLAR

Ekonomi alanında Hıristiyanlarla ilgili ilk mersum Sultan Baybars tarafından çıkarılmıştır. Sultan Baybars 1265 yılında Şam'dan dönmüş, savaş dolayısıyla hazineyi boş bulmuş ve devletin 70 bin dinar kadar paraya ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Bu esnada “el-Habis” isimli bir rahip, eski Mısır halifelerinden kalan yüklü bir miktar parayı bir mağarada bulmuştur. Bu parayı fakir ve evsizlere dağıtmıştır. Durumdan haberdar olan sultan, bu rahibin kendisine getirilmesini istemiştir. Rahip elindeki paranın 500 bin dinar kadarını sultana vererek öldürülmesine karar verilen Hıristiyanların bu para karşılığı serbest bırakılmasını istemiştir. Bu istek sultan tarafından olumlu karşılanmıştır. Fakat bir gün sultan bu adamdaki paranın hepsini kendisinden istemiştir. Bunun karşılığında, sultan kendisine toprak vermiş ve burayı işlemesini istemiştir. Bu şahıs iki yıl içinde devlete 600 bin dinar kazandırmıştır.³⁶⁸

1284 yılında Sultan Kalavun döneminde Kıptîlerle Müslümanların ödedikleri vergiler eşit hale getirilmiştir. Bir yandan bu yapılırken diğer yandan Kıptîler görevlerinden alınmıştır.³⁶⁹ Bu dönemde fazla cizye toplanamamıştır. Toplanan tüm cizyeler Beytû'l-Mal'a konulmuştur. Asker, hâkim ve bilim adamları için harcanmıştır.³⁷⁰ Her ne kadar Sultan Kalavun döneminde Hıristiyanlar sallantılı temeller üzerine oturmuş olsalar bölgedeki ekonomik faaliyetlerde önemli bir rol oynamışlardır.

H. 792 / m. 1391'de Sultan Berkuk ez-Zahir'in emriyle harcamalara kısıtlamalar getirilmiştir.³⁷¹

H. 814 / m. 1412 yılında Sultan Şeyh Müeyyed el-Mahmudî'nin verdiği emirle Hıristiyan ve Yahudilerin tamamından cizye yükümlü tutulmuştur. 1414 yılında ambargo uygulaması yapılmıştır.³⁷²

³⁶⁸ İskenderiye Kıptî Kilisesi Resmi İnternet Sayfası; <http://st-takla.org/> (ET: 09. 03. 2019)

³⁶⁹ İskenderiye Kıptî Kilisesi Resmi İnternet Sayfası; <http://st-takla.org/> (ET: 0. 03. 2019)

³⁷⁰ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, ss. 65-66.

³⁷¹ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, s. 76.

³⁷² Bkz. el-Makrîzî ve en-Nüveyrî'ye göre.

H. 815/ m. 1413 yılında bir karar çıkarılmıştır. Buna göre bir ailedeki kişi başına düşen cizye miktarı kişi başına zengin bir aile için 4, orta halli bir aile için 2, yoksul bir aile için 1 dinar olarak kararlaştırılmıştır.³⁷³

H. 817/ m. 1415 yılında ekonomi Kıptîlerin elindeydi. Sultan Şeyh el-Mahmudî, Kıptîlere çok sert muamele yapmıştır. Çok sayıda kişiden cizye hariç 20 bin dinar almış ve eski cizyeleri vermediklerini söylemiştir. Hatta birçok Kıptîye döve döve ceza kesip onları rezil duruma getirdiği kaydedilmiştir.³⁷⁴ Birçok ürün çok ucuz fiyata satılıyordu. Bu sebeple Venedik, dirhemi yükseltti. Şehir dışında dört, şehir içinde üç dinara denk gelen bir artış oldu. Kıptîler çok zengin oldular ve kendilerine ait döviz büroları açtılar. Mevcut durumdan rahatsız olan Sultan Şeyh el-Mahmudî, bunun düzeltilmesini istedi ve Kıptîlerin ekonomiyi bozdukları gerekçesiyle onlara ait döviz bürolarını kapattı. Bu durumun tekrar gerçekleşmemesi ve Kıptîlerin kendilerine ait mal varlıklarını devlet hazinesine vermeleri için sözü edilen Kıptîleri meydanlarda dövürdü ve onlara ait tüm mal varlığını aldı.³⁷⁵

Aynı sene büyük bir veba salgını meydana geldi.³⁷⁶ Bu durumun altında ekonomik bir sebebin yattığını söylemek doğru olacaktır. Çünkü ekonomik anlamda ilerlemelerine müsaade edilmeyen Kıptîlerin, tıp alanında kendilerini yetiştirmelerine de bakılarak bu veba salgınını çıkartmış olabilecekleri yorumu yapılabilir

H. 818/ m. 1416 yılının sonunda altının fiyatında değişiklik olmuş ve dirhem değerini 280'den değil 230'dan satılmıştır. Kim bu değişikliğe uymazsa, sultan onu cezalandıracağını söylemiştir.³⁷⁷

H. 818/ m. 1416 yılında Yahudi ve Hıristiyanlara çok ağır muamelede bulunmuş ve ödenecek cizyelerin altından olması istenmiştir. O sene devletin cizye konusundaki tepkisi çok serttir. Cizye görevlilerinin döverek cizye aldığı bile olmuştur.³⁷⁸

³⁷³ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s.80.

³⁷⁴ İbnû'l-Hacer, *İnbâ' el-Gumr*, C. III, s. 87.

³⁷⁵ İbnû'l-Hac, *el-Medhal*, C. III, s. 38.

³⁷⁶ İbnû'l-Hac, *el-Medhal*, C. III, s. 39; Muhammed Remzi, *el-Kamus el-Coğrafi el-Beled el-Mısriyye*, C. II, el-Heyya el-Mısriyye el-Amme lil-Kitab, Kahire, 1994, s. 57.

³⁷⁷ İbnû'l-Hac, *el-Medhal*, C. III, s. 72.

³⁷⁸ İbnû'l-Hac, *el-Medhal*, C. III, s. 73.

O dönemde bu olaylara rağmen Kıptîler divanda çalışmışlardır.³⁷⁹ Bu da gösteriyor ki malî alanda her ne kadar anlaşmazlık olursa olsun devlet kadrolarında Kıptîlerin zekâsına ve idareciliklerine güvenilmiştir.

H. 819/ m. 1417 yılında malî durum düzeltilmiş, fiyatların hepsi normale dönmüştür. Bundan hemen sonra aynı yıl Muharrem ayının 12'sinde tekrar bir veba salgını başlamıştır. Her olayın hemen ardından bir veba salgınının olması ilginç ve muhakkak ki siyasî sebeplidir. Kahire'de günde 100 kadar kişi hayatını kaybederken toplamda 290 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Kahire'den başlayıp Filistin ve Şam'a kadar geçen Veba, burada da günde 300 kişinin ölümüne sebebiyet vermiştir. Veba olan kişi hasta olur olmaz hiçbir direnç göstermeden ölmüştür. Kuzey'de Şam, Güney'de Fas'a kadar yayılan Veba, üzerinden bir müddet zaman geçtikten sonra azalış göstermiştir.³⁸⁰

Patriğin himayesinde olan ne kadar para varsa bir patrikten diğerine birikimli olarak geçerdi. Bununla ilgili h. 841/ m. 1438 yılında bir mersum çıkarılmıştır. Bu mersumla artık, ölen patriğin gelirlerinin devlet hazinesine geçmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle her yeni gelen patriğin hazinesi boş olacak ve öldükten sonraki hazine de devlete geçecekti.³⁸¹

---

³⁷⁹ İbnû'l-Hac, *el-Medhal*, C. III, s. 73.

³⁸⁰ İbnû'l-Hac, *el-Medhal*, C. III, s. 87.

³⁸¹ İbnû'l-Hac, *el-Medhal*, C. IV, s. 82.

4.3. HİRİSTİYANLARDAN ALINAN VERGİLER

el-Kalkaşendî'nin verdiği bilgilere göre cizye genelde Ramazan ayında alınmıştır. Adına cizyenin dışında “cevali” de denmiştir. Buna göre alan kişi de “Şeddû'l- Cevali”dir.³⁸² Bu cizyeler “şed” adı verilen kişilerce ellerindeki listeye bağlı kalınarak alınmıştır. Bir isim sırasına göre oluşturulan listede cizyeyi ödeyenlere bir makbuz verilmiş ve sonrasında isimlerini listeden sildirmişlerdir. Devlet, bu listenin bir kopyasını her patriğe mutlaka vermiştir. Çocuklardan da cizye alınmıştır. Ölen Hıristiyanlar ve bunun yanında o sene Müslüman olanlar şedlerin elindeki listenin en altına yazılıp bir sonraki sene o kişilerden cizye alınmazdı. Şam'da ikamet edip Mısır'da cizyesini vermiş ya da tam tersi Mısır'da ikamet edip Şm'da cizyesini vermiş Hıristiyanların cizyeleri iki şehir arasında transfer edilirdi. Bu işle de şed-ül cevali ilgilenirdi. Cizyenin bir kısmı devlet hazinesine geçerken kalan kısmı kadı ve ilim ahalisinin ödemeleri için kullanılırdı. Bazen de imar ve alt yapı masrafları için kullanıldığı olurdu.³⁸³

Ruhban sınıfı cizye ödemezdi. Ruhbanların yaşadığı dirlerin ürün mahsülü bakımından fazla ve buradan tahsilât sağlanıyor oluşu, onlara bu ayrıcalığı sağlamıştı.³⁸⁴ Kilise çalışanları(patrik vd.) cizyeyi ödemezse ödenene kadar kilise kapatılırdı. Eğer halktan normal bir vatandaş ise ödemeyen kişi ihbar edilir ve hiçbir şekilde bulunduğu şehirden çıkamazdı. Verilen süre dolduktan sonra hâlâ ödemezse hapse atılırdı.³⁸⁵

Memlûkların kendilerine ilgi göstermediklerini söyleyen Kıptîler, devletten verdikleri vergiye göre muamele gördüklerini söyleyip, devlet kadrosundaki herkesin Kıptîler hükmünde kafasına göre kanun çıkarttıklarını kaydetmişlerdir.³⁸⁶

Cizye dışındaki diğer vergilere “el-Meks/Mukus” ismi verilirdi. Bu mekslerden biri Sultan Baybars tarafından getirilen “ecned nafakası”dır. Tutarı bir dinardır. Sultan Kalavun bu meksi kaldırmıştır.³⁸⁷

³⁸² Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 81.

³⁸³ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 81.

³⁸⁴ Bkz. Önceki satırlarda sözünü ettiğimiz Ruhbanlık Kurumu.

³⁸⁵ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 85.

³⁸⁶ İskenderiye Kıptî Kilisesi Resmi İnternet Sayfası; st-takla.org/P-1_.html. (ET: 09. 03. 2019)

³⁸⁷ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 86.

H. 660/ m. 1261 yılında Sultan Baybars “Mükerretü'l-Nasara” ismiyle yeni bir vergi koymuştur.³⁸⁸

Memlûkler döneminde eğer şehri sarsıcı, yıkıcı bir faaliyet olursa ve bunun Hıristiyanlar tarafından yapıldığı ispatlanırsa o kişilerin adına tüm Hıristiyan ahaliden meks alındığı olmuştur. H. 740/ m. 1340 yılında Dımaşk'ta bir yangın çıkmıştır. Çok insanın malı yanmış, bir camii de yıkılmıştır. Bunu yapanların 11 kişilik bir Hıristiyan tayfası olduğu kanıtlanınca bu 11 kişi salb edilmiş ve bu yangının zararının karşılanması için tüm zimmilerden meks alınmıştır. Hasarın bedelinin 1 milyon dinar olduğu ve bu zararın tüm halktan alınan mekslerle kapatılacağı ilan edilmiştir.³⁸⁹

Sultan Nasır Muhammed döneminde reayadan, yöneticilerin yanı sıra tüccar ve diğer ileri gelenlerden de vergi alınmıştır. Hıristiyanlar ve bunun yanında Yahudilerle mal/mülk terk edilmeden hudutlar çizilmiştir.³⁹⁰ H. 893/ m. 1487 yılında Sultan Kayıtbay yeni bir vergi koymuştur.³⁹¹ H. 901/ m. 1495'de Sultan Kayıtbay döneminde iki defa Hıristiyan ve Yahudilerden vergi haczedilmiştir.³⁹²

Geçmiş zamanlarda da birtakım malî zorluklar olmuş ve Mısır'daki Hıristiyanlardan hem yapılacak kuşatma hem de malî uygulamalar için zorunluluklar getirilmiştir. Bu uygulamalar sadece Hıristiyanları değil tüm reayayı kapsamış; özellikle Kahire olmak üzere şehirlerde bazı kargaşaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Hem Müslüman hem zimmî reayaya benzer şekilde merhametsizce ve aşırıya kaçan birtakım yaptırımlar uygulanmıştır.

Özetle sözünü ettiğimiz diğer vergiler/meksler devletin ekonomik çöküntüde olduğu zamanlarda alındığı gibi; özel bir hasar, yıkım vs. durum varsa bu durumda da alınmıştır. Bunların yanında bu vergilerin sultan yardımcıları, emirler ve valiler tarafından zulüm yapılarak alındığı da olmuştur. Sultanın haberi dışında gelişen bu zulümler engellenmiştir. Sultanlar, Hıristiyan ve diğer zimmî halktan zulüm karşılığında alınan bir vergiye onay vermemiştir.³⁹³ Memlûkler dönemi boyunca vergi

³⁸⁸ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, s. 66.

³⁸⁹ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 86.

³⁹⁰ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, s.69.

³⁹¹ Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zimme fi Mısır*, s. 69.

³⁹² İbn İyas, *Beda'üz-Zuhûr*, C. II, ss. 249-302.

³⁹³ Feiza Abdurrahman Hicazi, *Ehl Zimme*, s. 88.

hükümünde alınan kararlar değişmemiştir. Hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler, devletle anlaşma yaparak ülke içinde belli bir istihdam sağlamışlardır.³⁹⁴

---

³⁹⁴eI-Makrîzî, *Hıtat*, C. I, s. 106.

SONUÇ

Memlûkler, 1250-1517 yılları arasında Ortaçağ Türk İslâm tarihine damga vurmuşlardır. Memlûk halkının çoğunluğu Müslüman olup, bunun yanı sıra Hıristiyanlar ve az miktarda Yahudilerden müteşekkildir. Hıristiyanlar arasında Mısır'ın asıl sahibi olarak adından söz ettiren Kıptîler, zaman içerisinde Müslüman devletlerin bölgede güç kazanmasıyla bugünkü değerlendirmelere göre sanki birer azınlık gibi algılanmışlardır. Oysaki Memlûk Devleti hiçbir zaman Kıptîleri yerli halk statüsünün dışında değerlendirmemiştir.

Ortadoğu coğrafyasına Haçlı Seferleri ile gelen Avrupalı birçok Hıristiyan ya doğrudan savaş ya da misyonerlik faaliyetiyle gelmişlerdir ve Memlûk Devleti'ne zarar verecek propagandalarda bulunmuşlardır. Bunun dışında Haçlılardan bazıları bu propagandaları gerçekleştirmek adına devlet içine sızıp halkı iç karışıklığa sürükleyerek bölgede hâkimiyeti ve ticareti ele geçirmeyi amaçlamışlardır. Bu gaye ile birçok isyan çıkarmışlardır. Bu amaçla birçok isyan çıkartılmıştır. İsyancıların kim oldukları noktasında yabancı tüccarlar tezinin yanı sıra, Memlûk emirleri tezi ortaya atıldığı gibi bu isyanı çıkartacak kişilerin Memlûk istihbaratından kişiler olabileceği tezi de savunulmuştur. Özellikle emirlerin kendi aralarındaki siyasî rekabetleri, mevcut huzur ortamının bozulması sonucunda iktidarı elde etme arzularından kaynaklanmış olabilir. İşte bu sebeplerden dolayı hem bölgenin yerli halkını korumak hem de suç oranlarının azaltılması adına birçok sene Kıptîler din değiştirmişlerdir. Aralarında pek tabii isteksiz din değiştirenler de vardır. Bir grup tarihçi bu din değiştirmelerin siyasî bir uygulama olduğu görüşünderken başka bir grup tarihçi de bu din değiştirmelerin sadece asayiş tedbirli olduğu düşüncesindedir.

Kıptîler çoğunlukla ilimle ve maliyeyle uğraşan insanlar olduklarından, devlet onları bu alanlarda önemli kadrolara getirmiştir. Kıptîlerin siyasî, sosyal, ekonomik ve sağlık alanlarında bilgi ve birikimleri oldukça iyidir. Bu sebeple yönetim kadrolarına da tayin edilmişlerdir.

Memlûklerin Yönetimi Altındaki Hıristiyanların siyasî ve ekonomik rolleri dışında özellikle sosyal alandaki faaliyetleri de çok önemlidir. Müslüman-Hıristiyan,

Türk-Kıptî olmak üzere farklı kimliklerin bir arada yaşamalarına sahne olan Mısır coğrafyasındaki bayramlar, özel günler, hastalıklar ya da toplumu derinden etkileyen hadiseler onların birbirlerine kenetlenmelerini sağlamıştır.

Memlûk coğrafyasında Kıptilerin yanı sıra Memlûklerin yaşamış oldukları Mısır, Suriye, Hicaz ve Güneydoğu Anadolu coğrafyasında yalnızca Kıptiler yaşamamıştır. Melkânîler, Yâkubîler, Nesturîler ve Keldanîler bölgenin bizzat yerli Hıristiyanları iken; Halkidunlar, Marunîler, Fransiskanlar ve Dominikanlar bölgenin yabancı Hıristiyanlarıdır. Her Hıristiyan mezhebin kendilerine ait kiliseleri vardır. Bu kiliseler dinî vazifeleri, vaazları yerine getirmeyi hedeflerken bir yandan da dönemin Hıristiyan devletleri ile olan ilişkilerini, diplomasisini de etkilemişlerdir. Hıristiyanların en yetkin kişisi olan patrik bu ilişkileri yönlendirmede aktif rol oynamıştır. Müslüman ve Hıristiyanları sadece siyasî olarak değil; sosyo-kültürel hayatta da birbirine destek verecek şekilde yönlendirmiştir.

Sonuç olarak Memlûk yönetimi altındaki yerli Hıristiyanların devlete karşı siyasi bağımsızlık amacıyla faaliyetlerde bulunmaması onların devlete ne kadar bağlı olduğunu ve devletin de Hıristiyanlara âdil davrandığını ve onları her daim muhafaza ettiğini göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Ağır, Abdullah Mesut, “Memlûk Askerî Teşkilatıyla İlgili Yapılmış Bazı Araştırmalara Dair”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2, Gaziantep, 2015, ss. 447-477.

Akkuş Yiğit, Fatma, “İskenderiye’de Venedik Ticareti, Konsolosları ve Fondaco’su”, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C. II, İzmir, 2015, ss. 1-36.

-----, “Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, İzmir, 2015, ss. 45-62.

Aktan, Ali, *İslam Tarihi, “Başlangıcından Emevîlerin Sonuna Kadar”*, Nobel Yayınları, Ankara 2011.

Albayrak, Kadir, “Keldâniler”, *TDVİA*, C. XXV, Ankara, 2002, ss. 207-210.

-----, “Nesturîlik”, *TDVİA*, C. XXXIII, Ankara, 2007, ss. 15-17.

Arnold, Thomas Walker, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, Çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Kitabevi, Ankara, 1971.

Artokça, İzzettin, “Kıptîler”, TASAM, Ankara, 2013, ss. 3-25.

Artun, Erman, “Türk Halk Kültüründe Nevruz”, *Uluslararası Nevruz Sempozyumu*, Kazakistan, 1999, ss. 269-282.

Aşirov, Tahir, “Birunî’ye Göre Hıristiyanlık”, *Milel ve Nihal*, C.X, Sayı: III, İstanbul, Eylül-Aralık 2013, ss. 111-147.

‘**Âşûr**, Said Abdulfettâh, *el-Muctema’el-Mısri fi Asr Salâtin el-Memâlik*, Dar’ü-en-Nahza el-Arabiyye, Kahire, 1992.

Atiya, Aziz S., “Ahl al-Dhimmah”, *Cleremont Coptic Encyclopedia*, Macmillan Publishing, 1991.

-----, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul, 2005.

Ayalon, David, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, Çev. Samira Kortantamer, Tarih İncelemeleri Dergisi, 4 / 1, İzmir, 1989, ss. 211-247.

-----, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Çev. Abdullah Mesut Ağır, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

-----, “Eunuchs, Caliphs, and Sultans: A Study in Power Relationship”, *The Hebrew University Magnes Press*, 1999.

-----, “Studies on The Structure of The Mamluk Army”, *BSOAS*, Vol. XV/II, 1953, pp. 203-228.

-----, “The Plague and Its Effects Upon the Mamluk Army”, *Journal of the Royal Asiatic Society, Cambridge University Press*, 1946, pp. 67-73.

Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, 2015.

Aydın, Mahmut, “Patrik”, *TDVİA*, C. XXXIV, Ankara, 2007, ss. 188-189.

Aydın, Mehmet, “Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihsel Bir Bakış”, *AÜİF Dergisi*, XXVII/I, Ankara, 1986, ss. 123-148.

Aydın, Mehmet-Eroğlu, Ahmet Hikmet, “Papalık”, *TDVİA*, C. XXXIV, Ankara, 2007, ss. 160-162.

Baybars El-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

Bilge, Mustafa L., “Necran”, *TDVİA*, C. XXXII, Ankara, 2006, ss. 507-508.

Bosworth, Clifford Edmund., “Christian and Jewish Religious Dignitaries in Mamlûk Egypt and Syria: Qalqashandî's Information on Their Hierarchy, Titulature, and Appointment”, *International Journal of Middle East Studies*, Part I/II/III, Cambridge University Press, London, 1971.

Brocelmann, Carl, *İslam Medeniyetleri ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, C.I, AÜİF Yayınları, Ankara, 1964.

Çakır, Mustafa, *Hıristiyan Kültürüne Ait Bayramlar*, <http://m-cakir.blogspot.com/2013/12/hristiyan-kulturune-ait-bayramlar-ve.html>. (E.T. 23. 04. 2019)

Çelik, Sebahattin, “Abbasiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Balıkesir, 2006, ss. 95-106.

Çinpolat, Salih, “Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyette Sünnetin Yeri”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S. III, Kırıkkale, 2017, ss. 109-126.

Çoban, Bekir Zakir, “Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm”, *Milel ve Nihal*, C. X, Sayı: II, İstanbul, Mayıs-Ağustos 2013, ss. 13-27.

De Joinville, Jean, *Bir Haçlının Hatıraları*, Çev. Cüneyt Kanat, Yeditepe Yayınları, İstanbul, s. 256.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya Yayıncılık, 1997

Dinler Tarihi Ansiklopedisi, “Hıristiyanlık”, C. 2, Sabah Dış Ticaret Yayınları, İstanbul, 1999, s. 78.

Durmuş, Efe, “Memlükler’de Din”, *History Studies Prof Dr. Enver Konukçu Armağanı*, Samsun, 2012, ss. 471-481.

Dursun, Davut, “Etiyopya”, *TDVİA*, C. XI, Ankara, 1995, ss. 488-491.

Düzenli Aygül-Ayaz, Fatih Yahya, “Memlükler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVII/II, Adana, 2017, ss. 855-112.

el-‘Aynî, *Ikd’ul-Cumân fî Tarih Ehli’z-Zaman*, Tah. Mahmud Rızk Mahmud, Camia’t Darû’l-Kûtûb vel-Vesâiki’l-Kavmiyye, Kahire, 2010.

el-Birunî, *el-Asarû’l-Bakiye ani’l-Kuruni’l-Haliye*, Darû’l-Mektebet, Babilion, 2009.

Elçibey, Ebülfez, *Tolunoğulları Devleti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

el-Kalkaşandî, *Subhû’l-A’sâ fî Sinâ’ati’l-İnşâ*, Darû’l-Kutubi’l-Mısıriyye, Kahire, 1922.

el-Makrîzî, *Kitâbû’l-Mevâ’iz ve’l-İ’tibar bi-Zikrû’l-Hıtat ve’l-Âsâr*, Dört Cüz, Darû’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

-----, *Kitâbû’s-Sulûk li-Ma’rifet Duvelû’l-Mulûk*, Tah. Muhammed Abdülkadir Ata, Darû’l-Kutubi’l-İlmiyye, C. II-III-IV, Beyrut, 1997.

-----, *Tarihû'l-Akbad*, Tah. Abdülmecid Diyab, Darû'l-Fazile, Mısır, 2012.

el-Yununî, *Zeyl-i Miratû'z-Zaman*, C. IV, Darû'l-Kitabû'l-İslamî, Beyrut, 1992.

en-Nüveyrî, *Nihâyetû'l- Ereb fî Fünuni'l-Edeb*, Tah. Mufid Kumeyha ve Ekibi, Darû'l-Kutubi'l-İlmiyye, C. XXXI, 1. Baskı, Beyrut, 2004.

Erbaş, Ali, “Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam’a ve Müslümanlara Bakışı”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1, İstanbul, 1998.

Erdem, Mustafa, “Kıptî Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, *AÜSBF Dergisi*, C. XXXVI, S. I, Ankara, 1997, ss. 143-178.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, “Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılışı”, *Dinî Araştırmalar*, Eylül-Aralık 1999, C. 2, S. 5, ss. 387-411.

Fayda, Mustafa, “Fetih”, *TDVİA*, C. XII, Ankara, 1995, ss. 467-470.

-----, *Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No. 6, İstanbul, 1992.

Felsefe Ansiklopedisi, ed. Ahmet Cevizci, Ebabil Yayıncılık, C. 6, Ankara, 2009, ss. 829-833.

Fortescue, A., *Batı Süryaniler'den Melkitler*, Çev. Meral Ünüvar, Assyrian Chaldeon Syriac Association, ss. 1-28.

Genç, Reşat, “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler”, *Makaleler*, Berikan Yayınları, Ankara, 2007, ss. 87-89.

-----, “Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz”, *Makaleler*, Berikan Yayınları, Ankara, 2007, ss. 269-282.

Goddard, Hugh, *Ortaçağdan Günümüze Hıristiyan-Müslüman İlişkileri Tarihi*, Çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul, 2018.

Gottheil, Richard James Horatio, “Dhimmis and Moslems in Egypt”, *Old Testament and Semitic Studies in Memory of William Rainey Harper*, Vol. II, Chicago, 1908, pp. 369-384.

Gökhan, İlyas, “el-Eşref Baybars Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar(1422-1438)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 2008, ss. 91-136.

Gürkan, Salime Leyla, “Ruhban”, *TDVİA*, C. XXXV, Ankara, 2008, ss. 205-206.

Halıcı, Feyzi, “Çevgan”, *TDVİA*, C.VIII, Ankara, 1993, ss. 294-295.

Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, C. II, İstanbul, 1995.

Hicazî, Feiza Abdurrahman, *Ehl Zümme fi Bilâdû 'ş-Şam fi Asr Min el-Eyyûbî ve Memlûkî*, Yüksek Lisans Tezi, Yermük Üniversitesi, Şam, 1992.

Işık, Ramazan, “Marûnîleri Memlûkler Döneminde Fransisken Misyoner Rahiplerin Katolikleştirme Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IX, Haziran, 2005, Sivas, ss. 203-218.

-----, *Marûnî Kilisesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2003.

İbn Abdû'z-zâhir, *Teşrifû'l-Eyyâm ve'l Usûr*, Tah. Murat Kamil, Mısır, 1961.

İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesalikü'l Ebsar fi Memaliki'l Emsar*, Tah. Kamil Selman el-Ceberi Mehdi en-Necmi, Darû'l-Kitabû'l-İlmiyye, C. XXVII Beyrut, 2010.

İbn Hacer, *İnbâ'el-Gumr bi Ebnâ el-'Umr*, C. I-III, Tah. Hasan Habeşi, Vizaretû'l-Evkaf el-Mısriyye, Kahire, 1998.

İbn Haldun, *Kitabû'l-İber ve Divanû'l-Mubtedâ ve'l-Haber fi Eyyâmû'l-'Arab ve'l Acem ve'l-Berber ve aman 'Asarahum min Davi el-Sultânu'l-Ekber*, Nşr. Ebu Suheyb el-Kuremî, Beytû'l-Efkâr ed-Devliyye, Tek Cilt.

-----, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadirî Ugan, C. I, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

İbn İyâs, *Bedayi'u'z-Zuhûr fi Vekayi'i'd-Duhûr*, Tah. Muhammed Mustafa, 5 cilt, el-Heyetu'l-Mısriyye el-amme lil-Kitab, Kahire, 1984.

İbn Tagribirdî, *en-Nücûmû'z-Zâhire fi Mulûk-i Mısır ve'l-Kahire*, On yedi cilt, Neş. W. Popper, Kahire, 1909-1929.

İbnû'l-Hac, *el-Medhal*, C. II-III-IV, Mektebetû-Dar-û ed-Turâs, Kahire, 2010.

İskenderiye Kıptî Kilisesi Resmi Sayfası, <http://st.takla.org/> (E.T. 05.06.2019)

İbnû'l-Kayyum, *Ahkam Ehl Zümme*, C I, Darû'l-İlîm-likl Melayî, Mısır, 1981.

İbnû'l-Kesir, *en-Bidaye ve'n-Nihaye*, Dar'û-İbn-Kesir, Dımaşk, 2007.

Kahraman, Ömer Faruk,“Katoliklik”, *TDVİA*, Ankara, C. XXV, 2002, ss. 55-58.

Kanat, Cüneyt,“Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XVI/I, İzmir, 2001, ss. 31-45.

-----,“Memlûk Devleti’nde Eğlence Kültürü”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXII/I, İzmir, Haziran, 2007, ss. 53-62.

-----, “Memlûk Devleti İçin Bir Sürgün Yeri Olarak İstanbul”, XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 2010, ss. 51-58.

-----, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, İstanbul, 2017.

Kanat Cüneyt-Burçak, Devrim, *Sorularla Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, s. 230.

Kasım Abduh Kasım, *Ehl Zümme fi Mısır Min el-Fethil-İslâmî Nihayet Devletü’l-Memâlik*, Ayn Diraset ve Buhur İnsaniye ve İctimaiye, Mısır, 2003.

Keleş, Bahattin, *Bahrî Memlûklerde İktisadî ve Ticarî Hayat (1250-1382)*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018.

Kazıcı, Ziya, *Müslüman-Hıristiyan İlişkileri Tarihi*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 2011.

Kılıç, Mustafa, *Melik Nâsır II. Salahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbîler Devleti*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2001.

Kıptîler Maddesi, Komisyon Tarafından Hazırlanmış, *TDVİA*, C. XXV, Ankara, 2002, ss. 424-426.

Kızıltoprak, Süleyman,“Memlûk”, *TDVİA*, C. XXIX, Ankara, 2004, ss. 87-90.

-----,“Türk Askeri Tarihinde Memlûk Sistemi ve Önemi”, *MSGSÜ FEN-Edebiyat Dergisi*, S. 4, İstanbul, 2004, ss. 141-181.

Kibriye, Solomon, “Ethiopian Orthodox Unity Declaration Document in English, Orthodox Cognate Page, 2018. Bkz.

<http://theorthodoxchurch.info/blog/news/ethiopian-orthodox-unity-declaration-document-in-english/> (E. T. 06. 07. 2019)

Koprman, Kâzım Yaşar, “Mısır Memlûkleri (1250-1517), Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. VI, ss. 433-543, 1992.

Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklarda Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 75, İzmir, 1993.

-----, “Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 1984, ss. 27-45

Küçük, Mehmet Alparslan, “İkonografiden İnanca “İsa Mesih’in Dirilişi / Paskalya” Süreci”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara, 2016, ss. 261-262.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Yüzük”, *TDVİA*, C.XLIV, Ankara, 2013, ss. 57-58.

Lapidus, Ira Marvin, “The Conversion of Egypt to Islam”, *Israel Oriental Studies*, Vol. II, Brill Publishing, 1972.

Little, Donald, “Coptic Conversion to Islam Under the Bahri Mamluks”, *BSOAS*, University of London, Vol. XXXIX, No. III, 1976.

Mahmud, Tarık, *Hukuku'l-İnsan fi Devletü'l-Memalik*, Yüksek Lisans Tezi, Gazze Üniversitesi, 2010.

Margoliouth, David Samuel, “Hurremiye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, . IV, İstanbul, 1977 s. 596

Morcos, Joaquim Rızk, “Tarihü'l-Kanise el-Kıbtiyye el-Ortodoksiyye”, Şabrhime Üniversitesi, Kahire. (E.T. 05.06.2019)

Northrup, Linda S., *Muslim-Christian Relations During The Reign of The Mamluk Sultan Al-Malik Al-Mansur Qala'un*, McGill University, Institute of Islamic Studies, Master of Thesis, Montreal, August 1974.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, ss. 536-566.

O'Sullivan, Shaun, “Coptic Conversion and the Islamization of Egypt”, *Mamluk Studies Review*, Vol. X, No. II, 2006.

Özbek, Süleyman, *el-Melikü'z-Zahir Rükne'ddin Baybars el-Bundukdârî Hayatı ve Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.

Özkan, Mustafa, “Medine Vesikası”, *TDVİA*, Ankara, 2016, ss. 212-215.

Özkuyumcu, Nadir, *Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Mısır ve Afrika*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1992.

-----, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tolunoğulları ve İhşidiler*, Basset Matbaacılık, İzmir, 1996.

Öztürk, Levent, “Etiyopya”, *TDVİA*, C. XI, Ankara, 1995, ss. 491-496.

-----, Hıristiyan Yazarlardan Mârî'ye Göre Müslümanların Hoşgörülü Yönetimine Örnekler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, Sakarya, 2002.

-----, “İslâmiyet’in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, Sakarya, 2001, ss. 7. 24.

Perlmann, Moshe, “Dhimme”, *BSOAS*, X, London, 1942-43.

-----, “Notes Anti-Christian Propaganda in the Mamluk Empire”, *BSOAS*, University of London, Vol. X, No. IV, London, 1942, pp. 843-861.

Petry, Carl F., “Copts In Late Medieval Egypt”, *Cleremont Coptic Encyclopedia*, Macmillan Publishing, 1991.

Remzi, Muhammed, *el-Kamus el-Coğrafi el-Beled el-Mısriyye*, el-Heyya el-Mısriyye el-Amme lil-kitab, Tek Kitap, Kahire, 1994.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

Sabbağ, Abbas-**Bozkurt**, Nebi, “Müstevfi”, *TDVİA*, C. XXXII, Ankara, 2006, ss. 147-148.

Sağlam, Ahmet, “Ortaçağ’da Orijinal Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. II, S. IV, İstanbul, 2005, ss. 107-126.

Seyyid, Eymen Fuad, “Fatîmîler”, *TDVİA*, C. XII, Ankara, 1995, ss.23-240.

- Şeşen**, Ramazan, *Eyyubiler(1169-1260)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.
- , *İslâm Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.
- Taşpınar**, İsmail, “Marûnîler”, *TDVİA*, C.XXVIII, Ankara, 2003, ss. 71-72.
- Tritton**, A. S., *Ehlü’z-Zimme fi’l-İslâm*, Çev. Hasan Habeşî, Kahire, 1967.
- Tuğ**, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İslam Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1984.
- Ürek**, Melki, “Süryaniler’in Tarihi ve Sosyolojik Yapısı”, *Milel ve Nihal*, 2013, ss. 95-112.
- Wetzer**, Henrico Josepho, “Taki-eddinii Makrizii Historia Coptorum Christianorum in Aegypto Arebice”, 1825.
- Wiet**, Gaston, “Kıptîler”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1977, ss. 716-733.
- Yazıcı**, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.
- Yıldırım**, Münir, “Afrika’da Kadim Bir Kilise: Etiyopya Ortodoks Kilisesi”, *Milel ve Nihal*, C. X, s. II, İstanbul, Mayıs-Ağustos 2013, ss. 114-131.
- , “Fener Patrikhanesi ve Ekümenizm: Dinler Tarihi Açısından Bir Analiz”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 1, Adana, 2006, ss. 469-488.
- , “Kıbrıs Marûnî Topluluğu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilimdalı*, 13/1, ss. 1-21.
- , “Tarihsel Süreç İçerisinde Ortodoks Hıristiyanlıkta Patrikler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, Adana, Temmuz-Aralık 2003, ss. 235-251.
- Yiğit**, İsmail, “Memlükler”, *TDVİA*, C. XXIX, Ankara, 2004, ss. 97-100.
- , *Memlükler*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 2008.
- Younan**, Patrick Alexander, “The Coptic Christians of Egypt: Dhimmitude and Discrimination”, *Law School Student Scholarship*, 2014.
- Zeytun**, Joseph, *Tarihû’l-Kanise*, <https://st-takla.org/>, (E.T. 09. 03. 2019)

http://www.oodegr.com/tourkika/ieroi_xwroi/naos_antakya.html E.T. (20.05.2019)

EK 1: Memlûk Sultanlarının Listesi (1250-1517)

BAHRÎ MEMLÛKLERİ

1. Şecer'ed-Dûr (1250)
2. İzzettin Aybek (1250-1257)
3. Nureddin Ali b. Aybek (1257-1259)
4. Seyfeddin Kutuz (1259-1260)
5. Baybars el-Bundûkdarî (1260-1277)
6. Nasıreddin Berke (1277-1280)
7. Bedreddin Sülemiş (1280)
8. Seyfeddin Kalavun El-Elfî (1280–1290)
9. El-Eşref Halil (1290-1293)
10. En-Nasır Muhammed (I. Saltanatı 1293-1294)
11. Zeyneddin Ketboga (1294-1296)
12. Hüsameddin Laçın (1296-1299)
13. En-Nasır Muhammed (II. Saltanatı 1299-1309)
14. Baybars el-Çaşnigîr (1309)
15. En-Nasır Muhammed (III. Saltanatı 1310-1341)
16. El-Mansur Seyfeddin Ebu Bekir (1341)
17. El-Eşref Alâeddin Küçük (1341-1342)
18. En-Nasır Şihabüddin Ahmed (1342)
19. Es-Salih İmâdüddin İsmail (1342-1345)
20. El-Kâmil Seyfeddin Şaban (1345-1346)
21. El-Mansur Seyfeddin Hacı (1346-1347)
22. En-Nâsır Hasan (I. Saltanatı 1347-1351)
23. Es-Salih Salâhaddin (1351-1354)
24. En-Nâsır Hasan (II. Saltanatı 1354-1361)
25. El-Mansur Muhammed (1361–1363)
26. El-Eşref Şaban (1363–1377)

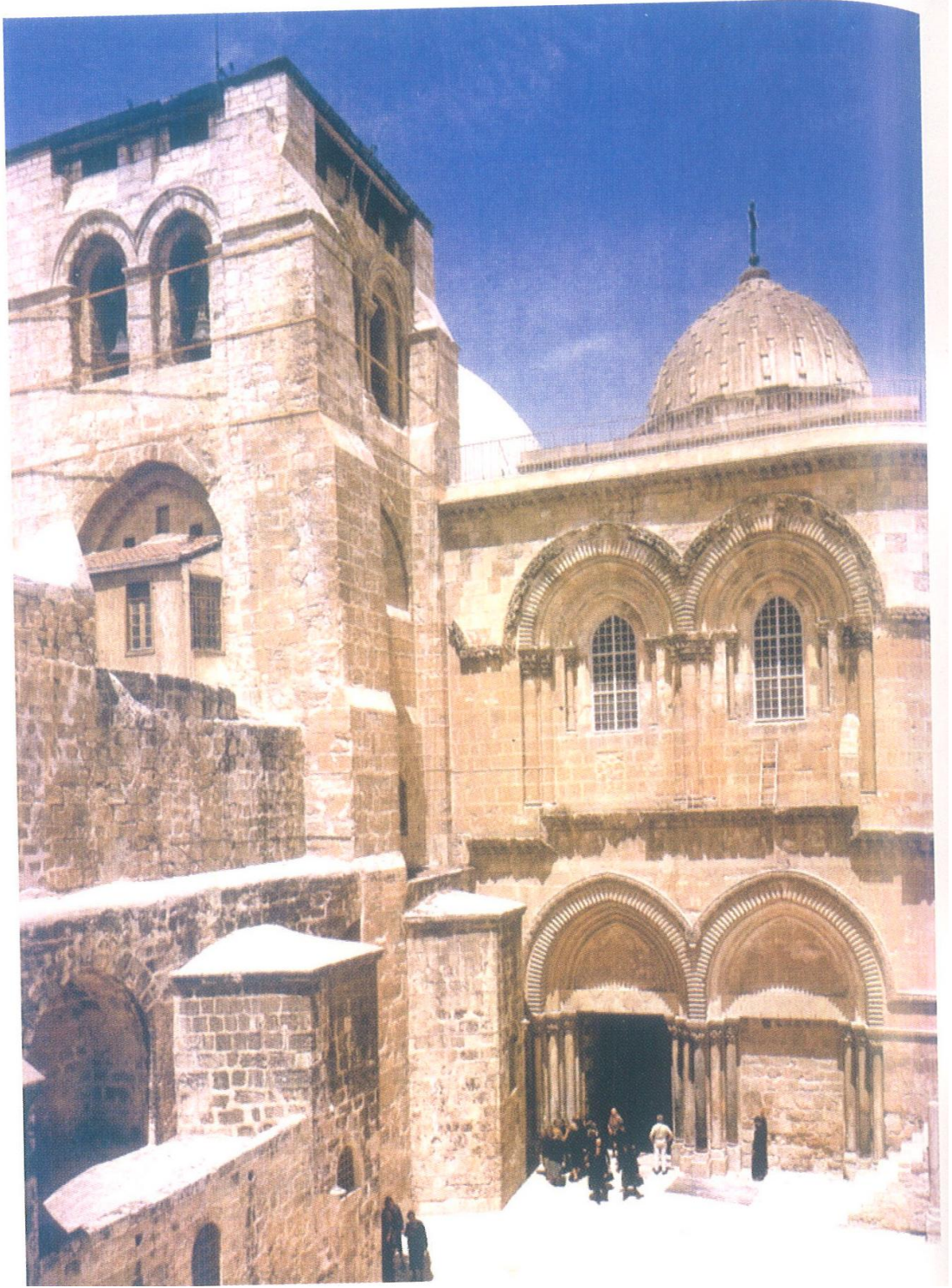
27. El-Mansur Ali (1377–1381)
28. Es-Salih Hacı (I. Saltanatı 1381–1382)
29. Berkuk ez-Zahîr (1382-1389)
30. Es-Salih Hacı (II. Saltanatı 1389)

BURCÎ MEMLÛKLERİ

1. Berkuk (1390-1399)
2. Ferec en-Nasîr (I. Saltanatı 1399)
3. Abdülaziz el-Mansûr (1399-1405)
4. Ferec en-Nasîr (II. Saltanatı 1405-1412)
5. Mustain el-Adîl (1412)
6. Şeyh Müeyyed el-Mahmudî (1412-1421)
7. Ahmed el-Muzaffer (1421)
8. Seyfeddin Tatar (1421)
9. Nasıreddin Muhammed es-Salih (1421)
10. Seyfeddin Barsbay (1422-1438)
11. Cemaleddin Yusuf (1438)
12. Seyfeddin Çakmak (1438-1453)
13. Fahreddin Osman (1453)
14. Seyfeddin İnal (1453-1461)
15. Şihabeddin Ahmed (1461)
16. Hoşkadem (1461-1467)
17. Seyfeddin Yelbay (1467)
18. Timurboğa (1468)
19. Kayıtbay (1468-1495)
20. Muhammed en-Nasîr (1495-1498)
21. Kansuh Ebu Said (1498-1500)
22. Canbulat (1500)
23. Seyfeddin Tumanbay (1501)
24. Kansuh Gavri (1501-1516)
25. Tumanbay (1516-1517)

Resim 1: Kutsal Mezar / Kıyame Kilisesi

Resim 1: Kutsal Mezar / Kıyame Kilisesi, Cüneyt KANAT-Devrim BURÇAK, *Sorularla Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, s. 230.

ÖZGEÇMİŞ

1992 yılında Ordu’da doğdu. İlköğrenimini Kastamonu’da; Ortaöğrenimini Kırklareli’de tamamladı. 2011’de Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı. 2015 yılında Prof. Dr. Mehmet ERSAN’ın danışmanlığında “İrak Selçuklularında Hanedan Mensuplarının İsyân Girişimleri” adını taşıyan Lisans tezini tamamladı. Dört yıl süren öğreniminin ardından 2015 yılında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı-Ortaçağ Tarihi bilim dalında yüksek lisansa başladı. 2016 yılında Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT’in danışmanlığında “Memlûk Yönetimi Altında Hıristiyanlar” başlığını taşıyan Yüksek Lisans tezini hazırlamaya başladı. Halen üniversitede yüksek lisans eğitimi devam etmektedir.

Büşra KAHVECİ